

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Historický ústav FF

Diplomová práce

Lucie Kučerová

**Toho času velikej strach v zemi byl. Morava v tureckém ohrožení
(1605-1683)**

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Josef Hrdlička, PhD.**

České Budějovice 2008

ANOTACE

Toho času velikej strach v zemi byl. Morava v tureckém ohrožení (1605-1683)

Tématem této práce je především rekonstrukce obrazu Turka, který se utvářel v očích měšťanů jihomoravských měst a městeček bezprostředně ohrožených tureckým nebezpečím během tureckých vpádů na Moravu v letech 1605, 1663 a 1683. Obrazem Turka u obyvatel českých zemí se v monografii *České země ve stínu pŕlměsíce. Obraz Turka v raně novoněké literatuře z českých zemí* a dalších studiích zabýval Tomáš Rataj. Ratajovy „kategorie“ však vycházejí pouze ze studia literatury, která nevycházela z přímé zkušenosti s Osmanskou říší a tureckým nebezpečím, proto nejsou pro moravské prostředí použitelné. V historických pramenech lze nalézt pouze zmínky o turecké ukrutnosti – pálení, vraždách, násilí na ženách a dětech, loupežích a odvlékání do otroctví.

Všechny nepřátelské vpády, které se Moravou v 17. století přehnaly, zanechaly obrovské lidské a materiální ztráty, z nichž se země dlouhá léta vzpamatovávala. Obyvatelé, kteří nestačili před nájedníky uprchnout, byli pobiti nebo odvečeni do zajetí, města a vesnice byly vypáleny a některé z nich zcela zanikly. Vzhledem, k tomu, že nepřátelé odváděli dobytek a ničili úrodu na polích i v sýpkách, kráčel v jejich stopách často hlad a mor. Nejvíce bylo tureckými vpády zasaženo panství Uherský Brod. Dále jsem se zaměřila na panství Mikulov, Strážnice, Hodonín a Napajedla.

Jedním ze způsobů vyrovnání se s tureckým ohrožením byly křty zajatých Turků. Tento fenomén zůstal v historiografii dlouho opomíjen, zpravidla byl vnímán jako kuriosum. Systematicky se jím začal zabývat až rakouský historik Karl Teply, který podnikl rozsáhlý výzkum tureckých křtů ve Vídni v letech 1683-1700. Na základě Teplyho poznatků jsem chtěla provést podobný výzkum i v moravském prostředí. V děkanském kostele sv. Jakuba v Brně bylo ve stejném období uspořádáno 26 tureckých křtů (12 mužů nebo chlapců a 14 žen či dívek). Dva turecké křty se konaly v Uherském Hradišti, tři turecké děti byly pokřtěny v Uherském Brodě.

Text je rozdělen do pěti kapitol, které jsou pro přehlednost členěny v podkapitoly.

ANNOTATION

It was a great fear in land that time. Moravia in danger of Turks (1605-1683)

The main topic of this thesis is the reconstruction of the image of the Turk in the eyes of the citizens of South Moravian towns directly threatened by the Ottoman danger during the Ottoman invasions into Moravia in the years 1605, 1663, and 1683. Tomáš Rataj elaborated upon the perception of Turks by the inhabitants of the Czech lands in his works *České země ve stínu pŮlměsíce*, *Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, and other studies. However, Rataj's "categorization" is based on literature that is not rooted in any direct experience of the Ottoman Empire and the Ottoman peril, which is why it cannot be readily applied to the Moravian environment. The historical sources mention only Turkish cruelty – setting fires, killing, committing violence on women and children, pillaging, and deportations into slavery.

All enemy incursions suffered by Moravia in the 17th century left behind huge human and material losses that took the country a long time to recover from. Locals who failed to flee the invaders in time were either killed or dragged into captivity, towns and villages were burnt to the ground and some of them disappeared forever. Hunger and the plague often followed in the wake of the enemies, who would take away all livestock and destroy the crops in the fields. The dominion that suffered most at the hand of the Turkish was Uherský Brod. Mikulov, Strážnice, Hodonín, and Napajedla were also hit hard by the incursions.

Forced baptizing of captured Turks was one of the ways in which the indigenous population responded to the Turkish danger. This phenomenon has been neglected in the historiography for decades and was conceived of as a mere curiosity. The first systematic analysis was performed by the Austrian historian Karl Těpy. He undertook extensive research of the Turkish baptisms in Vienna between the years 1683 and 1700. Based on Těpy's conclusions, I intended to conduct similar research in the Moravian environment. In the dean's church of St. Jacob in Brno, 26 baptisms of Turks (12 men or boys and 14 women or girls) appear to have taken place. Two baptisms of children took place in Uherské Hradiště, and three in Uherský Brod.

The whole text is divided into five chapters, which are subdivided into subchapters.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Prohlašuji také, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích dne.....

.....

podpis

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych chtěla poděkovat všem, kteří přispěli ke vzniku mé práce. Děkuji pracovníkům Moravského zemského archivu v Brně, Státního okresního archivu Brno-venkov, Státního okresního archivu Břeclav, Státního okresního archivu Hodonín, Státního okresního archivu Olomouc, Státního okresního archivu Uherské Hradiště a Státního okresního archivu Zlín za pomoc při hledání pramenů k tématu diplomové práce.

Na závěr bych chtěla poděkovat svým rodičům za morální a finanční podporu během celého studia, bez níž by tato práce nemohla vzniknout.

OBSAH

ÚVOD	7
I. TURECKÁ EXPANZE DO STŘEDNÍ EVROPY	12-57
Turecká expanze do střední Evropy	12
Patnáctiletá válka 1593-1606	13
Bočkajovo povstání 1604-1606	19
Bočkajovy vpády na Moravu	21
Válka s Turky 1663-1664	32
Thökölyho povstání	44
Výprava Kara Mustafy paši proti Vídni	47
Velká protiturecká válka	53
II. MORAVA V OBRANĚ PROTI TURKŮM	58-64
Organizace protiturecké obrany	58
Berně	62
III. VNÍMÁNÍ TURKA	65-89
Obraz Turka	65
Strach	70
Strach z Turků	78
Podoby strachu v pramenech z tureckých válek	79
IV. NÁSLEDKY TURECKÝCH VPÁDŮ	90-104
Panství Mikulov	90
Panství Uherský Brod	91
Panství Strážnice	99
Panství Hodonín	101
Panství Napajedla	103
V. KŘTY TURKŮ	105-121
Fenomén tureckých křtů	105
Křty Turků ve Vídni	107
Křty Turků na Moravě	114
ZÁVĚR	122
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	125
SEZNAM ZKRATEK	129

ÚVOD

Tématem této práce je rekonstrukce obrazu Turka, který se utvářel v očích měšťanů jihomoravských měst a městeček bezprostředně ohrožených tureckým nebezpečím během tureckých vpádů na Moravu v letech 1605, 1663 a 1683. Bude se také věnovat průběhu expanze Osmanské říše do střední Evropy i jednotlivým vpádům a škodám, které nepřátelští nájezdníci způsobili na jednotlivých panstvích, především na Uherskobrodsku, dále na Mikulovsku, Strážnicku, Hodonínsku a Napajedelsku. Zaměří se i na organizaci obrany moravského území proti tureckému nepříteli. A v neposlední řadě se bude věnovat i křtům zajatých Turků jako jednomu ze způsobů vyrovnání se s tureckým ohrožením. Volbu tématu ovlivnila mimo jiné skutečnost, že z jižní Moravy sama pocházím. Období tureckých vpádů tvoří nepochybně významnou, i když tragickou kapitolu zemských dějin.

„Turecké téma“ lze zkoumat z mnoha aspektů. Já se ve své práci věnuji pouze části z nich. Jedním z těchto aspektů je „turecká literatura“, kterou se v první části knihy *České země ve stínu pŭlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí* podrobně zabýval Tomáš Rataj. „Turecká literatura“ zahrnuje pestrou škálu literárních žánrů. Ucelené informace o Turcích procházely napříč celým spektrem raně novověkého písemnictví, všemi jeho více i méně vyhraněnými žánry, jako byly noviny, písně, latinské básně, cestopisy, kázání prorocství či náboženské polemické traktáty. S dějinami osmanské říše a jejích výbojů a s tureckými reáliemi seznamovaly čtenáře dobově oblíbené kroniky a historie, tedy spisy spojující naučné cíle se záměrem pobavit.¹ Turecké dějiny se staly obligátní součástí dokonce i *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan, což svědčí o značné závažnosti a aktuálnosti, kterou gramotná společnost českých zemí v raném novověku turecké expanzi připisovala.²

Turecké motivy se hojně vyskytují i v barokním výtvarném umění. Ve výzdobě interiérů i exteriérů šlechtických sídel se objevují trofeje v podobě ukořistěných nepřátelských standart a částí výzbroje získané na uherských bojištích, zdobí například průčelí milotického zámku. Oblíbeným výrazovým prostředkem barokního umění se stali zajatí Turci v okovech, což dokládá například redernovská hrobka v děkanském chrámu ve Frýdlantu.³ V alegorických

¹ Tomáš Rataj, *České země ve stínu pŭlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002, s. 16.

² Tamtéž, s. 281.

³ Tamtéž, s. 163. K tomu konkrétně Milan Svoboda, *Redernský monument ve Frýdlantu v Čechách jako hmotný pramen pro poznání dějin posledních příslušníků frýdlantské linie Redernů*, in: Michaela Hrubá-Petr Hrubý (edd.), *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách*. Sborník

vyobrazení čtyř kontinentů, ať již malířských či sochařských, má Asie často podobu Turka (socha Jana Brokofa z doby kolem roku 1686 v Klášterci nad Ohří).⁴ Výtvarného zpracování se dostalo i známé turecké ukrutnosti. Alegorie krutosti na fresce od malířské rodiny Marchettiů v trojském zámku v Praze, trápící kohouta trnovou větvičkou, je oblečena v kostýmu Turka.⁵

Jiným použitím Turka jako symbolu jsou turecké motivy v heraldice. Zasloužili turkobijci dostávali do znaku nejčastěji uťatou hlavu Turka. Méně časté jsou nepřímé symboly (měsíc, respektive půlměsíc, jezdec, ozbrojená paže) Setkáváme se s nimi především v uherské heraldice (zde tvoří asi 15 % všech znaků), ojediněle se však dostaly i do erbů české šlechty. Například Adolf ze Schwarzenbergu, velitel vojska, které roku 1598 znovudobylo Ráb, dostal do znaku tureckou hlavu klovanou havranem, který upomínal na jméno pevnosti. A v roce 1664 získal tureckou hlavu do znaku novopečený hrabě Jan Sporck. Pseudoheraldickým užitím turecké hlavy byla domovní znamení, například v Praze již od konce 16. století.⁶

Turecké ohrožení ve své době ovlivnilo i lidovou tvorbu, jako byly balady, pověsti, lidová rčení či obyčeje z jihovýchodní Moravy. Promítlo se i do nářečných označení různých plodin pocházejících z východu.

Obrazem Turka se ve druhé části zmíněné monografie a v dalších studiích zabýval už Tomáš Rataj. Při jeho studiu však vycházel pouze z literatury produkované a přijímané soudobými intelektuály především z měšťanské společnosti zejména z těch částí českých zemí, kam turecká noha vkročila leda v okovech zajatce.⁷ „Obecný obraz Turka“ vzniklý na základě této literatury pak rozčlenil do osmi „kategorií“, které nazval Turek jako nepřítel, Turek jako boží metla a jako znamení konce světa, Turek jako přítel?, Turek jako vyznavač Alláha a ctitel Mohammeda, Turek jako pán mocné říše, Turek jako člověk každodennosti, Turek jako ukrutný krvežíznivec a utlačovatel křesťanů a Turek jako barbar a divoch.

Podle Rataje byl Turek chápán především jako nepřítel, což byl patrně nejobecnější stereotyp, který se prolínal veškerou tureckou literaturou. Turecký národ vystupoval jako

příspěvků z kolokvia konaného v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 25. - 26. listopadu 1999, Ústí nad Labem 2001, s. 191-215.

⁴ T. Rataj, *České země*, s. 146.

⁵ *Tamtéž*, s. 282.

⁶ *Tamtéž*, s. 287-288.

⁷ *Tamtéž*, s. 12.

„*ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva*“, tedy jako první a nejdůležitější z protivníků křesťanské Evropy, přičemž boj proti němu měl mít tedy přednost před všemi ostatními spory. Roli úhlavního křesťanského nepřítel však hráli i Židé, o tomto označení totiž tolik nerozhodovala obávaná vojenská síla jako spíše iracionální strach určitého kulturního okruhu z jiné kultury.⁸ Tváří v tvář turecké expanzi se ohrožené evropské obyvatelstvo tázalo po smyslu tohoto dění v rámci celosvětových dějin, předem stanovených božím úradkem. Jedna z odpovědí na tyto otázky byla, že Turek je božím trestem, boží metlou za hříchy křesťanstva.⁹ Jako přítel mohl být Turek vnímán pouze některými zcela specifickými skupinami – například renegáty, tedy Evropany, kteří přijali islám a našli uplatnění v Osmanské říši. Sympatie k muslimům byly opodstatněné také u komunit perzekvovaných většinovou křesťanskou společností – Židů, Cikánů, antitrinitářů, novokřtěnců, českých bratří či nejrůznějších marginálních skupin.¹⁰ Fakt, že Turci byli muslimové, a tedy že svému bohu říkali Alláh a ctili svého proroka Mohameda, tvořil zřejmě v očích Evropanů jejich nejzákladnější identitu. Tato identita byla tak intenzivní, že samotné slovo Turek bylo vnímáno jako synonymum pojmu muslim. Pojmy muslim a islám však v raném novověku nebyly téměř vůbec známy.¹¹ Raně novověká literatura přinášela mnoho informací o podobě Osmanské říše i o každodennosti jejich obyvatel. V literatuře z českých zemí byli Turci většinou považováni za potomky Skytů neboli Tatarů, po nichž zdědili vojenského ducha, divokost a barbarské zvyky.¹² Osmanský stát byl v dobovém povědomí bezpečně uhnízděn jako nesmírně mocná a bohatá říše. Hlavním atributem moci státu pak byla obrovská vojenská síla.¹³ Turci byli evropskými cestovateli chváleni za velkou zbožnost, horlivost v plnění rituálních povinností a jistou důstojnost svých pobožností.¹⁴ Pozitivně byla vnímána i jejich střídmost v jídle a pití a uměřenost v oděvech, která byla stavěna do přímého kontrastu s evropskými nešvary a dávána za příklad.¹⁵ Ukřutnost jako imanentní povahový rys tureckého národa byl jednoznačně jedním z nejrozšířenějších obrazů Turka vůbec a nevyhnulo se mu prakticky žádné raně novověké slovesné dílo s tureckou tematikou. Krutost prý byla vlastní už Mohamedovi, který

⁸ Srov. Tamtéž, s. 219.

⁹ Srov. Tamtéž, s. 225.

¹⁰ Tamtéž, s. 230.

¹¹ Tamtéž, s. 234.

¹² Tamtéž, s. 244.

¹³ Tamtéž, s. 246-247.

¹⁴ Tamtéž, s. 256.

¹⁵ Tamtéž, s. 260.

najímal lotry a mordýře, jež posílal loupit a vraždit. Existovalo sousloví *turecká ukrutnost*, ale i mnoho dalších. Všechna měla také německé ekvivalenty.¹⁶ Věřící křesťan se vždy díval na muslima (stejně jako na Žida) jako na člověka bez pravé víry. V praxi byl pak tento rozdíl ve víře automaticky přenášen do roviny lidské a kulturní. Turci byli považováni za potomky skytského etnika, a proto byli označováni za národ divoký a barbarský.¹⁷ Nízké civilizační hodnocení Turků mohlo být zakódováno i ve způsobu jejich ikonografického zobrazení v oficiální alegorické tvorbě – například v podstavcích panovnických portrétů, kde bývali zobrazováni polonazí, jako opravdoví divoši. Dalším prvkem pocitu nadřazenosti byla hloupost či iracionalita islámu a s ní související množství pověr v muslimském světě.¹⁸

Já jsem se na rozdíl od Rataje zaměřila přímo na Turky ohrožovanou oblast jižní a jihovýchodní Moravy a kladla jsem si otázku, jak vnímali Turka lidé, kteří se s ním setkali tváří v tvář. Zda a do jaké míry se do jejich pohledu na tureckého nepřítele tyto „kategorie“ promítly? Tedy v čem se pohled Moravanů na Turka shodoval či lišil od pohledu obyvatel ostatních částí českých zemí, které tureckými vpády ohroženy nebyly?

Při studiu tohoto tématu jsem vycházela především z dobových kronikářských záznamů vydaných Josefem Polišenským pod názvem *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*¹⁹ a z *Památek* uherskobrodského měšťana Václava Františka Letochy vydaných Bohuslavem Sobotíkem.²⁰ Z nevydaných pramenů jsem použila zejména zpráv o škodách způsobených jednotlivými vpády na panství Mikulov a Uherský Brod a korespondence vztahující se k těmto vpádům uložených v Moravském zemském archivu v Brně.²¹ Z pramenů úřední povahy z městského prostředí se dochoval radní protokol města

¹⁶ Tamtéž, s. 262.

¹⁷ Tamtéž, s. 275.

¹⁸ Tamtéž, s. 276.

¹⁹ Josef Polišenský (ed.), *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*, Praha 1948.

²⁰ Bohuslav Sobotík (ed.), *Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*, Uherský Brod 1942.

²¹ MZA Brno, Rodinný archiv Dietrichsteinů (G 140), inv. č. 626, sign. 263/XIIIn, kart. 202, Soupis škod po tatarském vpádu na mikulovském panství; Tamtéž, inv. č. 624, sign. 263/XIII, kart. 202, Korespondence Ferdinanda z Dietrichsteina o vpádu na mikulovské a dolnokounické paství (1663); Tamtéž, Rodinný archiv Kouniců (G 436), inv. č. 1429, kart. 142, Podpora vrchnosti poddaným, kteří za rebelie (1683) utrpěli škodu.

Uherské Hradiště, který je uložen ve Státním okresním archivu Uherské Hradiště.²² Pro výzkum tureckých křtů na Moravě jsem použila dochovaných křestních matrik.²³

²² SOKA Uherské Hradiště, Archiv města Uherské Hradiště, inv. č. 226, kart. 91, Radní protokol 1682-1684.

²³ MZA Brno, E 67 Sběrka matrik, č. 16 859 a 16 860, Křestní matriky kostela sv. Jakuba v Brně; Tamtéž, č. 12 053, Křestní matrika Uherské Hradiště; Tamtéž, č. 12 148, Křestní matrika kostela sv. Mořice v Uherském Brodě.

I. TURECKÁ EXPANZE DO STŘEDNÍ EVROPY

Turecká expanze do střední Evropy

Osmanští Turci vybudovali na území dnešního Turecka během 14. století dobře organizovaný vojenský stát na bázi bojovného islámského náboženství. V průběhu pozdního středověku ovládli postupně značnou část Balkánu. Roku 1453 dobyli Byzanc a učinili ji pod jménem Istanbul centrem své říše. V první polovině 16. století za vlády Selima I. (1516-1520) ovládli Sýrii, Palestinu, Egypt a posvátná místa islámu Mekku a Medinu na Arabském poloostrově. Sülejman I. „Nádherný“ (1520-1566) zaměřil výboje i do střední Evropy.²⁴

Turecká expanze do Středomoří a střední Evropy přišla v době pro křesťanstvo nejméně vhodné. Evropa právě prožívala počátek reformace, vleklé války mezi císařem Karlem V. a francouzským králem Františkem I., Itálie byla pustošena žoldnéřskými vojsky celé Evropy a Římskoněmecké říši hrozila náboženská válka. Turecká hrozba sice vyvolávala mnoho manifestů proti Turkům, ale málo odhodlání ke skutečnému boji s „nepřítelem všeho křesťanstva“, jehož organizace se přirozeně měli ujmout papež a císař. Pro středoevropské Habsburky se však „turecká karta“ stala důležitým politickým nástrojem. Legitimovala je k roli ochránců víry, k úsilí o sjednocení ohrožených zemí a k vymáhání pravidelných daní.²⁵

Po vítězství u Moháče (1526) Turci sice Uhry vyklidili, ale roku 1529 poprvé zaútočili na Vídeň a ohrozili moravskou hranici. Výpravy proti proudu Dunaje pak podnikali téměř každoročně. Na zimu se turecká armáda pravidelně stahovala domů, ale počet pevností obsazených Turky vzrůstal. Po smrti Jana Zápolského (1540) obsadil Sülejman I. Budín a zřídil „budínský pašalik“ (1541) jako přímou součást svého impéria. Morava, stejně jako Horní Uhry (Slovensko), Chorvatsko, Dolní Rakousy, Kraňsko, Korutany a Štýrsko, se stala nárazníkovou zemí ve stálé válce s Turky. Byla nejvíce ohroženou zemí České koruny.²⁶

V padesátých letech se bojovalo s přestávkami způsobenými krátkými nebo delšími příměřími v Sedmihradsku, Uhrách a Chorvatsku, kde Turkům vzdorovala pevnost Siget. Také po nástupu Ferdinanda I. na císařský trůn roku 1556, když císař odmítl nepřijatelné podmínky Turků pro příměří, pokračovaly boje zejména o pohraniční pevnosti. Po smrti Ferdinanda I. (1564) zrušili Turci všechny mírové smlouvy a žádali od Maxmiliána II. za uzavření míru neúnosné poplatky. Na jaře roku 1566 vyhlásil starý sultán Sülejman I. válku

²⁴ Josef Válka, *Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996, s. 9-10.

²⁵ Tamtéž, s. 10.

²⁶ Tamtéž.

všemu křesťanstvu a osobně vedl velkou výpravu na západ. Turci při ní oblehli a dobyli Siget. Avšak při tomto obléhání sultán zemřel a Turci pak za plenění Uher opustili bojiště. Nový sultán Selim II. (1566-1574) uzavřel roku 1568 s Habsburky výhodný mír. Turkům zůstaly všechny pevnosti včetně Sigetu a Maxmilián II. se zavázal k ročnímu platu 30 000 dukátů.²⁷

Vídeňské úřady využívaly odevzdávání tributu jako diplomatického nástroje. Věděly, že v tomto je budínský místodržitel velmi zranitelný. Odkládáním nebo včasným placením si od něho vynucovaly ústupky. Vážnější přestupky nebo narušení míru Turky císařská strana obyčejně trestala zdržováním tributu. Kvůli událostem v Chorvatsku, kde bosenský sandžakbeg Hasan dobyl hrad Bihač, nezaplatila poplatek roku 1592, netušíc, že tak Turkům poskytne důvod ke zhoršení už tak napjaté situace.²⁸

Patnáctiletá válka 1593-1606

Mnohem vážnější než politické třenice byly pro tento konflikt příčiny hospodářské. Turkům se v Uhrách nepodařilo ovládnout zemi takovým způsobem jako na Balkáně. Na rozdíl od Balkánu byly Uhry kolonizovány jen nepatrným množstvím muslimského obyvatelstva, převážně Bosňáky. Ti spolu s rodinami tureckých vojáků, úředníků a kupců žili převážně ve městech, sídlech osmanské správy. Osmanské správě se tu nepodařilo důsledně zavést vlastní administrativu, která by úplně eliminovala zbytky předešlé stoliční správy, samosprávy měst a vrchnostenské správy. Nejtěžší důsledek pro osmanskou správu v Uhrách byl ovšem rozklad její moci na venkově, neboť se tak ničila hospodářská základna turecké vojenské síly a administrativy.²⁹ Ztráta materiální základny měla bezprostřední ekonomický důsledek ve zbídačení vrstvy provinčních sipáhiů, která si musela hledat obživu jiným způsobem, zejména loupežemi, což s sebou neslo morální rozklad a oslabení její vojenské síly. Osmanští místodržitelé žádali prostřednictvím uherského místodržitele, aby kapitáni pohraničních hradů nabádali sedláky k plnění daňové povinnosti vůči Turkům. Jelikož se tento problém nedal řešit k vzájemné spokojenosti, rozhodli se Turci vyřešit ho vojensky.³⁰

Habsburskou stranu vedla ke konfliktu snaha nalézt řešení turecké otázky omezením nebo potlačením osmanské moci v Uhrách a připojit Sedmihradsko k uherskému království.

²⁷ Tamtéž, s. 12.

²⁸ Vojtech Kopčan-Klára Krajčovičová, Slovensko v tieni polmesiaca, Martin 1983, s. 54. Od téhož autora vyšla i monografie Turecké nebezpečenstvo a Slovensko, Bratislava 1986.

²⁹ V. Kopčan,-K. Krajčovičová, Slovensko, s. 55. K patnáctileté válce i Josef Matoušek, Turecká válka v evropské politice v letech 1592-1594, Praha 1935.

³⁰ V. Kopčan- K. Krajčovičová, Slovensko, s. 55.

Dalším významným podněcovatelem byla papežská politika. Turecká otázka se koncem 16. století stala předmětem zvýšeného zájmu papežské kurie, protože se ve znamení křesťanské svornosti proti pohanům mohla pokusit o prosazení svých univerzalistických snah na úkor zájmů evropských států i v rámci boje proti reformaci. Papežská politika proto Rudolfa II. do boje proti Turkům přímo strkala. Při získávání prostředků na válku vyvinula kurie velkou energii. Kromě shromáždění značných finančních prostředků podniklo papežství ve prospěch císaře i širokou diplomatickou aktivitu, která měla zabezpečit spojence na východě i na západě. Je zajímavé, že byla v podstatě úspěšnější na východě, v rumunských knížectvích, než na západě, kde byla odmítnuta jak Španělskem, tak i Benátkami, zvláště co se týče vojenské pomoci.³¹

Ke zhoršení císařsko-tureckých vztahů přispěla změna velkovezíra. V lednu 1593 se jím stal Albánec Sinan paša, představitel boječtivého křídla v Portě.³² Porážka a smrt bosenského místodržitele Hasana paši byla v napjaté situaci jen zápalnou jiskrou a záminkou k vyhlášení války. Krátce poté, co přišla zpráva o porážce Hasana paši chorvatským bánem Tomášem Erdödym, odešel velkovezír Sinan paša z Istanbulu koncem července 1593 do Uher. Z Bělehradu postupovala turecká armáda na Osiek a odtud na Veszprém a Palotu. 6. října padl po třídenním obléhání Veszprém a o týden později Palota. Potom se Turci stáhli do Budína, odkud po krátkém pobytu přešli kvůli vojenským nepokojům na zimoviště do Bělehradu.³³

Poté, co se osmanská armáda vzdálila z Budína, začala se svými operacemi i císařská vojska. Pod vedením Františka Nádasdyho, Mikuláše Pálffyho, Jana Zrinského a Ferdinanda Hardegga oblehla Stoliční Bělehrad a 3. listopadu porazila u Pákozdy budínského místopředsedu Hasana pašu. Stoliční Bělehrad padl do císařských rukou, vojsko však nepokračovalo v tažení proti Ostřihomi, ale pouze jeho část se připojila k operacím, které začaly spojené sbory z východního Slovenska.³⁴

Zatímco se císařská vojska shromažďovala u Komárna, připravovala se ofenziva i na východním Slovensku. Kryštof Tieffenbach, posílený oddíly východoslovenských stolic spolu se sedmihradskými magnáty Zikmundem Rákóczim a Štěpánem Báthorym, se začátkem listopadu 1593 pohnul směrem k Fiľakovu. Po dvoutýdenním obléhání se zmocnili pevnůstky

³¹ Tamtéž, s. 56.

³² Tamtéž, s. 56-57.

³³ Tamtéž, s. 57.

³⁴ Tamtéž.

Sobotka a poté přitáhli k Fiľakovu. Přípravy na obléhání trvaly velmi dlouho a kromě toho se čekalo na příchod Mikuláše Pálffyho. Až po jeho příchodu začalo intenzivní obléhání. 27. listopadu 1593 fiľakovská posádka kapitulovala s podmínkou svobodného odchodu.³⁵

Po těchto úspěších uvažovali císařští velitelé o dalších akcích. Tieffenbach chtěl zaútočit na Hatvan, ale obával se tureckého vojska shromážděného u Sečan. Po rozeznání jeho předvoje rozbili Turci tábor u Iplu a císařské vojsko se lehce zmocnilo hradů Modrý Kámen, Hajnačka a Hollókő většinou bez boje. Dobytí Fiľakova způsobilo v Sečanech velký strach, takže z města uprchlo vojsko spolu s důstojníky. Dobyté hrady byly opraveny a zabezpečeny posádkami. Tieffenbach se vrátil do Košic, zatímco Pálffy obsadil na cestě do Nových Zámků Sečany a prázdný Drégl.³⁶

Koncem ledna 1594 se vrchního velení ujal arcikníže Matyáš. V táboře u Nitry bylo rozhodnuto o způsobu, jakým se zaútočí na Novohrad. V Nových Zámcích, Levici a Drégľu se shromáždila vojska předdunajského kapitanátu a insurekce hornouherských stolic. Poté se Pálffy vydal k Novohradu a oblehl ho 8. března 1594. Po silné dělostřelbě se posádka vzdala s podmínkou svobodného odchodu.³⁷

Další útok císařských vojsk směřoval proti Ostřihomi a Solnoku, na který měl zaútočit Kryštof Tieffenbach. Arcikníže Matyáš oblehl Ostřihom, ale po šesti neúspěšných útocích a dvaadvacetidenním obléhání se po zprávě o příchodu Tatarů do Uher stáhl ke Komárnu a potom k Rábu, kam mířily hlavní voje osmanské armády vedené velkovezírem.³⁸

Místo Solnoku se Tieffenbach rozhodl dobýt Hatvan, který střežil přístup k Pešti z východu. Začátkem května 1594 se Tieffenbachovým vojskům podařilo porazit při Jászberény budínského pašu. Poté oblehl Hatvan, nedostávalo se mu však vojenských potřeb ani zásob, takže musel obléhání přerušit.³⁹ Zdržovalo se vyplácení žoldů, chyběly potraviny, které vojsko získávalo beztretným rabováním poddaného obyvatelstva nebo měst, a ukázaly se i nedostatky ve výzbroji.⁴⁰

Turecká vojska, která zimovala v Bělehradu, posílily další oddíly z Istanbulu a do Uher přišli i Tataři. Velkovezír Sinan paša postupně ovládl Tatu, Panonhalmu a přišel k Rábu,

³⁵ Tamtéž, s. 57-58.

³⁶ Tamtéž, s. 59.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž, s. 60.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Tamtéž, s. 60-61.

pevnosti významné pro obranu rakouských zemí. Po asi dvacetidenním obléhání se posádka Rábu v čele s hrabětem Hardeggem 28. srpna vzdala s podmínkou svobodného odchodu. Turecké oddíly s budínským místodržitelem Hasanem pašou posílené Tatary dobyly Papu a velkovezír se s hlavní silou pokusil dobýt Komárno, ale bez úspěchu.⁴¹ V podstatě neúspěšný rok 1594 měla zahladit nová opatření, která se týkala finančního zabezpečení a změn ve vojenském velení. Nástupcem arciknížete Matyáše se měl stát zkušený voják Karel Mansfeld.⁴²

Záslouhou mezinárodní diplomacie se situace v Sedmíhradsku a podunajských knížectvích vyvíjela příznivě pro Habsburky. Odboj proti Portě začal ve Valašsku na podzim 1594 vyhnáním Turků ze země. V Sedmíhradsku přinutil Zikmund Báthory sedmíhradské stavy, aby hlasovaly pro spojenectví s císařem proti sultánovi. Začátkem roku 1595 uzavřeli zástupci Sedmíhradska v Praze dohodu o společném boji proti Osmanské říši.⁴³

Vzhledem k těmto událostem táhla osmanská armáda místo do Uher do Valašska, aby ve vazalském knížectví potlačila vzpuru, ale koncem srpna 1595 se valašskému knížeti Michalu Chrabrému podařilo Sinana pašu porazit.⁴⁴ Během operací osmanské armády ve Valašsku oblehlo císařské vojsko v čele s Mansfeldem a Pálffym Ostřihom. Po porážce tureckých oddílů pod Ostřihomí se 2. září vzdala i ostřihomská posádka. Poté císařští vojáci dobyli zradou velitele Vyšehrad a později i Vacov.⁴⁵ Po pádu Filákova, Novohradu a Ostřihomi byla osmanská moc na jihoslovenském pohraničí na krátký čas zlomena.⁴⁶

Po velkých přípravách vytáhla na jaře 1596 do Uher osmanská armáda v čele se sultánem Mehmedem III. Rozhodlo se, že sultán potáhne proti Jágru, vzhledem k jeho významu při spojení královských Uher se Sedmíhradskem.⁴⁷ Osmanská armáda oblehla 21. září Jäger, který bránila asi čtyřtisícpětisetčlenná posádka s Pavlem Ňárim a veliteli žoldnéřů, českými pány Jakubem z Thurnu a Vilémem Trčkou. Po krátkém obléhání odevzdali velitelé 11. října pevnost za svobodný odchod.⁴⁸ Pád Jágru znamenal po ztrátě Rábu další průlom do protiturecké obrany.⁴⁹

⁴¹ Tamtéž, s. 61.

⁴² Tamtéž, s. 62.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž, s. 62-63.

Při návratu od Jágru narazila osmanská armáda 23. října nedaleko Mezökereszteše na spojená habsbursko-sedmihradská vojska. V rozhodujícím boji 26. října 1596 po úspěšném útoku spojeného vojska se Turci dali ve zmatku na útek. Vojsko opojené vítězstvím začalo plenit jejich tábor a tak umožnilo úspěšný protiútok, který rozhodl o výsledku bitvy. Bitva u Mezökereszteše byla jedinou bitvou na otevřeném poli během celé války. Rozhodla o osudu Jágru, který na jihoslovenském pohraničí nahrazoval Turkům ztrátu Fil'akova.⁵⁰

Od bitvy u Mezökereszteše se císařská vojska začala vyhýbat bitvám s osmanskou armádou a využívala spíše času, kdy byla turecká vojska v zimovištích, tedy především jaro a pozdní podzim. Tehdy obvykle obléhala turecké pevnosti nebo podnikala jiné akce.

Následující rok 1597 se už vyznačoval poziční válkou. Roku 1598 se Pálffymu a Schwarzenbergovi podařilo pomocí petardy – zvláštního mechanismu k vylamování bran pevností – a lsti zmocnit se Rábu. Potom dobyli zpět Tatu, Papu a Veszprém, a dokonce se pokusili oblehnout Budín.⁵¹ Na jaře 1599 odešel do Uher v čele osmanské armády sám velkovezír Ibrahim paša. Přitáhl až k Ostřihomi a předložil císařské straně návrh na ukončení války. Mírová rokovaná se uskutečnila začátkem října 1599 u Ostřihomi. Císařskou stranu zastupovali Mikuláš Pálffy, František Nádasdy, ostřihomský arcibiskup Jan Kutasi a diplomat Bartoloměj Pezzen. Nedošlo ovšem k žádným dohodám, neboť si každá strana chtěla podržet to, co ve válce získala a od protivníka chtěla vrátit, co ztratila.⁵²

Tataři, kteří byli v Uhrách už od roku 1594,⁵³ zpustošili roku 1599 několik vesnic dokonce i na Moravě. Císařské vojsko proti tomu nic neučinilo, proto byly následky katastrofální.⁵⁴

Roku 1600 se osmanské armádě podařilo dobýt Kaniži, která střežila přístup na rakouské a chorvatské území. V důsledku tohoto a dalších neúspěchů nebylo císařské vojsko v dobrém stavu. Častá byla nespokojenost i vzpoury žoldnéřů a spory mezi císařskými a uherskými veliteli. Protože i osmanská strana měla problémy s povstalci v Anatolii, pokusila se znovu vyjednávat o míru. Požadavky císařské strany – vrátit Jáger a Kaniži a vzdát se Sedmihradska – však Turci nepřijali. Kvůli smrti velkovezíra Ibrahima paši se vojenské akce v Uhrách

⁴⁹ Tamtéž, s. 63.

⁵⁰ Tamtéž, s. 64-65.

⁵¹ Tamtéž, s. 65.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Tamtéž, s. 66.

opozdily, neboť nový velkovezír Hasan paša přišel do Bělehradu až v září 1601. Císařské vojsko pod velením arciknížete Ferdinanda se pokusilo dobýt zpět v minulém roce ztracenou Kaniži, ale bez úspěchu.⁵⁵

Obraz války se nezměnil ani v následujícím roce. 29. srpna 1601 dobyli Turci v minulém roce ztracený Stoliční Bělehrad. Potom odešli k Pešti a odtud do Sedmihradska na pomoc Mojžíši Székelymu, který povstal proti Habsburkům. Situace využil císařský vrchní velitel Kryštof Russworm, dobyl Pešť a začal obléhat Budín. Zima a nedostatek potravin ho však přinutily obléhání přerušit.⁵⁶

Turkům zkomplikovalo situaci povstání sipáhiů v Istanbulu. Vzpouře sice janičáři potlačili, ale mnoho lidí uteklo do Anatólie, kde podpořili tamní povstalce. Nespokojenosti v Anatólii se snažil využít i perský šah Abbás a v létě 1603 vytlačil Osmany z nedávno dobytých území na Kavkaze. Osmanská armáda se musela rozdělit na dvě části a tak čelit nepřítelům na východě i na západě říše. Turecké vojsko poslané do Uher přišlo opět pozdě a po nevýznamné bitvě u Pešti se vrátilo na zimoviště v Bělehradě. Turecké posádky v uherských hradech se ocitly v obklíčení nepřítele často bez žoldu a potravin. Této jejich složité situace však císařská armáda neuměla využít, neboť se sama potýkala s podobnými problémy.⁵⁷

V boji proti Turkům se angažovali i poslední Rožmberkové. Již v létě roku 1566 ustanovil císař Maxmilián II. Viléma z Rožmberka nejvyšším polním hejtmanem českého vojska táhnoucího do Uher, přestože neměl žádné vojenské zkušenosti.⁵⁸ Pro krále a stavy byl však zárukou autority, a hlavně měl dost peněz, aby mohl založit vojáky ve chvílích nouze.⁵⁹ Petr Vok z Rožmberka se zase v hodnosti generála zúčastnil tažení do Uher vedeného arciknížetem Matyášem v září roku 1594. Zatímco Turci obléhali Ráb a ohrožovali Horní Uhry, Moravu a Rakousy, české vojsko setrvalo ve Znojmě a potýkalo se s nepořádkem a nekázní. Trpělo nedostatkem peněz, proviantu, střelného prachu a olova. Vladař tedy půjčoval ze svého a dával si z dominia posílat palné zbraně, munici a potraviny, aby odstranil alespoň nejkřiklavější nedostatky.⁶⁰ Teprve 26. září se vojsko vydalo ze Znojma k Vídni a odtud dále

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Jaroslav Pánek, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989, s. 133.

⁵⁹ Tamtéž, s. 136.

⁶⁰ Tamtéž, s. 280.

k Prešpurku, aby Turkům překazilo zamýšlené dobytí Komárna. Ve skutečnosti však o záchraně pevnosti rozhodli houževnatí obránci hradeb a blížící se zima. Koncem října přerušili Turci obléhání a vrátili se do zimních tábořišť. Krátce nato, 3. listopadu 1594, bylo rozpuštěno i české vojsko.⁶¹

Bočkajovo povstání 1604-1606

Jeho příčiny je třeba hledat jednak v neobvyklých změnách v politice, jednak v protireformačních snahách císařského dvora. Jednou z významných politických příčin nespokojenosti obyvatelstva byla stálá nepřítomnost panovníka v Uhrách. Za jeho nepřítomnosti řídil záležitosti země místodržitel. Tento úřad byl obyčejně udělován biskupům, kdežto úřad palatina obsazován nebyl. Uherské stavy si na tuto situaci stěžovaly. Zástupcem panovníka měl podle nich být palatin volený po dohodě s králem zemským sněmem. Uherští rádci byli z Prahy odstraněni a nahrazeni Rakušany. Také velitelská místa v uherském vojsku byla zpravidla obsazována cizinci.⁶² Dalším důvodem k nespokojenosti bylo ožebračování obyvatelstva armádou. Císař sice nařizoval odhadovat vojenské škody a strhávat je vojákům ze žoldu, ale lid žádnou náhradu nedostal, neboť tyto příjmy plynuly do královské komory, která si vůbec počínala svévolně.⁶³ Dědičné smlouvy byly prohlašovány za neplatné a dědicům jejich statky zabavovány. Jmenní duchovních hodnostářů bylo už za jejich nemoci přejímáno do správy komory a nábytek zkonfiskován. Odúmrti měly být dávány zasloužilým mužům, ale buď si je nechávala komora, nebo byly svěřovány cizincům.⁶⁴ Sněmovní ustanovení bývala rušena, nebo do nich bylo leccos vkládáno proti vůli sněmu. Uherští poslové čekali v Praze mnohdy tři až pět měsíců, aniž dostali konečnou odpověď.⁶⁵ Také potrestání Štěpána Telekessiho, Valentina Homonaye, Zikmunda Rákócziho, Františka Dobó, Štěpána Illesházyho a jiných, kteří projevíli nespokojenost, bylo v Uhrách považováno za násilí.⁶⁶

⁶¹ Tamtéž, s. 282.

⁶² František Kameníček, Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru vídeňského od zemí koruny České roku 1605-1606, Časopis Českého musea, 1894, s. 88. F. Kameníček vydal i Praměny ke vpádům Bočkajovců a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny České roku 1605-1606, Praha 1894.

⁶³ F. Kameníček, Vpády, s. 88-89.

⁶⁴ Tamtéž, s. 89.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

Neméně závažné byly stížnosti uherských nekatolíků. Stejně jako v Čechách, na Moravě a v alpských zemích, byla i v Uhrách kolem roku 1600 prováděna protireformace. Protestantismus se za vlády Ferdinanda I. a Maxmiliána II. v Uhrách neobyčejně rozšířil na úkor katolicismu, a rozvoj reformované nauky podporovali nejvíce bohatí magnáti, jimž nové učení poskytovalo hmotné výhody. Mandáty Ludvíka Jagellonského z let 1523 a 1525 proti nekatolíkům upadly v zapomnění. Za císaře Rudolfa II. si uherské stavy chtěly na sněmech vymoci náboženskou svobodu a užívaly k tomu i násilných prostředků, zvláště odpírání berní. Vláda, která měla kvůli tureckým válkám v Uhrách mnoho vojska, začala však s velmi ostrou protireformací. Zvláště se při ní vyznamenali sedmihradský generál Jiří Basta a velitel císařských vojsk ve východních Uhrách Jan Jakub Belgioso. Domnívali se dokonce, že přivedou všechny nekatolíky v Uhrách na pravou víru pomocí protestantských hajduků.⁶⁷

Protireformace začala nejprve v letech 1602 a 1603 v Sedmihradsku a na začátku roku 1604 také v některých uherských městech, jmenovitě v Košicích. Tamější hlavní chrám se před padesáti lety dostal do rukou protestantům augsburského vyznání. Když se roku 1596 Turci zmocnili Jágru, měl být jagerské kapitule, která se octla bez přístřeší, přidělen chrám košický a navrácen tak původnímu účelu. Tento úkol měl provést generál Belgioso s pomocí biskupů nitranského, košického a pětikostelského. 7. ledna 1604 předložil Belgioso košickému rychtáři a městské radě císařský list, že mají vydat hlavní chrám jagerské kapitule. Žádali šest neděl na rozmyšlenou, ale byla jim povolena jen hodina, během níž se rozhodli, že jej nevydají. Načež byli spoutáni a přivedeni ke chrámu, který byl otevřen a všechno v něm zapečetěno. 8. ledna v 9 hodin ráno byl do chrámu uveden pětikostelský biskup s jagerskou kapitulou a chrám vysvětil. Městská rada byla hrozbami přinucena podepsat listinu, že se vším srozuměna.⁶⁸

Uherští protestanté přednesli své stížnosti na prešpurském sněmu v únoru 1604, kde žádali potvrzení náboženské svobody. Ale císařský dvůr odpověděl připojením tzv. 22. artikulu, v němž byly opět uvedeny v platnost mandáty Ludvíka Jagellonského z let 1523 a 1525 o potlačování kacířství v Uhrách. To bylo prohlášeno za nezákonné a prešpurský sněm za neplatný. Protestantské stavy se pak sešly na protivládním sjezdu v zemplínské stolici, na němž odmítly platit daně dokud nebude 22. artikul smazán.⁶⁹

⁶⁷ Tamtéž, s. 89-90.

⁶⁸ Tamtéž., s. 90-91.

⁶⁹ Tamtéž, s. 91.

Tyto události sice způsobily v Uhrách senzaci, přesto ale nikdo netušil, že nebezpečí povstání je tak blízko, ačkoli i jinde se proti protestantům vystupovalo velmi nepřátelsky.⁷⁰ Bouře vypukla teprve, když košický velitel František Barbiani a hejtman německého pěšího vojska Baptist Pecz s bývalým císařským komorníkem Krauseneckem začali krvavým způsobem provádět protireformaci po obou stranách Tisy. Udeřili i na Štěpána Bočkaje, který jim nedávno dal větší obnos peněz, domnívaje se, že jeho statky ušetří. Přesto byl na svém zámku Srentiu náhle přepaden a sotva stačil uprchnout na hrad Karek.⁷¹ Po jeho pádu utekl k protestantským hajdukům, kteří se s ním proti císařským vojskům spojili.⁷²

Štěpán Bočkaj byl při uherské vzpouře víceméně pouhým nástrojem; dal podnět ke vzplanutí odboje, který zahájil dílem z vlastenectví, dílem z horlivosti po náboženské svobodě, dílem ze ctižádosti. Rádcem a pomocníkem mu byl Gabriel Bethlen.⁷³

Po prvním vítězství bočkajvců u Dyoseku 15. října 1604 se povstání nesmírně rozšířilo, neboť uherští protestanté všech stavů a národností se k Bočkajovi přidali poté, co se prohlásil za ochránce náboženské svobody v Uhrách. 29. října byly obsazeny Košice za mnohých násilností vůči tamějším katolíkům, při čemž byli zajati biskupové varadínský a pětikostelský. Bočkajovi poskytli malou pomoc i Turci. Jiřímu Bastovi, který byl zvolen za nejvyššího velitele císařských vojsk proti Bočkajovi, se sice podařilo porazit jej u Edelénu, avšak pro nedostatek peněz na výplatu žoldu byl jeho další vítězný postup znemožněn, takže byl nucen nečinně přezimovat v Prešově, kdežto Bočkaj se usadil v Košicích, které se staly jeho trvalým sídlem.⁷⁴

Zatím vyjednával arcikníže Matyáš už koncem roku 1604 s uherskými rady o potlačení vzpoury. Tenkrát ještě převládalo mínění, že se ji podaří potlačit jediným Bastovým vojskem.⁷⁵

Na počátku roku 1605 se válka nedařila žádné z bojujících stran; ztroskotala i jednání o míru.⁷⁶ 17. dubna 1605 byl Bočkaj uznán na sněmu v Szerencsi za vévodu sedmihradského, a při té příležitosti prohlásil úplnou svobodu augsburského i kalvínského vyznání. V témž měsíci bočkajovci marně obléhali Trenčín, ale zato dobyli Nitru. Velitel císařských vojsk

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Tamtéž, s. 91-92.

⁷² Tamtéž, s. 92.

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ Tamtéž, s. 92-93.

⁷⁵ Tamtéž, s. 93.

⁷⁶ Tamtéž.

v Horních Uhrách Siegfried Kolonič, ačkoliv byl posílen Bastovou armádou, byl nucen ustoupit až k Prešpurku. Horní a severní Uhry až na některé pevnosti jako Trenčín (padl až 22. července), Nové Zámky a Komárno byly v moci bočkajovců.⁷⁷

Bočkajovy vpády na Moravu

Uherské a turecké vpády na Moravu se ovšem v době tureckých válek opakovaly neustále, ale počátkem 17. století nabývaly poněkud jiné podoby; obyvatelstvo z Horních Uher se při takových vpádech začalo na popleněném území trvale usazovat. Vrchnosti to však nechtěly trpět a vetřelce vyháněly, takže jihovýchodní Morava byla téměř neustále bojištěm.⁷⁸

Ani roku 1604 zde nebylo nijak klidno; země byla nejvhodnějším shromaždištěm vojsk vysílaných ze sousedních zemí do Uher proti Turkům.⁷⁹ Roku 1604 byly na Moravu položeny dokonce čtyři vojenské přehlídky. Moravské stavy se proti tomu ohrazovaly na zasedání olomouckého soudu 9. července, a žádaly, aby se přehlídky odbyvaly na císařských nebo komorních statcích, ne na pozemcích chudého obyvatelstva.⁸⁰

K první veřejné zmínce o Bočkajově povstání došlo na Moravě při obecném sněmu ve Vyškově, zahájeném 1. března 1605.⁸¹

Usnesení vyškovského sněmu byla sice na pohled velmi obsažná a rozsáhlá, avšak pro obecnou nedbalost a liknavost bylo ve skutečnosti z Moravy posláno jen nějaké najaté vojsko do Uher v naději na brzký konec povstání.⁸² Zpočátku nebylo postaráno ani o řádné opatření pomezních hradů v Karpatech ani o záseky na průsmycích.⁸³ Povstání v Uhrách trvalo již od října 1604, ale na Moravě se úřady i stavy oddávaly podivné bezstarostnosti. Neviděly nebezpečí pro zemi, ani když Bočkajovi hajduci plenili nejbližší uherské Slovensko. Obětovaly pouze 600 zlatých na vyzvědače, aby pozorovali vývoj v Uhrách a podávali zprávy moravskému zemskému hejtmanovi.⁸⁴

Teprve když zprávy vyzvědačů s naprostou jistotou oznamovaly blížící se útok nepřátel, svolal zemský hejtman Karel z Liechtensteina bez vědomí císaře ke dni 27. dubna 1605

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ Tamtéž, s. 100.

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ Tamtéž, s. 101.

⁸² Tamtéž, s. 102.

⁸³ Tamtéž.

⁸⁴ Tamtéž.

stavovský sjezd do Brna za příčinou řádného opatření země.⁸⁵ Nebezpečí pro Moravu bylo již sice všeobecně uznáno, ale místo toho, aby se pomýšlelo na samostatnou obranu, bylo vysláno poselstvo do Prahy s žádostí o pomoc císaři.⁸⁶ Dále se moravské stavy ucházely o pomoc u českých, slezských a lužických stavů.⁸⁷ Samotná organizace obrany země byla odložena až na příští sněm, který měl zemský hejtman co nejdříve svolat. Karpatské průsmyky zůstaly neobsazeny. Bylo to tím povážlivější, že uherští povstalci již oblehli Trenčín a Skalici při samých moravských hranicích.⁸⁸

Zemský hejtman svolal moravské stavy do Uherského Hradiště na 15. května a sám se tam záhy odebral, protože už dostal zprávy o nepřátelských vpádech do země. Jeden z předních Bočkajových velitelů Petr Reday totiž poslal své důstojníky Michala Dengelegha a Řehoře Nemetha, aby několika vpády zastrašili Moravany a přiměli je spojit se s povstalci.⁸⁹

Již 1. května udeřili povstalci k Uherskému Brodu a žádali, aby se město vzdalo. Z hněvu, že se tak nestalo, zničili ves Strání. V noci ze 3. na 4. května přepadli Strážnici, pobili opilou hlídku a vyplnili domy nejbohatších měšťanů. 5. května byl opakován útok na Strážnici, město bylo zapáleno, zabito asi 40 lidí a mnoho odvedeno do zajetí. Zámek, opatřený Karlem starším ze Žerotína, dobyt nebyl.⁹⁰ 8. května přitáhli Tataři a Uhři od Skalice k Rohatci, Lanžhotu a Bílovicím. Zabíjeli obyvatelstvo, ženy a dívky prodávali do otroctví. Moravské vojsko, které již bylo shromážděno v Hradišti, proti tomu nic neučinilo.⁹¹ 9. května byly podniknuty tři marné útoky na strážnický zámek. Povstalci odtáhli, zanechavše na bojišti žebříky a prkna, kterých se obhájci zmocnili. Nepřátelé pak pálili města a vesnice od Strážnice až ke Zlínu. Předměstí veselské, ostrožské, Hluk, Lípov a jiné dědiny lehly popelem.⁹² Před Uherským Ostrohem se ukázalo několik nepřátel na koních. Obyvatelé města, domnívajíce se, že jich je málo, proti nim vytáhli. Ale z Blatnického lesa se vyřítilo

⁸⁵ Tamtéž, s. 103.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Tamtéž, s. 104.

⁹⁰ Tamtéž. Při líčení ukrutností páchaných bočkajovci na moravském obyvatelstvu vycházel F. Kameníček hojně ze spisku *Lamentací, pláč a naříkání země moravské* od neznámého autora z počátku 17. století, srov. J. Polišenský (ed.), *Knihy*, s. 25-31, 35-37, 39-44.

⁹¹ F. Kameníček, *Vpády*, s. 104.

⁹² Tamtéž, s. 104-105.

přes třináct praporů Uhrů, Ostrožské zahnali a málem se zmocnili města.⁹³ Ve zlínském zámku zajali mladého pana Kryštofa Cedlara z Hofu pána na Zlíně a Pačlavicích s úředníkem, zatímco se lid modlil v kostele a vůbec nepomýšlel na obranu.⁹⁴ 14. května byl zapálen Bzenec a nepřátelé si počínali tak zběsile, že zemský hejtman Karel z Liechtensteina uznal konečně za nutné vypravit Kryštofa Tykarta s větším oddílem vojska směrem ke Skalici. V malé potyčce na moravských hranicích byl Tykart postřelen a zemřel. Vojáci bez velitele se vrátili k Hradišti. Místo pana Tykarta byl za hejtmana zvolen Jiří Hodický z Hodic.⁹⁵

V době těchto vpádů na Moravu dobyli Bočkajovi hlavní velitelé Žitný ostrov mezi Prešpurkem a Komárnem a plenili na pravém břehu Dunaje v Uhrách, Dolních Rakousích, Štýrsku, Chorvatsku a Slavonii. Císař Rudolf, jsa ve veliké tísní, svolil k jednání o příměří s Bočkajem už 28. května a dal k tomu arciknížeti Matyášovi plnou moc. 24. června se mělo jednat v Prešpurku prostřednictvím Štěpána Illesházyho, avšak Bočkaj v Prešpurku jednat nechtěl. Formálně se dohodli o místě jednání až v srpnu.⁹⁶

15. května byla v Uherském Hradišti zahájena schůze moravské šlechty v domě hejtmana Karla z Liechtensteina; přítomen byl pouze stav panský a rytířský, za města se dostavil aspoň královský podkomoří Jan Mošovský. Bylo ustanoveno, aby byla co nejdříve provedena obrana země. Karel z Liechtensteina byl z titulu moravského zemského hejtmana zvolen nejvyšším generálem s veškerou plnou mocí, která však byla omezena tím, že nesměl vypravovat vojska nikam za zemské hranice, ale užít jich jen pro obranu vlasti. Pokud by přece jen bylo potřeba táhnout za hranice, mohl tak učinit pouze se svolením dvanácti osob, které mu byly přiděleny jako pomocný sbor.⁹⁷ K nim patřili císařský rada Ladislav mladší z Lobkovic, Weykhard hrabě ze Salmu, Jáchym Haugvic z Biskupic, Karel starší ze Žerotína, Oldřich z Kounic, Jiří Hodický z Hodic ze stavu panského; ze stavu rytířského nejvyšší písař markrabství moravského Vilém Zoubek ze Zdětína, Václav Zahrádecký ze Zahrádek, Václav Nekeš z Landeka, sudí menšího zemského práva kraje brněnského Jan starší Zahrádecký ze Zahrádek, Václav Ombštejn ze Stokyně a Karel Pergar z Pergů. Teprve dodatečně k nim byl připojen i olomoucký biskup kardinál František z Dietrichsteina a nejvyšší zemští úředníci.⁹⁸

⁹³ Tamtéž, s. 105.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž, s. 106.

⁹⁷ Tamtéž, s. 257-258.

⁹⁸ Tamtéž, s. 258.

Tím bylo jednání sjezdu ukončeno, ale stavové se tentokrát nerozjeli, nýbrž zůstali pohromadě, ne snad proto, aby osobně hájili zemské hranice, ale aby užili veselého života, který se ve městě jakožto hlavním vojenském táboře rozhostil.⁹⁹

Po delších poradách svolal výbor dvanácti po celé zemi veřejnou hotovost. Avšak to, co se sešlo do okolí Uherského Hradiště, byli většinou nezkušení a nevyčvičení sedláci. Samotné stavy se dosud boje stranily a psaly pouze do Prahy k císaři a k českým stavům o rychlou pomoc. Do pole mínily vytáhnout až s českým vojskem. Ani zemská hotovost by nejspíš nebyla svolána, kdyby v té příčině nepřišel z Prahy zvláštní rozkaz. Přehlídky v jednotlivých krajích se buď vůbec nekonaly, nebo se odbývaly ledabyle, takže vojsko docházelo k Hradišti chatrně ozbrojené i oblečené.¹⁰⁰

Zatím Bočkaj, poté co se zmocnil severních a Horních Uher, hledal spojence nejen u Turků, ale i na Moravě, ve Slezsku, Rakousích a Polsku.¹⁰¹ 8. května psal z Košic Karlu staršímu ze Žerotína, aby přiměl moravské stavy ke spolku s povstalci. Žerotín však tento list poslal 20. května císaři. 18. května mu opět psal Michal Czobor ze Skalice. Ani na tento list Žerotín neodpověděl.¹⁰² Zvláště dopisovali bočkajovci také moravským stavům; 19. května oznámily totiž z Hradiště císaři Rudolfovi II., že dostaly od bočkajovců list, aby se s nimi spojily. 21. května přišel od bočkajovců do Hradiště druhý list, který byl opět poslán císaři.¹⁰³ Moravské stavy se s Bočkajem a uherskými povstalci spojit nechtěly, třebaže se tenkrát jednalo hlavně o náboženskou svobodu, která byla i na Moravě potlačována.¹⁰⁴ Také se stavům protivilo spojovat se s Turky a Tatary, kteří byli Bočkajovými hlavními spojenci. Poláci podporovali povstání jen nepřímo a rakouské stavy vůbec ne.¹⁰⁵ Povstání v Uhrách bylo jinak nekatolickým moravským stavům vhod, protože se domnívaly, že budou moci využít císařových nesnází ve svůj prospěch, hlavně co se týče náboženské svobody; znepokojoval je pouze strach před nepřátelskými vpády a před popleněním země.¹⁰⁶

⁹⁹ Tamtéž, s. 259.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 259-260.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 260.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Tamtéž, s. 261.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 262.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 262-263.

V zemi byl nebyvalý zmatek, který byl ještě zvyšován tím, že Čechové ani Slezané neodpovídali, zda přijdou Moravanům na pomoc.¹⁰⁷ Tím pádem nebyli Moravané ještě dostatečně připraveni, když ve druhé polovině května podnikali bočkajovci další útoky z Uher.¹⁰⁸ Nepřítel mohl nejsnáze vtrhnout do země buď od Skalice, nebo hrozenkovským průsmykem, či vlárským průsmykem od Trenčína. Hrozenkovský průsmyk nebyl dosud vůbec hájený.¹⁰⁹ Stavy najaly také kozáky a Valony, kteří si svou ukrutností a touhou po kořisti v ničem nezadali s Tatary, nýbrž plenili v moravských vesnicích jako v nepřátelské zemi.¹¹⁰ Moravští kozáci se pouštěli na lup i do Uher. 21. května přešli Karpaty od vesnice Strání podél potoka Klanečnice, zapálili za horami vesnice Srní a Leskové, při čemž zajali mnoho dobytka. Zato vtrhli bočkajovci hned 26. května od Skalice na Moravu a opět poplenili krajinu až ke Zlínu a Malenovicím. Téhož dne byl podniknut další útok do okolí Broumova. Kozáci najatí městy Valašským Meziříčím a Novým Jičínem byli poraženi a země až k Fulneku popleněna. Jednotlivé oddíly zabíhaly také k Holešovu. Zlín byl vypálen 31. května a dva dny předtím bylo vypleněno okolí Strážnice a Veselí, na něž byl podniknut útok 30. května. Téhož dne bylo v Derfli u Hradiště zajato a pobito v kostele mnoho set lidí.¹¹¹ 31. května odtáhli Uhři na Hluk k Blatnici, kde je přepadl takový strach, že utekli od jídla, které vařili, a poztráceli kořist.¹¹² Jiný oddíl, který se téhož dne vracel od Holešova, zapálil předměstí Uherského Brodu a poničil panskou zahradu. Vojáci, kteří hlídali přechod mezi Strážnicí a Rohatcem, se i se svým hejtmanem opili. Právě tehdy (1. června) je přepadlo 6 000 bočkajovců, vehnali je do řeky, kde se většina z nich utopila, a zmocnili se přechodu přes Moravu. Útok na město Hodonín byl bez výsledku, takže se bočkajovci obrátili k severu. Kyjovští měšťané zbaběle utekli, takže nepřátelé úplně vypálili město i s dvanácti blízkými vesnicemi. Právě když se chystali udeřit k Brnu, postavili se jim na odpor Vilém Popel z Lobkovic a Jiří Hodický z Hodic s menším počtem jízdy. 150 bočkajovců bylo zabito a ostatní se dali na útěk přes řeku Moravu ke Skalici. Ale protože dali uherští velitelé nedopatřením zbořit most přes Moravu dříve, než všechny oddíly přešly, byli opozdilci vehnáni do vody a mnoho se jich utopilo.¹¹³

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 263.

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ Tamtéž.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 264.

¹¹¹ Tamtéž, s. 264-265.

¹¹² Tamtéž, s. 265.

¹¹³ Tamtéž.

Kolem 6. června podnikli bočajovci útoky do okolí Broumova, Uherského Hradiště, Rohatce a Hodonína. Městeček a vesnic bylo již tehdy na Moravě vypáleno asi 50 a nebylo šetřeno nikoho, ani lidí urozených.¹¹⁴ 10. června vytáhli Uhři k Uherskému Brodu, ale byli odtud odehnáni vojskem Jiřího z Hodic.¹¹⁵ Potom se shlukli pod Nový Světlov, ale nedobyli ho.¹¹⁶ 14. června se uherští hajduci odvážili opět na Moravu u Hodonína, a v okolí Rohatce páchali veliké násilnosti. Kryštof Teufel se sedmihradskými rejтары opanoval u Kurdějova hráz Lužického rybníka, mnoho nepřátel vehnal do vody a některé pobil, prý více než 400.¹¹⁷

V Čechách došlo k první zmínce o uherském povstání v královské předloze na zemském sněmu, zahájeném 4. února 1605, tedy skoro o měsíc dříve než na Moravě.¹¹⁸ Císař v ní vybízel stavy, aby povolili na pomoc do Uher 2 000 arkebuzírů a dva pluky pěších po 3 000 mužích od 1. května 1605 do 1. května 1606.¹¹⁹ Na lepší opevnění Ostřihomi, Komárna a Nových Zámek požadoval 10 000 kop grošů českých a na ochranu zemí České koruny měla být svolána zemská hotovost.¹²⁰ Vojsko povolené do Uher se mělo vydržovat ze všeobecné berně.¹²¹ Návrhy ke svolání veřejné hotovosti měl dle ustanovení únorového sněmu připravit do příštího sněmu zvláštní sjezd nejvyšších úředníků, soudců zemských, radů soudu dvorského a komorního a volených zástupců krajů.¹²² Tento sjezd se konal 5. května.¹²³ Výprava byla povolena jen na tři měsíce a za hranice Moravy měla vytáhnout jen tehdy, kdyby byla obležena města Nové Zámky, Ostřihom, Komárno, Ráb nebo Vídeň.¹²⁴ Sněm, který měl tyto návrhy dodatečně schválit, byl vypsán na 1. června.¹²⁵

Nejvyšším velitelem všeho vojska vyslaného na Moravu byl zvolen Adam ze Šternberka.¹²⁶ 2. června vyšel hlavní císařský mandát vybízející k rychlé pomoci Moravanům.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 266.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 267.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 269.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 270.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž.

¹²¹ Tamtéž, s. 271.

¹²² Tamtéž.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Tamtéž, s. 271-272.

¹²⁵ Tamtéž, s. 272.

¹²⁶ Tamtéž, s. 273.

Vojsko se mělo dostavit ke 20. červnu k Brnu, kde měl Adam ze Šternberka oznámit další rozkazy.¹²⁷ Ve Slezsku bylo na vratislavském sněmu 19. března povoleno 2 000 arkebuzírů a 1 600 německých knechtů na šest měsíců pod velením knížete těšínského. V Lužicích bylo 28. března na obranu Moravy povoleno 41 000 kop grošů míšeňských.¹²⁸

Česká a slezská pomoc však byla určena pouze na obranu moravských hranic. Proto moravští stavové požádali dopisem ze dne 25. června 1605 císaře o přímluvu u českých stavů, aby jejich vojenská pomoc směla táhnout i za moravské hranice, například kdyby byly obleženy pevnosti Trenčín, Skalice a jiné.¹²⁹ Odpověď bohužel dlouho nepřicházela a moravští stavové byli netrpěliví a české vojsko pod velením Adama ze Šternberka proto v Brně příliš nevítili.¹³⁰ Šternberk si také stěžoval na moravské vojsko, které u Brna tábořilo. Lid jízdní i pěší vyhlížel prý dosti úpravně, ale neměl kázeň. Vojáci se často napadali sami mezi sebou, takže jen v okolí Brna bylo přes sto zraněných. Zprávám o pustošení země od bockajovců zpočátku příliš nevěřil.¹³¹ Navíc se moravský zemský hejtman a stavy nemohli dohodnout s olomouckým biskupem kardinálem Františkem z Dietrichsteina, který po návratu z Říma sbíral v Kroměříži své many k výpravě za hranice pod svým velením, kdežto zemský hejtman a stavy tvrdili, že se má podřídit Liechtensteinovu velení. Spor byl ukončen 31. července listinou vydanou kardinálem v Uherském Hradišti, v níž se mu protentokrát přiznalo právo samostatného vrchního velení nad jeho vazaly. Pro tento spor a hlavně pro všeobecnou malomyslnost a netečnost se zapomnělo na opatření karpatských průsmyků, takže po celý červenec byla jihovýchodní Morava vydána napospas uherským povstalcům.¹³²

Některé oddíly moravského vojska se také pokoušely o vpády do Uher, ale bez výsledků. 29. června moravští vojáci spolu s kozáky přepadli Skalici a téměř polovinu města vypálili. Moravané vylomili bránu, vypustili množství dobytka, vnikli do některých domů, nabrali kořist a vynášeli ven. Lid ve Skalici stál za kostelem a žádný z nich netasil zbraň. Skalice byla vlastně dobyta, ale hejtman ji nedovolil obsadit a poručil ji opustit. Kozáci se pak zmocnili dobytka i jiné kořisti dobyté od moravských vojáků a všechno prodali. 6. července se ke Skalici pustil prapor slezských černých rejtarů. Pěchotu nechali v záloze u Sudoměřic. Náhle

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ Tamtéž, s. 274.

¹²⁹ Tamtéž, s. 378.

¹³⁰ Tamtéž, s. 379.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Tamtéž, s. 379-380.

však byli přepadeni od nepřátel a rozprášeni. Také pýchota u Sudoměřic se dala na útěk přes řeku Moravu, kde se jich na 150 utopilo. Bylo zajato šest rejtarů, kdežto oni zajali pouze dva husary.¹³³

Na tyto moravské útoky odpověděli Tataři a hajduci 9. července vpádem do městečka Velké, kde zabili 12 hospodářů a zajali množství žen a dívek. 12. července překročili Moravu k Hodonínu a poplenili mnoho městeček a vesnic v kraji hradištském a okolo Břeclavi. Nablízku sice bylo dost kozáků a rejtarů, ale ti se dali na útěk, ačkoliv byli proti nepříteli v přesile.¹³⁴ Podle soudobých kronikářů byl prý takový strach, že jeden Tatar zahnal pouhým křikem deset i dvacet vojáků a venkovského lidu i několik set.¹³⁵ 14. července vypálili nepřátelé Hodonín a rozdělili se. Jedni odtáhli na plen k Uherskému Hradišti, jiní pálili až pod Dívčí Hrady a dostali se i do Rakous asi 1,5 míle od Vídně. 16. července, když drancovali okolí Břeclavi, byli od moravského vojska náhle přepadeni, několik set jich bylo pobito a rytmistr zajat.¹³⁶

Adam ze Šternberka seděl se svým vojskem stále v Brně, kde čekal na odpověď českých stavů v příčině výpravy za hranice.¹³⁷ Zdá se, že v polovině července již povolení vytáhnout do Uher obdržel.¹³⁸ 16. července vytáhl jako císařem jmenovaný nejvyšší generál se svým lajtnantem hrabětem z Thurnu z Brna k Uherskému Hradišti. Mělo se tam s ním spojit moravské vojsko, ale nebylo dosud pohromadě; táhl tedy pomalu ke Strážnici.¹³⁹ Nepřátelé se pochodu českého vojska k uherským hranicím nelekli; 23. července plenili ještě u Břeclavi a 25. července přepadl jiný oddíl panství světlovské a zvláště ves Komňu.¹⁴⁰ Odtud vpadli do Bojkovic, Krhova, Bzové, Záhorovic, Nezdenic, Šumic, Bánova, a udělali větší škody než za minulých vpádů. 28. července pálili Uhři opět krajinu u Rohatce. 31. července se zase pustili na druhý břeh Moravy k městu Bzenci, které již bylo dříve vypáleno. Leželi tam rejtaři a kozáci. Uhři kozáky šetřili, ale rejтары zabíjeli a brali jejich koně. Zdálo se, jakoby byli kozáci s povstalci domluveni.¹⁴¹

¹³³ Tamtéž, s. 380-381.

¹³⁴ Tamtéž, s. 381.

¹³⁵ Tamtéž. Srov. s J. Polišenský, Kniha, s. 40.

¹³⁶ J. Kameníček, Vpády, s. 381.

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž, s. 382.

¹³⁹ Tamtéž.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 383.

¹⁴¹ Tamtéž.

Na to vše se Čechové dívali z ležení u Strážnice, kde se 28. července utábořili a kam mělo co nejdříve dorazit také moravské vojsko pod Karlem z Liechtensteina a kardinálem Františkem z Dietrichsteina.¹⁴² První srpen byla poslední lhůta, do které chtěl Adam ze Šternberka na Moravany čekat; bylo mu líto času a také obyvatelstva, které uherskými vpády trpělo.¹⁴³ 1. srpna se u Strážnice spojila všechna obranná vojska s císařskými, která vedl Kolonič a ve vojenské radě bylo 2. srpna rozhodnuto o dobytí Skalice, Holiče a Braniče, tří hornouherských pohraničních pevností.¹⁴⁴ Ve středu 3. srpna překročila vojska moravské hranice a stanula před Skalicí. 4. a 5. srpna bylo město ostřelováno, ale bez úspěchu. 6. srpna byla dobyta hlavní městská tvrz Pelanka. Více útoků podniknuto nebylo, poněvadž v noci ze soboty na neděli velitel Skalice Štěpán Horwáth se svým vojskem město opustil a Adam ze Šternberka je ihned obsadil.¹⁴⁵ Pád Skalice udělal na některé Bočkajovy přívržence takový dojem, že prosili, aby byli od císaře přijati na milost. Byli to Martin Czobor, Petr Swirog a Petr Pokytý a po jejich příkladu se později přihlásili mnozí jiní.¹⁴⁶

Další operace českých vojsk prozatím nebyla možná, neboť od 4. do 12. srpna neustále přšelo, takže nastala malá povodeň. Teprve 12. srpna vytáhla část jízdy ke hradu Braniči. Útok na pevnost byl velmi prudký. Tři prapory rejtarů a kozáků i s jízdou olomouckého biskupa padly, ale nakonec se Branič, Plavče i Šaštín dobrovolně vzdaly.¹⁴⁷ Dále vpadli Moravané do Čechtic a k Novému Městu a mohli se zmocnit i Trnavy, ale odtud byli hajduky zahánáni.¹⁴⁸ V téže době (21. a 22. srpna 1605), kdy moravské vojsko plnilo okolí Nového Města až k Trnavě, vpadli nepřátelé opět na Moravu.¹⁴⁹

Adam ze Šternberka chtěl s částí svého vojska udeřit na Trenčín dobytý bočkajovci 22. července, ale již k tomu nedošlo, poněvadž uherští povstalci přijali nabídku Turků a spojili se s nimi. Také se k němu donesly zprávy, že Turci s uherskými povstalci táhnou již k Prešpurku, proto bylo nutné důkladně opatřit dobyté pevnosti Skalici, Branič, Holič a Šaštín. Protože byly obavy, že by spojení nepřátelé mohli opětovat útoky na Moravu, byly

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Tamtéž, s. 384.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 385.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 385-386.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 386.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 386-387.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 387.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 388.

všechny volnější karpatské průsmyky opatřeny záseky a menšími hlídkami.¹⁵⁰ Štěpánu Bočkajovi však spojení s Turky příliš nevyhovovalo, neboť z různých příznaků poznal, že jejich úmysly sahají dál, než podporovat ho proti císaři; proto ke konci srpna konečně přijal nabídku císařova plnomocníka arciknížete Matyáše k vyjednávání o míru. První nabídka byla učiněna již v květnu 1605, ale s nezdarem; v dalších jednáních se pokračovat nemohlo, protože se Bočkaj mnoho týdnů zdržoval v Sedmihradsku, kde byl přijat za knížete. Při návratu ze Sedmihradska se s ním Matyášovi poslové Zikmund Forkacz a Benedikt Pogany dohodli o schůzce v Levoči, ale nedošlo k ní hlavně pro nový turecký útok na Komárno a Ostřihom. Teprve v srpnu bylo možné podat určité návrhy z císařské strany, ale Bočkaj o nich nechtěl jednat sám, ale předložil je sněmu své strany konanému ve druhé polovině listopadu v Krupině, který je však zamítl.¹⁵¹ O to, že jednání nebylo ani nyní úplně přerušeno, měl zásluhu Štěpán Illesházy, který si od krupinského sněmu vymohl plnou moc k dalšímu vyjednávání s arciknížetem Matyášem ve Vídni. Příměří smlouvené již dříve do poloviny ledna zůstalo v platnosti hlavně pro nepříznivé zimní počasí. Také Moravané začali v září prostřednictvím Illesházyho vyjednat o tříměsíčním příměří a dosáhli ho po některých nesnázích rovněž do poloviny ledna.¹⁵²

Tím vlastně končí vpády bočkajovců na Moravu, jejichž následky byly patrné ještě dlouhou dobu.¹⁵³ Téměř celá jihovýchodní Morava byla zpustošena, obyvatelstvo pobito nebo odvedeno do zajetí. Zaniklo mnoho osad. Strážnice, Hodonín, Rohatec, Kyjov, Hustopeče, Uherský Brod, Uherský Ostroh, Veselí, Broumov, Zlín a jiná města počítají vpády bočkajovců k nejsmutnějším dobám svých dějin. Dále tížily moravskou zemi značné dluhy, z nichž mnohé měly být splaceny již roku 1607.¹⁵⁴

Do popleněných a zničených míst jihovýchodní Moravy se záhy začalo stěhovat množství chudých obyvatel z okolních zemí, zvláště z Horních Uher, Rakous a Švýcarska. Ve Švýcarsku totiž vznikla následkem neúrody roku 1607 nebývalá drahota. Mnozí z chudých švýcarských anabaptistů, kteří měli na Moravě četné přátele z dřívějších dob, se tam stěhovali i se ženami a dětmi, obsazující pusté vesnice a městečka při Karpatech. Moravští stavové to rádi viděli, protože znali anabaptisty jako přičinlivé a pracovité lidi. Proto, když se

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 388.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 388-389.

¹⁵² Tamtéž, s. 389.

¹⁵³ Tamtéž, s. 389.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 553.

švýcarským vystěhovalcům děla v Rakousích různá příkoří, dovolávali se pro ně pomoci u krále Matyáše s tím, že takové překážky jsou zemi moravské na škodu.¹⁵⁵ Tímto proudem vystěhovalců z jiných zemí se vysvětluje, že se téměř všechny zničené větší osady při Karpatech opět povznesly.¹⁵⁶

Koncem října se sešli zástupci Osmanské říše – budínský místodržitel Ali paša, jeho náměstek a budínský kádi Habil efendi se zástupci císařské strany Janem z Mollardu, hrabětem Althanem, Jiřím Thurzou, Mikulášem Istvánffym, Zikmundem Koloničem a Františkem Bathyánym i s reprezentanty Štěpána Bočkaje Štěpánem Illesházym a Pavlem Ňárim na ostrůvku proti ústí Žitavy a po třítydenních rozhovorech podepsali 11. listopadu 1606 mír na dvacet let.¹⁵⁷

Válka s Turky 1663-1664

Sporných otázek mezi oběma stranami bylo od uzavření míru roku 1606 dost, ale nikdy se neřešily vojensky. Jako mnohokrát v minulosti zavdaly podnět k další válce události v Sedmihradsku. Sedmihradský kníže Jiří II. Rákóczi se v době nezájmu Turků i Habsburků o tuto oblast pokoušel vést vlastní zahraniční politiku. Zasáhl do tzv. severní války¹⁵⁸ vpádem do Polska v domnění, že se mu podaří získat polský trůn. To ovšem nezůstalo pro Sedmihradsko bez následků. Rákócziho vojska v Podolí rozbili Tataři a velkovezír požádal

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 554-555.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 556.

¹⁵⁷ V. Kopčan, Slovensko, s. 70.

¹⁵⁸ První severní válka (1655-1660) začala proto, že si švédský král Karel X. Gustav (1622-1660) přál rozšířit švédské državy v baltské oblasti. Proto když polský král Jan II. Kazimír (1609-1672) začal prosazovat nároky svého otce na švédský trůn, vyhlásil mu Karel válku. Útočící švédská vojska obsadila po třídní bitvě Varšavu a dobyla Polsko. Na severovýchodě obsadily švédské jednotky Litvu. Braniborský kurfiřt Friedrich Vilém (1620-1688), který se původně spojil se Švédskem a stal se pánem Pruska, uzavřel s Polskem mír. Když si Karel Gustav zabezpečil polskou frontu, pustil se do obsazování Holštýnska, Šlesvicka a Jutska, patřících polskému spojenci Dánsku. Při smělému útoku přes led z Jutska se zmocnil ostrova Fyn a ohrozil Kodaň. Holandská flotila pomohla Dánům švédské loďstvo, blokující Kodaň, odrazit. Švédové, které Poláci vyhnali z Holštýnska a Šlesvicka a Dánové a Norové z Bornholmu a Trondheimu, požádali o mír. Jednání selhalo, ale když Dánové v listopadu 1659 zvítězili v bitvě u Nyborgu a zajali nejlepší švédské jednotky, švédská regentská vláda podepsala roku 1660 smlouvu v Olivě; George C. Kohn, Velká encyklopedie válek. Průvodce válečnými konflikty od starověku až po dnešek, Brno 1997.

sedmihradský sněm, aby Rákócziho sesadil.¹⁵⁹ Situace se dále zkomplikovala tím, že Rákócziho obtížného postavení chtěla využít i Vídeň a získat zpět satmárskou a salbočskou stolicí, které dříve obsadil Jiří I. Rákóczi. Kromě toho uherská šlechta naléhala na krále, že nesmí dopustit, aby se Sedmihradsko stalo tureckou provincií, neboť by se pak neudržely ani královské Uhry.¹⁶⁰ Rákóczi se však po svém sesazení nevzdal a odstranil Turky dosazeného Františka Rédeie i Akoše Barcsaie. V květnu 1660 byl však poražen budínským místodržitelem pod Kluží a podlehl zranění.¹⁶¹ V srpnu 1660 obsadila osmanská armáda po měsíčním obléhání Velký Varadín, který se stal centrem další osmanské provincie v Uhrách. Císařské oddíly obsadily satmárskou a salbočskou stolicí a dosadily do tamějších pevností posádky. Smrtí Jiřího II. Rákócziho a pádem Velkého Varadína však sedmihradský odboj proti Osmanům neskončil.¹⁶² Nespokojenost s vysokou roční daní a úsilí Turků obsadit co nejvíc sedmihradského území nahrávaly protiosmanským náladám. Když na podzim 1660 odtáhla osmanská vojska ze země, využil situace bývalý Rákócziho generál Jan Kemény a vtrhl do Sedmihradska. Nechal se zvolit sedmihradským knížetem, ale Porta ho neuznala a vzhledem k útočným úmyslům osmanských vojsk na hranicích přenechal Kemény některé pevnosti v Sedmihradsku císařskému generálu Heisterovi.¹⁶³ Osmanům se roku 1661 podařilo Keményho porazit, dosadit na sedmihradský trůn Michala Apaffyho a zemi poplenit. Tehdy vtrhl do Sedmihradska císařský polní maršál Rajmund Montecuccoli, obsadil Kluž a posílil císařské posádky v pevnostech. Po smrti Keményho požádal Apaffy Vídeň i Portu, aby svá vojska ze Sedmihradska stáhly. Porta tehdy jednoznačně prohlásila, že osmanská vojska ze země neodejdou, dokud bude některá pevnost nebo město v rukou císařských vojsk. Poté začala diplomatická vyjednávání mezi zástupci obou stran v Istanbulu a v Temešváru, ovšem bez konkrétních výsledků.¹⁶⁴

Dalším zdrojem napětí mezi Osmanskou říší a Habsburky byla pevnost, kterou na levém břehu řeky Mury vybuďoval roku 1661 chorvatský bán Mikuláš Zrinský, aby zabránil vpádům osmanských oddílů z Kaniže na své statky. Při rokování o prodloužení smlouvy vyžadovala osmanská strana zboření tohoto Nového hradu (Zrinyiújvár).¹⁶⁵

¹⁵⁹ V. Kopčan, Slovensko, s. 85.

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ Tamtéž.

¹⁶² Tamtéž.

¹⁶³ Tamtéž.

¹⁶⁴ Tamtéž.

¹⁶⁵ Tamtéž.

Nemalou vinu na stupňování napětí mezi oběma stranami měly pustošivé vpády císařských oddílů na osmanské teritorium v Uhrách. V předcházejících desetiletích bylo možné zaregistrovat celou řadu takových přestupků, ale osmanská strana si nepřála vojenskou konfrontaci, proto se spory řešily diplomaticky v Budíně nebo v Istanbulu. Viníci byli potrestáni, zajatci, neboť většinou šlo o odvlékání lidí, byli vráceni a spor byl vyřešen. Za napjaté situace, která vznikla v důsledku vývoje v Sedmíhradsku, však každá podobná akce mohla přispět ke zhoršení sporů.¹⁶⁶

Císařská strana prostřednictvím svého rezidenta Šimona Renigera naléhala na Portu, aby byla prodloužena mírová smlouva. Jestliže císařské diplomacii záleželo na udržení daného stavu v Sedmíhradsku, pokládala Porta za hlavní podmínku zachování míru stažení císařských posádek z Kluže a Sacueni. Proto nevedla rokování na jaře a v létě 1662 k žádným výsledkům. Na naléhání Renigera zformulovala osmanská strana v srpnu 1662 svoje podmínky do osmi bodů. Žádala vrátit města a pevnosti Apaffymu a sedmíhradským stavům, uznávala obsazení satmárské a salbočské stolice císařským vojskem. Císař si mohl v uvedených stolicích opevnit města, ale nesměl v nich držet stálé posádky. Hrad u Kaniže měl být zbořen.¹⁶⁷

Vídeňskému dvoru se však zdálo nepřijatelné odejít ze Sedmíhradska bez jakýchkoli výhod, proto předkládali císařští vyjednaváci stále nové a nové návrhy. Turci se mezitím rozhodli podniknout do Uher výpravu, avšak bez bližšího určení cíle. Vojenské přípravy z léta a podzimu 1662 zakrývali tvrzením, že výpravu povedou proti jadranským přístavům Šibenik, Kotor a Split, které byly v rukou Benátčanů.¹⁶⁸

Dne 19. března 1663 odešla osmanská armáda z Istanbulu a přes Plovdiv, Sofii a Niš přišla začátkem června do Bělehradu. Během cesty se stále vyjednávalo, ale ani v Bělehradě nechtěli císařští vyslanci souhlasit s odchodem vojsk ze Sedmíhradska. Při dalších rozhovorech v Osieku předložil velkovezír požadavek, aby císařská strana zaplatila v případě uzavření míru roční tribut 30 000 zlatých jako v časech sultána Sülejmana. Dalo se sice čekat, že Osmané požádají o finanční kompenzaci dosavadních nákladů na výpravu, stupňováním požadavků během cesty chtěl velkovezír získat čas, aby vojsko proniklo co nejdříve k nepříteli.¹⁶⁹ 15. července dorazila osmanská armáda do Budína. Tam se konala porada, na

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 86.

¹⁶⁷ Tamtéž.

¹⁶⁸ Tamtéž.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 87.

níž se rozhodlo, že ze tří pevností – Ráb, Komárno a Nové Zámky – bude právě poslední jmenovaná nejvhodnějším cílem výpravy. Jistě přitom hrála nemalou roli skutečnost, že pevnost měla velké zázemí, poskytující dostatečnou kořist pro turecká vojska i pro očekávané Tatary a kromě toho byly v jejím okolí zlaté a stříbrné doly. Zdá se však, že hlavním důvodem pro toto rozhodnutí bylo rozložení sil císařské armády, která střežila především přístupové cesty k Vídni. Při pokusu dobýt Ráb nebo Komárno by se Osmané jistě setkali s daleko větším odporem než u Nových Zámků.¹⁷⁰

Když se ani v Budíně nepodařilo urovnat konflikt mírovou cestou, pokračovala osmanská armáda na Ostřihom, kde měly k tomu určené oddíly vybudovat pontonový most.¹⁷¹

Novozámecký velitel Adam Forkáč chtěl zabránit přechodu armády přes Dunaj. Po zprávě, že na levém břehu táboří jen nepočetný předvoj, který chrání stavbu, se rozhodl toto vojsko zničit a narušit i stavbu mostu. Odvedl z Nových Zámků většinu posádky a získal posilu i od insurekce nitranské a přešpurské stolice. Ráno 6. srpna 1663 přepadl osmanský tábor u Parkanu, který posílila další vojska po dobudování mostu. V boji s osmanskou přesilou utrpěl Forgáč porážku a ztratil asi polovinu vojska.¹⁷² Zpráva o porážce vyvolala velké zděšení ve Vídni, takže byla okamžitě podniknuta opatření na doplnění ztrát a posílení obrany na levém břehu Dunaje, především obranné linie na Váhu.¹⁷³

Po krátké přestávce u Parkanu postupovala osmanská armáda k Novým Zámkům, kam dospěla 16. srpna 1663. Přes 50 tisíc mužů oblehlo pevnost v oblouku od severu na jihozápad. Hlavní útoky směřovaly na zbořené předmostí u Vídeňské brány a na Fridrichiovu baštu. Postupně se Turkům podařilo vypustit vodu z hradního příkopu a odstranit kolové palisády. První silnější srážka se odehrála 21. srpna v boji o ravelin před Vídeňskou bránou.¹⁷⁴

26. srpna přišli krymští Tataři v čele se synem krymského chána Ahmedem Gerejem. Spolu s nimi přišli i kozáci a příštího dne vazalské oddíly moldavského a valašského vévody.¹⁷⁵

Po příchodu těchto vojsk nastalo velké pustošení, neboť vojska vyzbrojená jen sečnými zbraněmi a luky nebyla při obléhání mnoho platná. Již 28. srpna odešli Tataři k Žitnému

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² Tamtéž.

¹⁷³ Tamtéž, s. 88.

¹⁷⁴ Tamtéž.

¹⁷⁵ Tamtéž.

ostrovu, aby přinesli armádě krmivo a potraviny. Po vyplenění okolí Nových Zámků se Tataři přebrodili u Hlohovce přes Váh a dvěma proudy na sever a na jih pronikli k Čachticím a Trnavě. Oddíly směřující na jih se dostaly k Modre, Pezinku a dokonce i na předměstí Prešpurku, pustošíc a pálic všechno, co jim přišlo do cesty.¹⁷⁶ V první fázi postihlo toto pustošení ještě Záhoří, odkud se Tataři dostali na Moravu, kde vyplenili okolí Mikulova, Brna a části Hané až po Olomouc.¹⁷⁷ Otevřená krajina bez obránců nekladla Tatarům žádný odpor, proto způsobilo pustošení nesmírné škody. Venkovské obyvatelstvo hledalo útočiště v opevněných městech nebo na hradech, avšak ty nemohly zachránit všechny. Někde se sedláci ozbrojení střelnými zbraněmi ubránili a tatarské loupežníky zahnali.¹⁷⁸

První útok na Moravu podnikli Turci 3. září 1663, kde již předtím zorganizovali velkou výzvědnou akci, ke které si najali řadu vyzvědačů. Asi nejznámějším z nich byl Jakub Nestroy ze slezské Bytomi.¹⁷⁹ 3. září roku 1663 vyrazil dodíl asi 500 Turků a Tatarů pod vedením Slováka a „špehaře“ Ondráše Michalců směrem k Hodonínu, Lanžhotu a dále k Hustopečím. Zde došlo k velkému masakru obyvatelstva, přičemž hustopečskému rychtáři byla probodnuta ruka a za řemen, který mu Turci provlékli ranou, byl veden jako rukojmí dále k Brnu. Nebylo ovšem v silách nepříliš početného oddílu Turků a Tatarů Brno nějak ohrožit. Navíc hradby měst, lesnatý a pahorkatý terén byly pro Turky vážnou a nepřekonatelnou překážkou. Zastavili se asi čtvrt míle před městem a záhy ve směru na Mikulov odstoupili.¹⁸⁰

Další útok podnikla turecko-tatarská vojska na Moravu 19. září, kdy vpadla do hradištského kraje. Tentokrát však byla jihovýchodní Morava lépe připravena. Uherské Hradiště a Uherský Brod se nejen ubránily, ale podařilo se z těchto míst podniknout i několik zdařilých protiútoků.¹⁸¹

6. a 7. října vpadli Turci do této oblasti znovu a naposledy. Opět se ubránilo Veselí. Bilance vpádů byla hrozná. Na jihovýchodní Moravě se ubránila jen větší města a městečka jako Břeclav, Uherské Hradiště, Strážnice, Veselí, Hodonín, Uherský Brod a Uherský Ostroh s obyvatelstvem v okolí. Například jak na panství uherskobrodském, tak i strážnickém a uherskohradištském byla většina vsí úplně vypálena a na 12 000 obyvatel těchto oblastí

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 88-89.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 89-90.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 90.

¹⁷⁹ Jiří Procházka, *Válka s Turky 1663-4 a osmanští „špehaři“ na Moravě*, Jižní Morava 32, 1996, s. 97.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 98.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 99.

odvedeno Turky do zajetí. Velké množství lidí bylo zabito. Domácí zvířectvo bylo většinou uloupeno, nejvíce z Uherskobrodsko. Toho roku mimořádně bohatá úroda byla Turky ničena, a to i na polích. Rozsáhlé oblasti jihovýchodní Moravy se po těchto vpádech vyhladily a zpustly.¹⁸²

Druhá fáze tatarského pustošení Horních Uher začala v polovině září 1663 a postihla okolí Topolčan, Bánovic nad Bebravou a dále směrem na Trenčín. Jiná skupina Tatarů táhla přes Jelšové k Vrbovému, kde se rozdělila na dvě části, jedna přešla na Moravu a druhá směrem na Branič a Myjavu.¹⁸³ Během tatarského plenění pokračovaly hlavní oddíly osmanské armády v obléhání pevnosti. Nedostatky v zásobování a časová tíseň nutily velkovezíra podnikat časté útoky, a to i za cenu velkých ztrát. 17. září zaútočily osmanské oddíly na Fridrichovu baštu, ale obránci je odrazili, podobně jako útoky na Forgáčovu baštu. 20. září se Turkům podařilo vyvěsit zástavy na zdi mezi Fridrichovou a Žerotínovou baštou, avšak posádka je zahнала. 22. září začalo osmanské dělostřelectvo ostřelovat podkopané části hradeb. Po dělostřelbě následoval silný útok na Fridrichovu baštu. Obráncům se dařilo odrazet útoky, ale nedbalostí jednoho vojáka vybuchla prachárna na Fridrichově baště a vznikl na ní silný průlom. I násep před Žerotínovou baštou dosáhl výšky hradeb a poskytoval Turkům možnost střílet přímo do pevnosti. Na 24. září 1663 stanovil velkovezír generální útok. V pevnosti vládla mezi částí posádky kapitulantská nálada a 24. září dal Forgáč souhlas, aby vyvěsili bílé zástavy a poslali parlamentáře k velkovezírovi. Zprávu o kapitulaci uvítali Osmané s radostí. Velkovezír souhlasil bez větších námitek s podmínkami kapitulace, které předložila posádka. Po přijetí kapitulantských bodů nastalo třídní příměří, během něhož měla posádka a obyvatelé pevnost opustit. V poledne 26. září odešlo z hradu 2 400 členů posádky se ženami a dětmi do Komárna, kde byli velitelé ihned uvězněni.¹⁸⁴

27. září vtáhl velkovezír slavnostně do pevnosti, nařídil opravu zničených míst, dal odstranit násypy a obnovit příkopy. Všechny kostely byly přeměněny na mešity a Nové Zámky se staly centrem nové osmanské provincie. Následujícího dne vydali Turci množství listů, v nichž žádali města a vesnice, aby se podrobily a přislíbily platit daně.¹⁸⁵ Jeden takový list dostali i obyvatelé Hlohovce a okolí. Napsal ho dne 28. srpna 1663 vezír Hüsejin paša: „*Ti, kteří chtějí sloužit našemu nepřemožitelnému císaři a být jeho poddaní, necht' ihned přijdou*

¹⁸² Tamtéž.

¹⁸³ V. Kopčan, Slovensko, s. 90.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 92.

*do našeho tábora a předstoupí před nás, mocného vezíra, bez jakéhokoli strachu. Když k nám přijdou, nic se jim nestane. Slibujeme jim na svou pravou víru a přísaháme na živého boha, že dostanou milost a my jim vydáme průvodní list.*¹⁸⁶ Za velitele pevnosti pak velkovezír jmenoval Kurda Mehmeda pašu, který dostal čtyřtisícovou posádku, funkci místodržitele dočasně vykonával budínský Sary Hüsejin paša a po něm Küçük Mehmed paša.¹⁸⁷

Po pádu Nových Zámků pověřil velkovezír Saryho Hüsejina pašu, aby s vojskem budínského ejáletu, posíleným janičáři a dělostřelectvem, dobyl Nitru. Nitra se vzdala 16. října 1663 hned po příchodu osmanského vojska k městu. Po pádu Nitry přešla osmanská vojska k Hlohovci, který též kapituloval. Protože se tam nedalo zimovat, koncem října se vojska odtud stáhla. Proti Novohradu poslal velkovezír Kaplana Mustafu pašu a jagerského Kasyma pašu s asi šestitisícovým vojskem.¹⁸⁸

Mezitím přijal velkovezír v táboře pod Novými Zámky sedmihradského knížete Michala Apaffyho, kterého chtěl využít jako zprostředkovatele při vyjednávání s nespokojenou uherskou šlechtou a městy.¹⁸⁹

Protože se Turkům nepodařilo přinutit ke kapitulaci Levice a Novohrad, rozhodl se velkovezír, že se do Budína vrátí až po dobytí těchto pevností. 27. října odešel z Nových Zámků do Dvorů nad Žitavou a podél Žitavy až k Vráblům, odkud zamířil k Levicím. Pochod ztěžovaly rozmoklé cesty a deštivé počasí. 2. listopadu se na velkovezírovu výzvu Levice vzdaly, jejich posádka odešla na Modrý Kámen. Na necelý rok se Levice staly sídlem osmanského sandžaku. Poslední velkou akcí podzimu 1663 bylo dobytí Novohradu, který tři týdny neúspěšně obléhal Kaplan Mustafa paša. Hrad se pravděpodobně vzdal až po příchodu velkovezíra, ačkoliv některé osmanské prameny tvrdí, že Novohrad kapituloval 5. listopadu 1663 před Kaplanem Mustafou pašou. Odtud odešla osmanská armáda do Budína a potom na zimoviště do Bělehradu.¹⁹⁰

Po pádu Nových Zámků, Nitry, Levic a po předchozím rozsáhlém pustošení přicházelo do tábora pod Novými Zámky a potom do Levic a jiných sídel osmanské správy množství poddaných, kteří si holdem novým pánům chtěli zabezpečit zachování života a majetku.

¹⁸⁶ Tamtéž.

¹⁸⁷ Tamtéž.

¹⁸⁸ Tamtéž.

¹⁸⁹ Tamtéž.

¹⁹⁰ Tamtéž.

Svědčí o tom i úctyhodný počet osad zaznamenaných v prvním soupisu novozámeckého ejáletu, který přesahuje 700 měst, vesnic a majerů.¹⁹¹

První rok války s Osmanskou říší měl pro území Horních Uher hroživé důsledky. Do rukou osmanů se dostaly nejen Nové Zámky, nejvýznamnější protiturecká pevnost, ale také Nitra, Levice a menší tvrze jako Svodín, Šurany, Komjatice, Hlohovec, ale nepřítel ovládl i velké území, nemluvě o tisících odvečených lidí a zpusťošných vesnicích. Obrana se ukázala jako neschopná. Napětí mezi císařskými žoldněři a uherskými vojáky v posádkách pevností nijak nepřispívalo ke svornosti a bojové odhodlanosti. Často se mezi vojskem projevovala zbabělost, ba i zrada. Císařské vojsko v čele s polním maršálem Rajmundem Montecuccolim nejenže nebylo schopno pomoci obléhaným Novým Zámčkům, ale nezabránilo ani tatarskému pustošení. Neúspěšné byly i obranné akce stoličnických insurekcí, neboť v nich převládly egoistické zájmy šlechty, která odmítala vystoupit se zbraní v ruce, vymlouvajíc se na chudobu nebo zpusťošení vlastních majetků. V tomto napjatém ovzduší se stupňovaly i konfesionální třenice a podezřívání vlastní protestantské šlechty, že se spojuje s Turky.¹⁹²

Pád Nových Zámků a další rozšíření osmanské moci v Uhrách měl velký ohlas v celé Evropě a v konečném důsledku to císaři přineslo velkou vojenskou a materiální pomoc. V únoru 1664 souhlasily říšské stavy s příspěvkem na boj proti Turkům v trojnásobné výši. Papež dovolil věnovat část desátků na vojenské účely a finanční prostředky poslalo i Španělsko a italská knížectví. I Rýnský spolek – dílo francouzské politiky – postavil vojenský sbor o síle 7 000 mužů pod velením Wolfganga Julia von Hohenlohe. Do tohoto sboru patřil formálně i francouzský pomocný oddíl v čele s hrabětem Jeanem Coligny-Saligny.¹⁹³

Protože tureckým nebezpečím byla bezprostředně ohrožena i hornouherská šlechta, na shromáždění v Trenčíně začátkem roku 1664 vyhlásila, „že na záchranu své nejsladší vlasti uskuteční podle královských zákonů personální insurekci a že bude bojovat proti společnému nepříteli.“¹⁹⁴ Dvorská vojenská rada však na vojenskou sílu uherské insurekce hleděla povýšeně a na základě zkušenosti z posledních let odhadla, že toto vojsko se nejen těžko shromáždí, ale není ani schopno vykonávat pravidelnou službu. Proto se raději dohodla

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² Tamtéž, s. 94.

¹⁹³ Tamtéž.

¹⁹⁴ Tamtéž.

s chorvatskými magnáty Nádasdym, Zrinským, Bathyánym a dalšími, aby pod své zástavy naverbovali husary a hajduky za peníze ze státní pokladny.¹⁹⁵

Koncem března 1664 přišel císařský velitel Louis Raduit de Souches se saským a braniborským vojskem a dalšími císařskými oddíly v počtu asi 8 500 mužů k Bojnicím a postupoval dolů Ponitřím. Uherské vojsko, převážně insurgenti z hornouherských stolic pod vedením Štěpána Koháryho a Mikuláše Bercsényiho, dospělo k Nitře dříve a uzavřelo cestu na Nové Zámky. 17. dubna 1664 začala Souchesova vojska obléhat Nitru, která 2. května kapitulovala s podmínkou svobodného odchodu posádky. Vojsko odešlo z Nitry k Vrábřům a odtud přes Starý Tekov k Levicím. 8. května 1664 stálo císařské vojsko před Levicemi, nezačalo však město hned obléhat, neboť okolní močály bránily přímému útoku a velitel dostal zprávu, že se blíží jiné osmanské vojsko.¹⁹⁶

Když se velkovezír dozvěděl, že císařské vojsko oblehlo Nitru, poslal na pomoc novozámeckému veliteli Sary Hüsejinu pašovi vojska uherských ejáletů v čele s velkovaradínským pašou Küčükem Mehmedem, janovským begem Džerrahem Kasymem pašou a jagerským Halilem pašou, která posílili ještě Tataři zimující v jižních Uhrách. Tato vojska o síle asi 15 000 mužů táhla od Ostřihomi na pomoc Levicím, neboť Nitře již pomoci nemohla. Souches se se svým vojskem stáhl k Pukanci a požádal o pomoc Vídeň, která vyslala generála Heistera. Souches měl v úmyslu zaútočit na Novohrad nebo na Vacov, aby osmanským vojskům zkomplikoval situaci a rozdrobil jejich sílu. Postup tureckých vojsk na Levice a vzhůru Pohroním ho však přinutil změnit plán. Ustupoval přes Pukanec na Hodruši, odkud přešel do údolí Hronu, kde se 16. května 1664 střetl v bitvě u Žarnovice s osmanským vojskem. Císařští zvítězili a Turci ztratili v bitvě asi tisíc mužů. Osmanské oddíly se vracely údolím Hronu a cestou zpustošily Novou Baňu a několik vesnic.¹⁹⁷

Po bitvě se Souches stáhl ke Svatému Kříži, kde čekal na posily. Koncem května 1664 táhl podél Hronu k Levicím a mezitím se k němu připojily i Heisterovy oddíly. 9. června oblehl s početným vojskem Levice, které se po pětidenním ostřelování vzdaly za svobodný odchod.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 94-95.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 95.

Další operace císařského vojska v Horních Uhrách závisely na vojenské situaci, jak se vyvinula v průběhu května a června 1664 v jihozápadních Uhrách.¹⁹⁹

Po dobytí Levic měl Souches v úmyslu napadnout Novohrad, ale na příkaz vojenské rady, jež se obávala postupu osmanské armády proti rakouským zemím, musel odejít do Hlohovce, aby na tomto důležitém brodu bránil povážskou linii. Z Hlohovce se potom stáhl k Nitře, neboť dostal zprávu o koncentraci osmanských oddílů u Parkanu. Toto osmanské vojsko o síle asi 15 000 až 20 000 mužů spolu s Valachy a Moldavci zaměřilo k nedávno ztraceným Levicím a obklíčilo hrad. Když se posádka odmítla vzdát, začali hrad dobývat. Souches mezitím táhl od Nitry přes Zlaté Moravce a Hronský Beňadik ke Kozárovicím, kde překročil Hron a zaujal pozice mezi Tlmači a Hronskými Kláčany. Osmanské vojsko zanechalo obléhání a obrátilo se proti přicházejícímu nepříteli. 19. června 1664 se obě vojska střetla v bitvě, o níž rozhodl předčasný útěk Moldavců a Valachů z bojiště. Kromě velkých lidských ztrát přišlo osmanské vojsko i o všechna děla, bagáž a zásoby. V bitvě padl kapitán uherského vojska Štěpán Koháry, Valentin Balaša a několik vyšších důstojníků císařského vojska. Poražený Sary Hüsejin paša se stáhl do Nových Zámků a generál Souches rozbořil pontonový most u Parkanu.²⁰⁰

Operace císařských vojsk na jaře a v létě 1664 na hornouherském území patřily k nejúspěšnějším akcím druhého roku války. Dobyť Nitry a Levic omezilo rozsah území kontrolovaného Turky. Kromě toho poutal Souches značnou část osmanských vojsk a bránil Tatarům a Turkům beztretně pustošit zemi. Na druhou stranu si zásobování armády jakož i přímá účast bojeschopného obyvatelstva ve válce vyžádala množství lidských a materiálních ztrát především mezi poddanými.²⁰¹

Vojenské akce v jihozápadních Uhrách začal chorvatský bán Mikuláš Zrinský již v únoru 1664, když dobyl několik hradů a vypálil Pécs. Od konce dubna 1664 obléhali Zrinský, Hohenlohe a Strozzi Kaniži, ale pro nedostatek děl a špatnou spolupráci se jim město dobýt nepodařilo. Před blížící se osmanskou armádou ustoupili k Novému hradu (Zrinyiújvár).²⁰²

¹⁹⁹ Tamtéž.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 95-96.

²⁰¹ Tamtéž, s. 96.

²⁰² Tamtéž.

Koncem června dobyla osmanská armáda v čele s velkovezírem Nový hrad a zbořila ho. Poté postupovala přes Egerszeg a Kapornak k řece Rábu. Od Körmendu se obrátila proti proudu Rábu a 31. července dospěla k cisterciáckému klášteru Szentgotthárd.²⁰³

Turecká vojska se pokusila překročit řeku Ráb, ale bránila jim v tom císařská a francouzská vojska, která se shromáždila na druhé straně u vsi Mogersdorf. Osmanská armáda se proto rozvinula do bojové sestavy a ostřelovala dělostřelectvem protilehlý břeh. Bitva začala ráno 1. srpna 1664 útokem janičářů na střední sbor císařské armády, kde stály oddíly německých knížat a Rýnského spolku. Pod tlakem janičářů začaly německé oddíly ustupovat. Nejkritičtější situace nastala okolo desáté hodiny, když musel hlavní velitel Montecuccoli posílit střední sbor třemi pluky. Poté se spojenému vojsku podařilo převzít iniciativu, zastavit přechod osmanských vojsk přes Ráb a nakonec je vytlačit z mogersdorfských pozic. Při útěku se mnoho Turků utopilo v řece a zbytky dobýjely císařské oddíly na druhé straně. Porážka byla dokonalá, neboť Osmanská armáda nebyla schopna dalšího odporu.²⁰⁴

Navzdory vojenským akcím pokračovala jednání o míru prostřednictvím císařského zplnomocněnce Šimona Renigera. Před bitvou přijal 30. července velkovezír za přítomnosti vysokých velitelů osmanské armády Renigera a požádal ho, aby předložil požadavky císařské strany. Předložené podmínky však nechtěl přijmout. Po bitvě ustoupil z původního stanoviska a 10. srpna 1664 uzavřely obě strany ve Vasváru mír. Mírová smlouva potvrzovala ztráty v Uhrách z roku 1663, tedy Nové Zámky a Novohrad a z roku 1664 Velký Varadín a zboření Nového hradu. Dovoľovala císařské straně postavit pevnost na pravém břehu Váhu (pozdější Leopoldov). Platnost mírové smlouvy byla stanovena na dvacet let po ratifikaci a měla být potvrzena slavnostními poselstvy, která měla na znamení přátelství přinést dary v hodnotě 200 tisíc zlatých.²⁰⁵

Po potvrzení mírové smlouvy velkovezírem záleželo mírové urovnání na tom, zda bude císař chtít dohodu v takovéto formě ratifikovat. Podmínky nebyly nijak příznivé a císař disponoval početnou, nedávno proti Turkům úspěšnou armádou. Pro přijetí smlouvy však mluvily mnohé mezinárodní i vnitřní problémy, které císař vyložil ve svém memorandu.²⁰⁶

Když se velkovezír vracel z Vasváru přes Veszprém a Stoliční Bělehrad do Ostřihomi, pokusil se Montecuccoli přepadnout zadní voj osmanské armády při přechodu řeky Marcal,

²⁰³ Tamtéž.

²⁰⁴ Tamtéž.

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 96-97.

avšak pro neochotu spojeneckých vojsk a pro nedostatek jízdy se musel této myšlenky vzdát. Existovaly i plány na osvobození Ostřihomi nebo Nových Zámek, ale císařské velení nebylo jednotné. Velkovezír odešel z Ostřihomi pod Nové Zámky, kde se zdržoval do konce září 1664 z obavy, aby se císařská vojska nepokusila dobýt pevnost, a možná i s nadějí dobýt zpět Nitru.²⁰⁷

Ratifikace mírové smlouvy císařem Leopoldem I. 27. září 1664 potvrdila osmanskou nadvládu nad Novými Zámky, které zůstaly centrem nejzápadnější osmanské provincie v Evropě. I když byla osmanská moc roku 1664 potlačena, finanční správa vyžadovala nadále daně asi od 700 měst a vesnic na západním a středním Slovensku. Při uplatňování svých nároků používali Turci nejen listové vyhlášky, ale i nečekané vpády spojené s pleněním. Takovýmito případy však netrpělo jen obyvatelstvo západního Slovenska, ale i Pohroní a okolí banských měst. Turci tam pronikali z Ostřihomi nebo z Novohradu. Těžce postižena byla zejména tekovská stolice. Začátkem roku 1665 zpusťovali ostřihomští Turci území mezi Hronským Beňadikem a Žarnovicí. O tři roky později (1668) si stěžovali rychtáři a přísežní vsí žarnovického distriktu na odvlékání dětí a zvyšování daní.²⁰⁸

Z Novohradu podnikali Turci často vpády do okolí Krupiny, roku 1678 napadli i samo město. Velmi krutý vpád zažily téhož roku i Poniky. Turci přepadli městečko nečekaně 6. ledna 1678. Zabili nebo odvěkli do zajetí 318 lidí.²⁰⁹

Koncem šedesátých a začátkem sedmdesátých let 17. století moc novozámeckých Turků upadla, ale v souvislosti s akcemi kuruců začali znovu uplatňovat své nároky. Podařilo se jim výzvami nebo násilím přinutit vesnice znovu platit daně, začátkem roku 1683 vyzvali osmanští hodnostáři k placení daní dokonce i Hlohovec.²¹⁰

Mír uzavřený ve Vasváru vyvolal nespokojenost uherské šlechty. Dotklo se jí, že nebyla zastoupena při mírových rokováních a nesouhlasila ani s podmínkami míru. Stav protestovaly, že Turci nedodržují podmínky a podrobují si nové vsi a žádaly, aby císař svěřil obranu Uher domácím lidem. Velkou nespokojenost vyvolávala přítomnost císařských vojsk na východním Slovensku. Uherští magnáti, v jejichž čele stál po smrti Mikuláše Zrinského palatin František Veselényi, chorvatský bán Petr Zrinský, František Nádasdy, jako i Štěpán Thököly, František Rákóczi a František Frangepán, hledali pomoc a podporu v zahraničí.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 97.

²⁰⁸ Tamtéž.

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Tamtéž.

Nejprve začali vyjednávat s Francií, která byla spojencem všech nepřátel Habsburků. Rokování s Francií však nepřinesla žádné výsledky. Prostřednictvím Apaffyho vyslanců se obrátili na velkovezíra Köprülü Ahmeda pašu, ovšem v nejnevhodnější době, když byla Porta zaneprázdněna konečnou fází boje o Krétu. Velkovezír návrhy uherských magnátů odmítl, dokonce Panajotti, tlumočnick Porty, prozradil roku 1668 plány spiklenců císařskému rezidentovi Casanovovi, což byla první, ne však jediná informace o plánech a cílech spiknutí.²¹¹

Po popravě vůdců spiknutí Nádasdyho, Frangepana a Zrinského v dubnu roku 1671 zavedl vídeňský dvůr řadu opatření, která měla v Uhrách utužit absolutismus a posílit rekatolizaci. Konfiskace majetku a násilná rekatolizace uskutečňovaná s pomocí vojska se střetávala s velkou nespokojeností. Projevovala se v nepokojích, vzpourách, šarvátkách s německými posádkami a vyústila v otevřené povstání proti císaři.²¹²

Thökölyho povstání

Od začátku sedmdesátých let 17. století oddíly nespokojenců neboli kuruců, složené z pronásledované šlechty a dalších nepřátel Habsburků, vážně ohrožovaly celé oblasti, zvláště na východním Slovensku. Část lidí postižených císařskými perzekucemi, kteří utíkali do Sedmihradska nebo na turecké území, se pokoušela získat podporu Porty. Navzdory francouzským intervencím ve prospěch těchto lidí neohodlala se Osmanská říše, zaneprázdněná boji s Polskem a posléze Ruskem, věnovat uherským problémům. Porta dlouho chtěla řešit tento problém prostřednictvím Sedmihradska.²¹³ Obratem v kuruckém hnutí byl rok 1678, kdy se do jeho čela dostal Imrich Thököly. Podnikl úspěšný vpád přes východní Slovensko na horní Nitru a do oblasti bankských měst. Kuruci se odtrhli od Sedmihradska, což se projevilo zvolením Thökölyho za vůdce malkontentů a v průběhu roku 1680 vytvořením nové základny Thökölyho moci ze sedmi stolic na severovýchodě Uher. Dvůr se snažil o mírové urovnání a požádal Thökölyho, aby předložil své podmínky. V listopadu 1678 bylo uzavřeno příměří do března 1679. Na podzim 1679 Thököly znovu vystoupil proti císaři se zbraní v ruce a pronikl až k bankským městům. Poté začala nová vyjednávání v březnu 1680 v Trnavě, když však ani

²¹¹ Tamtéž, s. 98.

²¹² Tamtéž.

²¹³ Tamtéž.

ta nepřinesla trvalejší výsledky, rozhodl Leopold I. svolat na rok 1681 uherský sněm do Šoproně.²¹⁴

Ještě před začátkem sněmovního zasedání zrušil císař ustanovení o absolutistické vládě a na sněmu byla obnovena uherská ústava. Poté byl uherským palatinem zvolen Thökölyho švagr Pavel Esterházy. Povstalcům byla slíbena amnestie, pokud do dvou měsíců složí zbraně. Dlouho se na sněmu nemohli dohodnout o náboženské otázce, neboť císař přihlížel k názorům nejvyšších představitelů církevní hierarchie Szelepczényho a Koloniče. Toho využil Thököly, aby se znovu chopil zbraně. Sněm pokračoval i ve stínu války, která od září 1681 probíhala na území Horních Uher. Pod vlivem těchto událostí přistoupil sněm na kompromis a odvolal přísná protireformační opatření z posledních let. Protestanté mohli formálně vykonávat své náboženské povinnosti. Vyhnaní faráři a učitelé se směli vrátit domů a některé kostely měly být vráceny protestantům, respektive si mohli postavit nové, tzv. artikulární kostely.²¹⁵

V době konání šoproňského sněmu poslal Thököly na Portu vyslance s návrhem na vytvoření samostatného knížectví z území sedmi stolic, které ovládl roku 1680. Na audienci začátkem roku 1682 přislíbil velkovezír Thökölyho vyslancům pomoc v boji proti císaři. Jmenoval budínského místodržitele Uzuna Ibrahima pašu serdárem, tedy hlavním velitelem a poslal ho na pomoc Thökölymu. Kromě oddílů z Budína disponoval Ibrahim paša i vojsky z Bosny a Rumélie a dělostřelectvem z Istanbulu. Na pomoc Thökölymu měl přispět i Milchal Apaffy a vévodové Valašska a Moldavska. 25. dubna 1682 přišel Thököly do Budína, kde ho Ibrahim paša přijal s poctami příslušejícími hlavě státu. Thököly tam rokoval jako prostředník o prodloužení míru mezi císařem a Portou, ale především o vlastních záležitostech. Pravděpodobně tam předložil požadavky, za nichž by byl ochoten uznat osmanskou nadvládu a prohodil plány společných vojenských akcí.²¹⁶

Nejsilnější vojsko, jaké kdy poskytl Turci v Uhrách svému spojenci, odešlo koncem července 1682 z pešťanského pole v čele s Uzunem Ibrahimem pašou na východ země, kde se mělo setkat s Thökölym. Cestou obsadilo Onod a dorazilo ke Košicím, které již předtím obléhali malkontenti. Nejprve se vzdalo město a 12. srpna i citadela. Po pádu Košic se vzdal Prešov, Levoča i další města a Osmany posílený kurucký velitel táhl na Fiľakovo. Pod Fiľakovo dospěly i sedmihradské oddíly v čele s Apaffym a Michalem Telekim, jež se však kvůli antipatii vůdců vůči Thökölymu vrátily odtud domů. Po kapitulaci hradu, který udatně

²¹⁴ Tamtéž, s. 98-99.

²¹⁵ Tamtéž, s. 99.

²¹⁶ Tamtéž, s. 99-100.

bránil Š. Koháry, se 16. září 1682 konala korunovace Thökölyho králem Orta Madžaru, samostatného knížectví podřízeného Portě. Tento turecký výraz tehdy znamenal Horní i Dolní Uhry, tedy území dnešního Slovenska. Nelze se tedy divit, že Thökölyho nazval jeho současník Barkóczi, ač posměšně „tót király“ – slovenský král. Ibrahim paša odevzdal Thökölymu i sultánskou smlouvu (*ahdname*), podle níž měl Mehmed IV. poskytovat zemi a obyvatelstvu pomoc a ochranu za vazalský poplatek 40 000 tolarů ročně.²¹⁷ Uvádíme úvodní část *ahdname*: „Chvála Alláhovi, králi vznešenému. Jeho božský majestát, Alláh nejdobrotivější, učinil vysoký práh stavby a vysoký práh mého hnízda štěstí útočištěm sultánů světa a azylem císařů času. Ti, co jsou chráněni rozprostřeným stínem naší vysoké a šťastné přízně a spoléhají se na náš vysoký práh útočiště světa, vždy zůstávají v uspořádaném stavu a mají v pořádku majetek. A proto nyní lid Orta Madžaru ví, že poslušnost a poddanství našemu vysokému prahu jsou pro něj kapitálem štěstí a prostředkem pro mír a pokoj, proto se utíkal a hledal azyl při mé vysoké dynastii a mém šťastím poznamenaném prahu. Poddal se a podrobil se s projevy oddanosti a přátelství a podřídil se vysokému prahu útočiště světa.“²¹⁸

Po Thökölyho korunovaci začali povstalci organizovat vlastní stát. Začal ražením mincí ze stříbra získaného v bankách městech a organizováním dvora v Košicích. V říjnu 1682 byly skoro celé Horní Uhry v Thökölyho rukou. Když však osmanské oddíly odešly na zimoviště, vynořila se otázka, jak takové velké území udržet. Pod výhrůzkami, že zničí doly ve středoslovenských bankách městech, přinutil Thököly císařského generála Capraru k uzavření příměří. Poté se stáhl na východní Slovensko a císařská vojska obsadila banká města.²¹⁹

Za dva měsíce spolupráce s Osmany se ukázaly i negativní rysy tohoto spojení. Bylo to především masové odvlékání lidí do zajetí, co vyvolávalo pochybnosti a zklamání i u Thökölyho přívrženců. Nepříznivě je naladila i skutečnost, že zatajoval obsah smlouvy se sultánem a odmítl ji zveřejnit i na sněmu, který svolal na leden 1683 do Košic. Stavy se obávaly, že Thököly slíbil Portě vysoký tribut a proto budou muset platit vysoké daně, dále vznikaly obavy z tureckého pustošení i z toho, že se území zbaveného císařských vojsk zmocní Turci.²²⁰

²¹⁷ Tamtéž, s. 100-101.

²¹⁸ Tamtéž, s. 101. Celý text *ahdname* srov. Zdenka Veselá-Přenosičová, Příspěvek ke vztahům Imricha Thökölyho k Osmanské říši, *Historický časopis* 10, 1962, s. 571-574.

²¹⁹ V. Kopčan, -K. Krajčovičová, Slovensko, s. 101.

²²⁰ Tamtéž.

Výprava Kara Mustafy paši proti Vídni

V létě 1682 se Porta rozhodla podniknout výpravu proti Vídni. Thökölyho povstání bylo zřejmě jen jednou z příčin k zahájení nové války s Habsburky. Za další lze pokládat francouzskou agitaci na Portě a osobní zájem velkovezíra, ať už byl motivován čímkoliv.²²¹

Na počátku roku 1683 vznikla protiturecká koalice. Duší alilance byl papež Inocenc XI. Nemohl sice poskytnout císaři armádu, poukázal však slušné peníze na její zverbování. Papežská diplomacie pracovala ruku v ruce s emisary Leopolda I. Jejich společné dílo bylo korunováno úspěchem především u polského dvora. Král Jan III. Sobieski byl totiž věrným spojencem Francie. V březnu 1683 vstoupilo spolenectví mezi císařem a polským králem v život, ratifikace smlouvy se však protáhla až do začátku května. Leopold I. se zavazoval vyplatit Polsku více než jeden milion zlatých na vystrojení vojska a Jan III. Sobieski zase slíbil, že přijde císaři na pomoc se čtyřicetitisícovou armádou. Uzavření varšavské aliance představovalo vrchol diplomatické kariéry českého šlechtice Karla Ferdinanda z Valdštejna. Dominik Ondřej z Kounic zajistil v Mnichově účast mladého bavorského kurfiřta Maxmiliána II. Emanuela. Na Apeninský poloostrov byl vyslán pan Jiří Adam z Martinic. Jednal s papežem o podrobnostech finančního zajištění války proti Osmanům a současně s úspěchem přemlouval drobné italské státy k alespoň symbolickým finančním příspěvkům. Důležité spojení získal Leopold I. v Římskoněmecké říši. Vojenskou a finanční pomoc mu přislíbila řada knížat a měst, na prvním místě protestantský saský kurfiřt Jan Jiří III. Turecké nebezpečí pocítovala alespoň část evropských křesťanských vládců jako natolik naléhavé, že byla ochotna pro tuto chvíli ponechat stranou konfesijní rozpory.²²²

Koncem března 1683 vytáhla osmanská armáda se sultánem v čele do Edirne a začátkem května přišla do Bělehradu. Sultán se rozhodl dát přednost honitbě v neznámých revírech před výpravou, která by mu v případě úspěchu přinesla slávu. Vrchní velení svěřil velkovezírovi Kara Mustafovi pašovi, jemuž bylo toto rozhodnutí též vhod. Cestou do Uher uvítal velovezíra v Osieku osobně Imrich Thököly.²²³ Tam se velkovezír dozvěděl, že císařské

²²¹ Tamtéž.

²²² Vít Vlnas, Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka, Praha-Litomyšl 2001, s. 36-37.

²²³ V. Kopčan, Slovensko, s. 101. Velkovezír Kara Mustafa paša přivítal Thökölyho v Osieku s poctami hodnými skutečného krále. Vůdce kuruců měl pro zdar osmanské věci mimořádný význam a sultán jej označoval za „svou vztyčenou lucernu na uherských hranicích“. Jako důvod invaze totiž Porta oficiálně uváděla nutnost uspořádat záležitosti lidu Orta Madžaru, který prý požádal Istanbul o

vojsko oblehlo Nové Zámky. Na pomoc pevnosti poslal budínského místodržitele Ibrahima pašu, velitel císařských Karel Lotrinský se však 9. června 1683 rozhodl obléhání přerušit, proto se budínská vojska vrátila do Ostřihomi, načež se připojila k hlavní armádě.²²⁴

Osmanské vojsko pokračovalo přes nově dobytý Veszprém, Tatu a Papu k Rábu. K Vídni přitáhlo 14. července 1683. Mezitím se Thököly spojil s osmanskými oddíly v čele s jagerským místodržitelem Hüsejinem pašou a varadínským Mehmedem pašou u Levic a postupně ovládl Levice, Nitru, Trnavu i Prešpurk, odkud ho však vytlačila vojska Ludvíka Bádenského a Lubomirského. Poté přešli kuruci ke Skalici a odtud na Moravu. Další kurucké oddíly vtáhly na Moravu od Beckova.²²⁵

Morava se stala v bitvě o Vídeň strategickým předpolím. Byla chráněna lépe než před dvaceti lety. Města byla vybavena posádkami, pravý břeh řeky Moravy opevněn a záseky na uherské hranici hlídali portáši.²²⁶ Přesto kurucké a turko-tatarské oddíly podnikaly na jihovýchodní Moravu četné vpády, jimiž byla postižena města Valašské Klobouky, Uherský Brod, Břeclav, Lednice, Uherské Hradiště a Jičín.

Uherský Brod, v té době bez vojenské ochrany, nedostatečně vyzbrojený a se značně poškozeným opevněním z dřívějších let, byl postižen nejhůře. K samotnému městu pronikla thökölyovská vojska 14. července 1683. Nejprve zpusťovala předměstí a nedaleký Lipový dvůr, hřebčín založený v roce 1653 Lvem Vilémem z Kounic. Po několikerém pokusu o prolomení jižní Nivnické brány se vzbouřenci obrátili k severnímu opevnění, kde v místech Zámecké brány pronikli do města, vyloupili je a zapálili. Úplně byly zničeny dominikánský klášter, farní kostel sv. Jana Křtitele a radnice.²²⁷ Celá jedna třetina tehdejší městské zástavby v místech od Panského domu až po Nivnickou bránu padla za oběť požáru. Celkem 168 křesťanů a 93 židovských obyvatel města zaplatilo toto nelidské řádění životem.²²⁸ Svědectví o krutosti tohoto útoku se dochovalo v kronice uherskobrodského měšťana Václava Františka Letochy.²²⁹

ochranu. Thökölyho oddíly na sebe současně mohly vázat část křesťanských sil během rozhodujícího útoku na Vídeň a „hospodařit“ v habsburském zázemí; V. Vlnas, Princ, s. 37.

²²⁴ V. Kopčan, Slovensko, s. 101.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ J. Válka, Dějiny, s. 121.

²²⁷ Radek Tomeček, Uherský Brod. Putování historií královského města, Uherský Brod 2002, s. 100.

²²⁸ Tamtéž, s. 105.

²²⁹ B. Sobotík (ed.) Františka Letochy Památky.

1. července 1683 prorazila tatarská vojska záseky na řece Rábu u Kőrmendu a pronikla až k východnímu břehu Nezerského jezera. V dnešním Burgenlandu bylo vidět hořící vesnice, ale nevědělo se, zda je zapálili nepřátelé nebo husaři. Až v oblasti západně od Vídeňského lesa, v Podunají i ve Vídni se šířily poplašné zvěsti, jejichž pravdivost však nemohl nikdo ověřit. Uprchlíci, většinou maďarští duchovní, procházeli zemí a vyprávěli své příběhy nebo to, co slyšeli od třetích osob, ale skutečný přehled o situaci nikdo neměl.²³⁰ Aby zjistil něco bližšího, byl v neděli 4. července poslán jeden kněz z kláštera Kleinmariaszell do Heiligenkreuzu. Když tam dorazil, slavil se právě Kirtag.²³¹ Současně s ním přišel i prchající P. Georg Strobl, farář z Podersdorfu na východním břehu Nezerského jezera, a oznámil, že tam Turci vypálili mnoho vesnic: on sám že viděl požáry a mluvil s uprchlíky, jejichž majetek nepřátelé uloupili nebo spálili. Dorazil ale i posel s dopisem od správce Kőnighofu nad Litavou. Ten naproti tomu referoval, že ty ohně, které byly v Uhrách vidět, pocházejí od vlastních vojáků – nebezpečí tedy není tak velké, jak se zdá. Chudák pater Strobl byl tedy vysmán jako zbabělec a vyzván opatem, aby se ihned vrátil zase na svou faru.²³²

V Heiligenkreuzu i v Kleinmariaszell byli tedy všichni opět dobré mysli a doufali, že se nic neděje. Téhož mínění byl ale i císař Leopold I. a jeho rádci. Ve Vídni psal v těch dnech vyslanec z Hesenska-Darmstadtu, Justus Eberhard Passer, zprávy lantkraběnce Alžbětě Dorothei. Podle nich se 3. července vyprávělo ve Vídni, že byla vypleněna krajina kolem Brucku nad Litavou a Heideboden zcela vyhořel. Z toho důvodu opustila večer císařovna vdova, kdysi manželka Ferdinanda III., zámek Favorita ležící na předměstí Wiedenu a přestěhovala se do města.²³³ Příští neděli 4. července šel císař Leopold na lov k Perchtoldsdorfu. Předešlou noc však bylo vidět i v Perchtoldsdorfu v dálce oheň, místem se rojily fámy. Císař se však o ně nestaral – v Gießhübelu skolil několik jelenů a poté poobědval za doprovodu hudby v jednom perchtoldsdorfském měšťanském domě. Ačkoliv mu naléhavě radili, aby poslal pryč svou těhotnou manželku Eleonoru Falckou s pětiletým princem

²³⁰ Karl Gutkas, *Das Jahr 1683 in Niederösterreich*, in: Robert Waissenberger (Hrsg.), *Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau*, Salzburg-Wien 1982, s. 151.

²³¹ Kirtag, neboli Kirchtage(-weih) se původně slavil ve výroční den posvěcení kostela, mohl být současně i svátkem patrona kostela; později byl jako všeobecná venkovská slavnost přesunut na podzim, u nás tzv. „posvícení“.

²³² K. Gutkas, *Das Jahr*, s. 151-152.

²³³ Tamtéž, s. 152.

Josefem, nemohl se odhodlat k rozhodnutí. Řekl pouze že se v pondělí 5. července zúčastní tajné rady a stanoví, zda a kdy rodina Vídeň opustí.²³⁴

Útěk majetných lidí však již začal. 5. července nařídila městská rada v St. Pöltenu, že nikdo nesmí „v tomto nebezpečném válečném čase“ ubytovat bez vědomí rychtáře nikoho ze šlechtického stavu.²³⁵ Na všech cestách rostly zástupy uprchlíků, lidu se zmocnilo roztrpčení a panika. Vinu na válce dával především duchovenstvu.²³⁶ Ačkoliv se tyto temné příznaky množily, vyjel císař Leopold na lov i v úterý 6. července, tentokrát do Vídeňského lesa. Jeho okolí bylo nadále optimistické a mínilo, že se zemské hranice mohou udržet. Na Litavě se totiž v té době shromáždily jezdecké pluky císařské armády, které se vrátily z Uher.²³⁷

Naprostý obrat mínění přinesla až zpráva o potyčce u Petronellu 7. července 1683. Silné tatarské vojsko přepadlo jízdu a trén císařského vojska. Zatímco bylo pěší vojsko a artilerie zatlačeno do Kleine Schütt a dostalo se tak před spáleným mostem přes Dunaj do těžké situace, jízda, zdržující se na jižním břehu kvůli ochraně Vídně, se musela urychleně stáhnout, aby nebyla odtržena. 2. července stanula hlavní část turecké armády u Magyarovaru, následující den u Jahrndorfu, zatímco Tataři zpustošili a vypálili Straß-Sommerein (Hegyeshalom). Císařští se na řece Litavě snažili krýt hranici Dolních Rakous. Od hlavního vojska stojícího u Rohrau byl regiment dragounů Castell odeslán do Vídeňského Nového Města, menší oddíly měly chránit Bruck nad Litavou, Neusiedl a západní břeh Neziderského jezera.²³⁸

Tataři však postupovali tak rychle, že tento plán musel být brzy opuštěn. Předvoj nepřítele přerušil totiž 7. července spojení mezi Vídní a Štýrskem, ve Steinfeldu byly vidět spálené vesnice. Místních poměrů znalí Uhři zavedli Tatary až do Dolních Rakous. Proto začala jízda Karla Lotrinského ustupovat od Litavy ve směru na Vídeň. Vpředu jely jezdecké pluky, za nimi vozy trénu. Z lesíka jihovýchodně od Regelsbrunnu byl trén neočekávaně přepaden, což vedlo k velkému zmatku. Jen díky osobnímu zásahu Karla Lotrinského byla situace poněkud stabilizována.²³⁹ Zprávu o neštěstí přinesli vysocí důstojníci císaři hned tentýž den odpoledne. Vzbudila paniku nejen mezi lidem, ale i u dvora. 7. července v osm

²³⁴ Tamtéž.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ Tamtéž.

²³⁷ Tamtéž.

²³⁸ Tamtéž.

²³⁹ Tamtéž.

hodin večer opustila císařská rodina město. Odjela do Korneuburgu, kde poprvé přenocovala. S císařem prchala císařovna, císařovna-vdova Marie Eleonora, dcery Antonie a Alžběta, korunní princ Josef, dva princové falcko-neuburští a velký doprovod. Průvod krylo 200 kyrysníků.²⁴⁰ Cesty vedoucí na sever od Dunaje byly již přecpány uprchlíky všeho druhu, tudíž mohl císař postupovat jen pomalu. Další zastávka k přenocování byla v Kremži. Sobotu 10. července strávila císařská rodina v opatství Melku. V neděli 11. července cestovala dále do Hochamtu.²⁴¹ 18. července dospěl císař do Pasova a ubytoval se v biskupském paláci.²⁴²

Před odchodem do Lince jmenoval císař Leopold I. do čela obrany Vídně Ernsta Rüdigeru ze Stahrenbergu a českého šlechtice Zdeňka Kaplíře ze Sulevic.²⁴³ Osmanské oddíly začaly nejprve město ostřelovat děly a poté je obklíčili. Mezitím lehká jízda a Tataři pustošili okolní krajinu. Hlavní útoky osmanské armády byly namířeny na bašty v blízkosti hradu, kde však bylo opevnění nejsilnější. Sem směřovaly i zemní práce. Útoky se obráncům dařilo odrážet, i když za cenu velkých ztrát. Když se začátkem září setkala císařská a říšská vojska s polskou armádou u Tullnu, byla situace obránců města již velmi povážlivá. Z posádky zůstala bojeschopná sotva třetina a padlo i mnoho měšťanů z domobrany. Osmané vytvořili v hradbách průlom a očekával se soustředěný útok.²⁴⁴

²⁴⁰ Tamtéž, s. 152-153.

²⁴¹ Tamtéž, s. 153.

²⁴² Tamtéž.

²⁴³ V. Kopčan-K. Krajčovičová, Slovensko, s. 103. Kašpar Zdeněk hrabě Kaplír ze Sulevic, vnuk rebela popraveného roku 1621 na Staroměstském náměstí, poznal v mládí osud emigranta a bojoval nejprve na straně Švédů, od nichž přestoupil do habsburské armády. Císaři pak sloužil téměř půl století. Roku 1681 se stal viceprezidentem dvorské válečné rady. Během obléhání Vídně mnohokrát projevil skvělé organizační schopnosti a obdivuhodnou chladnokrevnost. Vedle zásobování obránců proviantem a střelivem, opravy hradeb a zajištění péče o raněné a nemocné se osvědčil i jako vynikající velitel. Dvakrát (mezi 15. a 18. červencem a znovu od 8. do 19. srpna) musel zastoupit vrchního komandanta Stahrenberga, když ho zranění a nemoc vyřadily z boje. Vídeň poznala i další hrdiny oněch dní. Pevnostní inženýr Georg Rimpler, který vedl opevňovací práce, padl v boji, jeho dílo však tureckému náporu odolalo. Leopold hrabě Kollonitsch, biskup z Vídeňského Nového Města, jako jediný příslušník vysokého kléru neuprchl před osmanským nebezpečím. Zmobilizoval duchovní ke službě v lazaretech a sám chodil na inspekce do polních nemocnic i v době, kdy ve městě zuřila epidemie úplavice. V řadách měšťanské milice se vyznamenávali studenti, narychlo sešikovani do tří kompanií. Osvědčili se také ostřelovači z řad myslivců, kteří přesně mířenými ranami zasahovali osmanské důstojníky; V. Vlnas, Princ, s. 41-43.

²⁴⁴ V. Kopčan-K. Krajčovičová, Slovensko, s. 103.

11. září 1683 dospělo polské vojsko posílené oddíly z Římskoněmecké říše k Vídni a zaujalo pozice na vrchu Kahlenbergu. Pod vedením hlavního velitele, polského krále Jana III. Sobieského zahájilo ráno 12. září útok na osmanské pozice. Nejprve zatlačilo levé křídlo spojeného vojska janičáře a dosáhlo tureckého tábora. Na okraji tohoto křídla rozehnali Caprarovi a Lubomirského jezdci Moldavce a Valachy. Jako poslední dorazilo na bojiště polské vojsko, pod jehož tlakem se jádro osmanské armády dalo na útěk, mezi třetí a čtvrtou hodinou odpoledne bylo o bitvě rozhodnuto. Do rukou vítězů padla obrovská kořist a podařilo se jim osvobodit tisíce zajatců. Prchající Turky nikdo nepronásledoval, i tak se zastavili až u Rábu. Císařské oddíly zůstaly v bojové sestavě až do rána, neboť nevěřily v tak velké vítězství. Až následující den ukázal velikost osmanské porážky. Do rukou vítězů padla všechna osmanská děla, 15 000 stanů, nespočet zbraní. Turci ztratili v boji asi 10 000 mužů.²⁴⁵

Osmanská vojska se z porážky vzpamatovala až pod Rábem. Velkovezír svalil vinu za porážku na budínského místodržitele Uzuna Ibrahima pašu a dal ho popravit. Tentýž osud však čekal i jeho, třebaže o něco později v Bělehradě.²⁴⁶

Velitelé spojeneckého vojska Jan III. Sobieski a Karel Lotrinský přešli 18. září u Prešpurku Dunaj a pokračovali v cestě ke Komárnu. Císařští velitelé chtěli osvobodit Nové Zámky, avšak Sobieski byl pro postup na Ostřihom a dále na Pešť. Na cestě k Parkanu, kde byl most na ostříhomskou stranu, narazila nepřipravená polská vojska na silné oddíly nově jmenovaného budínského místodržitele Kara Mehmeda paši. V bitvě dne 7. října utrpělo polské vojsko po překvapivém útoku osmanské jízdy porážku. O dva dny později porazila křesťanská vojska ve druhé bitvě u Parkanu osmanské oddíly na hlavu. Vítězové získali velkou kořist a zbytek poraženého tureckého vojska uprchl k Pešti.²⁴⁷

Porážkou osmanských oddílů u Parkanu se vytvořily předpoklady k dobytí Ostřihomi. Nejprve postavilo spojenecké vojsko nový most přes Dunaj a oblehlo Ostřihom. Po desetidenním obléhání kapitulovalo 25. října město a o dva dny později i pevnost. Do konce kampaně se císařská vojska zmocnila ještě Taty, Papy, Veszprému a Levic. Úspěchy

²⁴⁵ Tamtéž, s. 103-104.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 104. 25. prosince 1683 jej v jeho bělehradském paláci navštívili tři významní osmanští hodnostáři, velitel janičářů, sultánův nejvyšší komoří a maršálek Vysoké Porty. Velký vezír právě konal polední pobožnost. Poprava se hned poté uskutečnila uškrcením, jak bylo u vysoce postavených osobností Osmanské říše zvykem; V. Vlnas, Princ, s. 86-87.

²⁴⁷ V. Kopčan-K. Krajčovičová, Slovensko, s. 104.

císařských a spojeneckých vojsk i skutečnost, že Porta nepomýšlela na uzavření míru, ale naopak se chtěla znovu zmocnit ztracených území, rozhodly o pokračování války.²⁴⁸

Po porážce osmanské armády u Vídně a u Parkanu se Thököly pokusil vyjednávat o míru s Lotrinským a Sobieskim, domnívající se, že polský král podpoří jeho požadavky. Ještě před bitvou u Parkanu poslal do tábora spojenců vyslance s podmínkami, za nichž by byl ochoten uzavřít mír. Thököly si zřejmě neuvědomoval, že tak jako předtím, i nyní jeho hlavní garant a opora jeho moci, velkovezír, utrpěl porážku. Když odmítl odevzdat Košice jako projev dobré vůle vůči císaři, byla rokování přerušena. Začátkem listopadu 1683 se spojenecká vojska odebrala na zimoviště, přičemž se Poláci i císařské jednotky zmocnili několika hradů a měst držených Thökölyho přívrženci. Významným opatřením k potlačení opozice v Uhrách byla amnestie, kterou vyhlásil císař Leopold I. začátkem roku 1684. Všem, kdo se dostaví před zvláštní komisi do Prešpurku a přislíbí věrnost císaři, mělo být odpuštěno a vráceny majetky. Před komisi se dostavili zástupci 17 stolic, 12 měst a vícero magnátů. To bylo další oslabení Thökölyho moci.²⁴⁹

Velká protiturecká válka

Na jaře 1684 začala velká protiturecká válka, která se odehrávala zejména v Uhrách, neboť bojiště v Podolí a Moldavsku i ve Středomoří měla pouze druhořadý význam. Z iniciativy papeže Inocence XI. vznikla tzv. Svatá liga, v níž bylo kromě císaře Leopolda I., papeže a Benátek i Polsko a později přistoupilo také Rusko. Diplomatickými rozhovory se podařilo usmířit Francii s Habsburky, takže císař mohl vést válku nejen s vojenskou silou vlastních zemí, ale i Římskoněmecké říše. Navzdory velkému optimismu, finanční a vojenské síle, kterou měla koalice k dispozici, nebyly výsledky příliš přesvědčivé. Vojenská přesila císařského vojska v čele s Karlem Lotrinským dobyla v polovině června 1684 Vyšehrad, Vacov a potom Pešť. 10. června začalo císařské vojsko obléhat Budín. Osmanská posádka vedená Šejtanem Ibrahimem pašou se čtyřměsíčnímu obléhání navzdory tomu, že nedostala posilu, ubránila.²⁵⁰

Po pádu Ostřihomi do císařských rukou se Nové Zámky dostaly do složité situace, neboť byly odříznuty od tureckého zázemí. Dobytí této pevnosti bylo největším úspěchem císařské ofenzivy roku 1685. 7. července započalo císařské vojsko obléhání Nových Zámek. Obléhač

²⁴⁸ Tamtéž, s. 105.

²⁴⁹ Tamtéž.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 106.

práce vedl Karel Lotrinský, když se však dozvěděl, že se mezi Hronem a Ipľem soustředí turecké oddíly z východních Uher a hlavní armáda v čele s Ibrahimem pašou, loňským obráncem Budína, přerušil obléhání a s větší částí svého vojska se stáhl k Ostřihomi. 1. srpna začala osmanská vojska obléhat Ostřihom. Po zprávě o příchodu císařského vojska obléhání přerušila a 16. srpna se střetla s císařskými oddíly nedaleko Taty. V bitvě Karel Lotrinský Turky porazil, což urychlilo i kapitulaci Nových Zámků.²⁵¹ 19. srpna 1685 padla pevnost po generálním útoku císařského vojska.²⁵² Osmané se po pádu Nových Zámků pokoušeli vyjednávat s císařským velitelem Karlem Lotrinským, ten však jejich podmínky odmítl.²⁵³

Následující vojenské tažení roku 1686 bylo očekáváno s velkou nadějí. Do uherských nížin se vedle císařských a bavorských pluků, spojených s menšími oddíly říšských měst a států, tentokrát vypravila i armáda protestantských Sasů. Přišli opět dobrovolníci ze všech koutů Evropy včetně Francie, Itálie, Španělska a Anglie, v polním táboře se objevil dokonce jezdecký oddíl Švédů. Největší triumf habsburské diplomacie se však dostavil v podobě sedmitisícového kontingentu, vyslaného braniborským kurfiřtem Friedrichem Vilémem. Válka proti Turkům tak měla po třech letech opět nabýt všekřesťanského charakteru. Otázkou bylo, kam směřovat hlavní úder a jak překlenout vzájemné spory ambiciózních vojevůdců. Maxmilián II. Emanuel nechtěl dále bojovat pod váhavým Karlem Lotrinským.²⁵⁴ Spory mezi bavorským kurfiřtem a lotrinským vévodou měly dopad na operační plány generálního štábu. Uvažovalo se o dvou samostatných armádách, jež by odděleně zaútočily na Stoliční Bělehrad a na Jáger. Spojenci rovněž mohli obsadit Osiek, čímž by odřízli celou oblast mezi Drávou a Tisou od spojení s Balkánem. Nakonec se však váhavý Leopold I. přiklonil k radám Heřmana Bádenského a Zdeňka Kaplíře ze Sulevic a za cíl konečného útoku stanovil Budín.²⁵⁵

V červnu 1686 začalo obléhání Budína, jehož se zúčastnila početná vojska pod velením Karla Lotrinského, Maxmiliána II. Emanuela, Ludvíka Bádenského a dalších velitelů.²⁵⁶ Vídeňská dvorská válečná rada, která nechtěla riskovat u Budína další debakl, tentokrát zapojila do svých plánů také špionážní a sabotážní akce. V obleženém městě pro císařské

²⁵¹ Tamtéž, s. 106-107. Znovudobytí Nových Zámků věnoval V. Kopčan zvláštní studii *Dobytie Nových Zámkov a koniec osmanskej moci na Slovensku*, *Historický časopis* 33, č. 5, 1985, s. 664-677.

²⁵² V. Kopčan-K. Krajčovičová, *Slovensko*, s. 107.

²⁵³ Tamtéž, s. 108.

²⁵⁴ V. Vlnas, *Princ*, s. 79.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 80.

²⁵⁶ V. Kopčan-K. Krajčovičová, *Slovensko*, s. 108.

pracovali přátelé a příbuzní arménského obchodníka Johanna Diodata, téhož Diodata, jenž si rok předtím otevřel ve Vídni první kavárnu. Špehové informovali křesťany pomocí dopisů psaných tajným inkoustem o síle turecké posádky, o následujících ostřelováních i o slabých místech v opevnění. Husarským kouskem této páté kolony bylo zapálení a následný výbuch budínské prachárny (22. července).²⁵⁷

3. srpna se Maxmilián II. Emanuel s některými císařskými jednotkami pokusil o rozhodný útok, přestože ho Karel Lotrinský od tohoto podniku zrazoval. Křesťané pronikli až na nádvoří korvínského hradu, odkud je však brzy vytlačila soustředěná palba obránců. Situace obléhající armády se dále zkomplikovala, když k Budínu dorazilo pomocné turecké vojsko velkého vezíra Sülejmana. Karel Lotrinský podnikl nový generální útok, tentokrát všemi dostupnými silami 13. srpna. I tento šturm Osmané s největším vypětím odrazili.²⁵⁸ Nazítří zaútočila pro změnu armáda velkého vezíra na tábor spojenců, ale také ona zaznamenala porážku. Teprve 2. září nastoupili vojáci vévody Lotrinského k poslednímu generálnímu útoku. Zdolali pobožené budínské hradby, pobili na 4 000 obránců a v krutém boji muže proti muži nakonec pronikli do citadely. Historické sídlo uherských králů přešlo po 145 letech muslimského panství zpět do rukou křesťanů. Během podzimu kapitulovaly ještě některé menší turecké pevnosti, mezi nimi Szeged, Simontornye, Pécs a Siklós. Vysoká Porta dala najevo, že je ochotna uvažovat o mírových rozhovorech. Velký vezír Sülejman v tomto smyslu navázal kontakt s Heřmanem Bádenským, Osmané však poněkud přecenili svou pozici a jednání ztroskotalo na jejich neústupnosti ještě dříve, než vůbec začalo.²⁵⁹

Zpráva o osvobození Budína se okamžitě roznesla po Evropě a setkala se s velikým ohlasem. Je nesporné, že triumf spojenců posílil prestiž habsburského císaře, a že zde byla řada důvodů, proč vykládat úspěšné tažení především jako vítězství protireformačního katolicismu. Podíl protestantských knížat na uherské válce však současně nešlo zcela opomenout.²⁶⁰

V létě 1688 vtrhlo křesťanské vojsko opět do Uher. Císařské a bavorské oddíly, jimž nyní velel kurfiřt Maxmilián II. Emanuel, přešly doslova před očima Turků Sávu, zahnal na

²⁵⁷ V. Vlnas, Princ, s. 80.

²⁵⁸ Tamtéž.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 82.

²⁶⁰ Tamtéž.

útěk osmanskou polní armádu a oblehly Bělehrad. Již 6. září zdolali křesťané po mohutné dělostřelbě a těžkých bojích bělehradskou citadelu Kalmegdan.²⁶¹

Na podzim roku 1689 se ujal úřadu nový velkovezír Mustafa Köprülü, který okamžitě podnikl energické kroky k zastavení křesťanského postupu do nitra Balkánu. Tehdy se na scéně znovu objevil Imrich Thököly a pokusil se s osmanskou pomocí získat vládu nad Sedmihradskem. Ludvík Bádenský ho sice brzy vypudil, Turci však využili oslabení císařské armády na jih od Dunaje, dobyli Niše a vtrhli do Srbska, odkud před nimi masově prchalo tamější pravoslavné obyvatelstvo. 8. října 1690 padl do rukou velkovezíra Mustafy Bělehrad. Teprve následujícího léta převzali iniciativu opět spojenci. Když Turci vytrhli dále k severu, očekával je Ludvík Bádenský u Slankamene nad soutokem Dunaje a Tisy. V bitvě, k níž došlo 19. srpna 1691, porazili křesťané dvojnásobnou osmanskou přesilu. Ludvíkův odchod na západní bojiště ukončil na několik dalších let křesťanskou ofenzivu. Nový vrchní velitel, Karel Evžen vévoda z Croy, se potýkal spíše s vlastními dodavateli než s nepřítelem. Jeho pokus o znovudobytí Bělehradu skončil roku 1693 fiaskem. Úspěšnější nebyl o rok později ani stárnoucí maršál Caprara, narychlo odvolaný z Piemontu. Ještě hůře se vedlo spojencům pod dalším vrchním velitelem. Císař přihlédl ke spojeneckým smlouvám a postavil v roce 1695 do čela uherské armády mladého saského kurfiřta, který toužil ověřit se vítěznými vavříny. Tehdy pětadvacetiletý Friedrich August Silný, budoucí polský král, se však jako vojevůdce proti Turkům příliš neosvědčil. Mohutné turecké vojsko, jemuž osobně velel nový sultán Mustafa II., ovládlo v letech 1695 a 1696 celý Banát. Sedmihradsko se znovu ocitlo pod osmanským tlakem. Toho samozřejmě využila místní protihabsburská stavovská opozice, která okamžitě navázala čilý styk s Vysokou Portou. Vídeň tentokrát odpověděla s neočekávanou rázností. Sedmihradský kníže Michal II. Apaffy byl sesazen a internován a správu země fakticky převzal energický císařský generál Rabutin de Bussy. Svou práci zahájila zvláštní „sedmihradská rada“ s cílem rychle integrovat knížectví do celku habsburského soustátí.²⁶²

Roku 1697 se Friedrich August Silný vydal s císařovou podporou do boje o polskou korunu, uvolněnou smrtí Jana III. Sobieského. Na místě vrchního velitele v Uhrách ho vystřídal princ Evžen Savojský. 11. září 1697 porazil Turky v bitvě u Zenty a ještě téhož podzimu dobyl Sarajevo.²⁶³

²⁶¹ Tamtéž, s. 86.

²⁶² Tamtéž, s. 110.

²⁶³ Tamtéž.

Bitva u Zenty byla posledním velkým střetnutím křesťanů s muslimy v 17. století. V říjnu 1698 zasedli představitelé zneprátelených států k jednacímu stolu. Mírová konference probíhala v Karlovicích u Petrovaradína, na hranici mezi císařským a osmanským územím. Vedle císařských zástupců, hrabat Wolfganga Oettingena a Leopolda Šlika, tu vedli jednání s Portou i vyslanci dalších států Svaté ligy, jmenovitě Benátek, Polska a Ruska. Jako prostředníci vystupovali pověřenci námořních mocností Anglie a Holandska. Za jednací stůl na osmanské straně zasedli pozdější velkovezír Rami a první tlumočnick Porty Alexandros Maurokordatos. Osmanská říše ztratila v Evropě na 400 000 čtverečních kilometrů území, tedy zhruba šestinu své obrovské rozlohy. Císaři připadla veškerá dobytá uherská území s výjimkou Banátu a Slavonie. Turci uznali též habsburskou svrchovanost nad Sedmihradskem a současně se odřekli další podpory Thökölyho. Úlohu nárazníkových států měly hrát napříště Moldavsko a Valašsko. Benátky získaly kromě poloostrova Peloponésu i důležité opěrné body v Dalmácii, Albánii a na jadranských ostrovech. Polsko-litevská unie rozšířila své území o Podolí. Vyslanci cara Petra I. prosadili v Karlovicích ruské nároky na Azov, nikoli však na Kerč. Uzavřeli proto s Portou pouze příměří. Mírová dohoda byla podepsána 26. ledna 1699.²⁶⁴

²⁶⁴ Tamtéž, s. 115-116.

II. MORAVA V OBRANĚ PROTI TURKŮM

Organizace protiturecké obrany

Poloha nárazníkové země znamenala na dvě století vnitřní život Moravy, zejména její východní části. Turci vyvolávali mezi obyvatelstvem panický strach. Obrana země se stala stálým předmětem sněmovních jednání a hlavním úkolem zemských úředníků. Do čela vojenských akcí byl postaven zemský hejtman jako vrchní velitel zemské hotovosti. V případě nebezpečí si mohl sestavit jako poradní orgán vojenskou radu, jejímiž členy bývali nejvyšší zemští úředníci, krajští vojenští hejtmané a vybraní šlechtici.²⁶⁵

Tíha obrany ležela na zemské hotovosti, tedy na zemském vojsku svolávaném v případě nebezpečí. Zemský sněm určoval klíč, podle něhož měla jednotlivá panství a města vystrojit určitý počet vojáků a množství zbraní. Země byla rozdělena na kraje a každý měl svůj „mustrplac“, kde se scházela k danému datu krajská hotovost. Odtud pak byli vojáci odvedeni na zemské vojenské shromaždiště, obvykle na jihovýchodní Moravě, nebo byli rozděleni do zemských pevností a průsmyků („pasů“) na uherské hranici. Zeměbrana byla ovšem již v 16. století z vojenského hlediska anachronismem, neboť ve válce rozhodovaly profesionální žoldnéřské oddíly. Byla však nezbytným východiskem z nouze, protože vycvičených vojáků bylo málo a jejich udržování bylo nesmírně nákladné. Zemská hotovost byla několikrát skutečně svolána, ale použitelná byla pouze pro obranu země. Při výpravách proti Turkům do Uher se neosvědčovala, neboť vojáci táhli za hranice jen neradi a při první příležitosti se vraceli domů.²⁶⁶

V případě výpravy Turků na zemskou hranici se měli chopit zbraně všichni svobodní obyvatelé, sedlákům měly být zbraně vydány jen v případě nejvyššího ohrožení. Měšťané se měli cvičit ve zbraní a udržovat v pohotovosti městskou gardu i posádku. Vojenská služba se měla stát nejen ctí, ale i povinností všech šlechticů, biskupových manů a vrchnostenských úředníků. Když vedl vojsko do boje zemský hejtman, museli ho následovat všichni šlechtici, pokud neměli řádnou omluvu. Do pořádku byly uváděny hradby a pevnosti, zejména na jižní a jihovýchodní hranici země; měly být vybaveny posádkami, zbraněmi a municí. Během první poloviny 16. století se vybudoval nebo obnovil systém pohraničních pevností, k nimž roku 1541 patřily Mikulov, Dívčí hrady, Břeclav, Hodonín, Strážnice, Uherský Ostroh, Uherský

²⁶⁵ Bedřich Čerešňák a kol., *Přehled dějin Moravy II. Stavovská Morava (1440-1620)*, Praha 1987, s. 93.

²⁶⁶ Tamtéž.

Brod, Buchlov, Lukov, Světlov, Brumov, Valašské Meziříčí, Starý Jičín, Štramberk a Hukvaldy.²⁶⁷ Moravský zemský sněm vydal na den sv. Felixe (14. ledna) roku 1594 usnesení, v němž zavazoval města na východě a jihovýchodě země, „proti zemi uherské a rakouské“, aby své hradby opravila, renovovala nebo zcela nově vybudovala. Navíc bylo nařízeno, že do takto opevněných a hradbami obehnaných měst museli být přijímáni i poddaní z okolních nechráněných vesnic. Vojenský velitel Moravy měl za povinnost všechna města na východě země objet a zkontrolovat, zda je opevnění skutečně v pořádku.²⁶⁸

Do opevnění Strážnice byla často zahrnována i řeka Morava. Již na počátku třicetileté války vznikl list, v němž byl vydán rozkaz vypuštění všech rybníků v okolí města. Smyslem tohoto opatření bylo zvýšení hladiny v řece, jež mělo mít za cíl zabránit nepříteli v jejím snadném překročení. Naopak, pokud mělo císařské vojsko učinit okamžitý a nečekaný výpad do Uher, museli strážničtí rychle vybudovat přes řeku Moravu most. Tento trend pokračoval prakticky po celé 17. století. Část městského opevnění z této doby se ve Strážnici dochovala dodnes.²⁶⁹

Vlivem tureckého nebezpečí vzrůstal i význam Hodonína jako pohraniční pevnosti. Proto se od roku 1541 v Hodoníně a v jeho okolí konávaly časté *mustruňky*, na nichž se shromažďovalo vojsko táhnoucí do Uher, což měšťanům přinášelo mnohé nesnáze ať v rekvizicích, nebo v různých škodách způsobených vojskem. První takový mustrunk se konal v Hodoníně již v roce 1540. V té době dodávalo hodonínské panství vojsku sanytr, který se v roce 1539 vyráběl v Hodoníně, Velkých Pavlovicích a v Zaječí. Zemský sněm z roku 1544 se usnesl, že z hodonínského zámku se má dávat znamení střelbou v případě, že by se Turci blížili k moravské hranici.²⁷⁰

Průtahů vojsk městem přibývalo koncem 16. století. Svatoanenský sněm roku 1594 stanovil, že mustrunk 300 moravských jezdců, 500 německých jezdců a 200 střelců se má konat u Hodonína a že nejvyšší hejtman s majiteli pomezních panství mají učinit přípravy na obranu země. Na vydržování takového vojska byla vypsána mimořádná daň ve výši sedm a půl groše z každého poddaného. Každý třicátý poddaný měl být ozbrojen, kde by se tak neučinilo, mělo se platit místo vojáka pět kop grošů měsíčně. Velitelem zemské hotovosti se

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Jiří Pajer a kol., Strážnice. Kapitoly z dějin města, Strážnice 2002, s. 198-199.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 199.

²⁷⁰ Václav Čada a kol., Hodonín. Minulost a socialistická přítomnost města, Brno 1979, s. 91 (autoři kapitol o historii města Metoděj Zemek a Alena Zimáková).

stal roku 1598 zemský hejtman Bedřich ze Žerotína. V důsledku válečného nebezpečí dolehla navíc na hodonínské měšťany – vedle běžných robotních povinností – povinnost účasti při opevňovacích pracích na zámku a při městských opevněních, které hrozící nebezpečí vyžadovalo.²⁷¹

Blížkost válečného nebezpečí způsobila, že se v jednotlivých krajích na počátku 18. století zřizovaly pomocné domobrany. V městečku Napajedla bylo roku 1703 ozbrojeno 28 mužů střelnou zbraní, 80 mužů kosami a 37 osob sekerami. Ve Sptyhněvi bylo ozbrojeno devět mužů střelnými zbraněmi, 43 mužů kosami, v Otrokovicích 11 mužů střelnými zbraněmi, 43 mužů kosami, v Záhlinicích tři muži střelnými zbraněmi a 27 osob kosami. Na celém napajedelském panství bylo tedy 139 mužů ozbrojeno střelnými zbraněmi a 701 osob jinými zbraněmi.²⁷²

Hradby byly opravovány i uvnitř země, neboť bylo zjištěno, že jsou v katastrofálním stavu. Do obranné soustavy byly začleněny i karpatské průsmyky a řeka Morava. V době ohrožení země se na průsmycích dělaly záseky a hladina řeky Moravy se mohla zvýšit vypuštěním rybníků v jejím povodí, což vytvářelo z takových míst jako Uherské Hradiště nebo Uherský Ostroh nedobytné vodní pevnosti. Po roce 1541 se státní i vojenská hranice Osmanské říše posunula do bezprostřední blízkosti Moravy. Moravany to vedlo k intenzivní podpoře pevností Rábu, Komárna, Nových Zámků, Prešpurku, Trnavy a Vídně.²⁷³

Moravská zemská vláda si také vybuodovala vlastní síť zvěděů, kteří se pohybovali v Uhrách a podávali zprávy zemskému hejtmanovi a vojenským velitelům, neboť se nemohla spolehnout pouze na informace, které jí podával císař. Podle jeho sněmovních propozic byli totiž Turci na pochodu na Moravu vždy, když žádal o povolení daní. Pro případ přímého útoku Turků na Moravu byl vypracován systém varovných signálů. Na pohraničních pevnostech měly hlídky dnem i nocí pozorovat krajinu. Kdyby zjistily, že se blíží Turci, měly zapálit na kopcích ohně a dvakrát vystřelit z děla. Kdyby byl Turek až na hranici, mělo se vypálit třikrát, a kdyby se dostal na dohled, čtyřikrát. Tím měl být uveden do chodu celý obranný systém.²⁷⁴

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² Josef Unger a kol., Napajedla. Minulost a současnost města, Napajedla 1973, s. 56 (autor kapitol o historii města Metoděj Zemek).

²⁷³ B. Čerešňák a kol., Přehled, s. 93.

²⁷⁴ J. Válka, Dějiny.

Obrana země byla aspoň teoreticky dokonale promyšlena a personálně i materiálně zajištěna. Turecká hrozba byla na Moravě brána vážně a země spoléhala především sama na sebe. Odhodlání k obraně a boj proti Turkům nejsou jen důležitou kapitolou vojenských dějin Moravy, ale i společenským faktorem. Šlechta se po dlouhém období míru vracela ke svému původnímu vojenskému poslání a ve válkách proti Turkům našli uplatnění zejména rytíři. Zemská správa získala nesmírně důležité pole činnosti a její sebevědomí vzrostlo. Císař potřeboval souhlas sněmu pro požadované daně i vojenské služby šlechticů. Na turecké frontě bojovali i evangelíci a prestiž jejich vynikajících velitelů stoupla. Protiturecký boj se pozitivně promítl i do obhajoby zemských a náboženských svobod.²⁷⁵

Důležitou úlohu v organizaci protiturecké obrany měla královská města, mezi nimiž klíčové bylo postavení Brna a Olomouce, dvou politických center markrabství. Sem se pravidelně sjížděli účastníci jednání zemských soudů, ale především zde nejčastěji zasedaly zemské sněmy, na nichž se mimo jiné řešily otázky související s organizací obrany proti turecké expanzi. V obou předních královských městech se na přelomu 16. a 17. století soustředila výroba zbroje, zbraní, munice a jiných válečných potřeb, obě se v této době stala předmětem plánů na vybudování velkého zemského arzenálu.²⁷⁶

Královské město Brno se nikdy nestalo dějištěm vojenských střetů s bojovníky Osmanské říše. Bezprostřední vliv na život jeho obyvatel měla spíše skutečnost, že u moravských královských měst, mezi nimiž mělo Brno klíčový význam, se shromažďovala nejen vojska vysílaná na uherská bojiště z markrabství, nýbrž také nejrůznější cizí armády, které se zapojovaly do obrany středoevropského prostoru proti tureckému nebezpečí. Pobyty vojenských oddílů u Brna či jiného města obvykle předcházely přesunu ozbrojenců do Uher. Různě dlouhé příměstské zastávky mohly být pouhým odpočinkovým intermezem *durchcuku* nebo *štráfu* té či oné armády moravským územím, často ale bezprostředně souvisely s vykonáním povinného *mustruňku*. Před tažením na bojiště měly být pěší i jízdní jednotky nařízenými komisaři *zmustrovány*, tedy v rámci vojenské přehlídky zkontrolovány co do počtu mužů a jejich výzbroje. Při královských městech ale nacházeli útočiště i vojáci, kteří po návratu z Uher čekali na *abdaňk*, totiž finální vyrovnání žoldu, jehož vyplácení na bojišti se obvykle pozdržovalo. V důsledku značné frekvence pohybu protitureckých vojsk přes Moravu obyvatelstvu Brna a dalších královských měst nezbylo, než zvykat si na

²⁷⁵ Tamtéž. Srov. i Týž, *Morava v době renesance a reformace*, Brno 2001, s. 8-17. B.Čerešňák a kol., *Přehled*, s. 89-92.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 51.

dlouhodobou přítomnost soldatesky, naverbované z různých koutů Evropy, v bezprostřední blízkosti svých domovů. Na bedrech nedobrovolných hostitelů spočívalo zajištění *kvartýrů* či *lozumentů* a také potravin pro důstojníky i prosté vojáky. Obvyklým místem konání *mustrůnků* při Brně byly premonstrátské louky u Zábrdovic či Rybářské pole pod Starým Brnem. Vojáci, kteří se přehlídek účastnili, stejně jako ti, co se na Brněnsku zdržovali z jiných důvodů, nacházeli dočasné příbytky převážně v předměstských domech či v usedlostech venkovských poddaných královského města, jmenovitě na kuřimském statku. Někdy se ale ozbrojenci, a to nejen nejvyšší velitelé a další příslušníci důstojnického sboru, ubytovali přímo ve městě, tedy v obvodu městských hradeb.²⁷⁷

Berně

K zásadním politickým, ekonomickým a kulturním změnám, které prodělaly české země v předbělohorské době, lze řadit i přerod daňových systémů ve fungující byrokratické mechanismy, podléající se rozhodující měrou na zajištění finančních prostředků pro pokrytí stoupajících potřeb státních a zemských reprezentací. Tento proces sice probíhal pod soustavným tlakem habsburských panovníků, kteří v něm spatřovali jeden z předpokladů úspěchu při budování podunajské monarchie, obdobný vývoj však probíhal ve většině tehdejších evropských zemí. Uskutečňoval se ve dvou rovinách. Jednak se s tendencí k prosazení pravidelnosti výběru berní a vytvoření efektivních modelů zdanění proměňovaly samotné daňové soustavy, jednak se proměňovala finanční správa, a to nejen v duchu její kontinuální profesionalizace a byrokratizace, nýbrž také pod vlivem proměnlivých tlaků rozličných zájmových skupin, jichž se daně různým způsobem dotýkaly.²⁷⁸

Moravští stavové trvali na své tradiční daňové svobodě a na tom, že panovníkovi daň jen „povolují“. Stavové nejen že schvalovali výši berně, ale organizovali i její rozdělení na obyvatele a její vybírání. Celý berní systém tedy budovali sami stavové jednotlivých zemí. Po schválení „sumy“ berně pro celou zemi na sněmu určili, podle jakého klíče se bude vybírat. Pak ustanovili berníky, totiž osoby, jimž měla být berně odváděna. Morava byla k berním účelům rozdělena na tři kraje: znojemský, brněnský a olomoucký. nejčastěji se berně vybírala

²⁷⁷ Tomáš Sterneck, Mnohem hůře nežli nepřítel, in: Tomáš Bobrovský, Libor Jan-Martin Wihoda (edd.), *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 693-695.

²⁷⁸ Týž, S daněmi proti Turkům. Berní peníze, poplatníci a výběřčí na předbělohorské Moravě, *Dějiny a současnost* 24, 2, 2002, s. 15.

z odhadu celkového majetku jednotlivých panství, a to jak z dominikálu (vrchnostenské půdy a důchodů), tak z rustikálu (poddanské půdy). Podkladem pro berníky bylo berní přiznání, které vrchnosti sestavovaly samy a předkládaly je komisím. Daň obvykle tvořila 1-2 % celkové hodnoty majetku.²⁷⁹ Protože původní berní povinnosti byly vojenské a spočívaly ve vysílání ozbrojených bojovníků do války podle rozsahu majetku panství, uchovalo se na Moravě pro berní jednotku pojmenování zbrojní kůň (*Giltperd*). V 16. století připadal obvykle jeden zbrojní kůň na 20 000 zlatých odhadnutého majetku a poplatek za koně se pohyboval od 100 do 200 zlatých. Kromě odhadu majetku ve zbrojních koních se udržovaly nebo nově zaváděly i další zdroje daně, jako byla daň z hlavy, daně z domů nebo komínů. Rozvoj peněžního hospodářství a trhu vedl také ke spotřebním daním. V druhé polovině 16. století se zaváděly daně ze všech možných zemědělských produktů v rámci panství i na trzích. Stát se začal zajímat i o daně z výroby a prodeje alkoholu, ale zde se musel dělit s vrchnostmi a městy. První daní, která byla k dispozici přímo panovníkovi, bylo posudné z královských měst, to jest dávky z vyšenkovaných sudů piva. Daň ze sklizeného obilí se nazývala skopné. Celková výše berní, povolovaných moravskými stavy, se pohybovala kolem čtvrtiny až třetiny daně vybírané v Čechách.²⁸⁰

Země jen málokdy striktně dodržovaly všechny své finanční závazky vůči panovníkovi. Od schválených sum zejména příležitostně odečítaly prostředky, které vynakládaly na svou (vojenskou) účast na bojích proti Turkům.

Geografická poloha Markrabství moravského předurčovala u jeho obyvatelstva ve srovnání s ostatními údy Koruny české intenzivnější prožívání turecké hrozby. Strach Moravanů z Turků navíc jitičila stálá přítomnost domácích i cizích vojsk v jejich zemi, využívané jako nástupiště křesťanských vojsk. Vojenská cvičení a přehlídky těchto armád se zpravidla konaly v blízkosti královských měst, na jejichž bedrech tak často spočívalo zajištění dočasného ubytování a obživy pro vojáky.

Ochota Moravanů přispívat na společnou obranu podunajské monarchie závisela na aktuálním pocitu ohrožení a na úspěšnosti panovnické politiky na zemských sněmech. Na rozhraní 16. a 17. věku se moravský příspěvek na udržování posádek uherských hraničních pevností ustálil na 56 000 zlatých moravských ročně, mimo něž země příležitostně

²⁷⁹ J. Válka, *Dějiny* s. 13.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 13. Podrobněji k druhům, výši a jednotkám berně viz T. Sterneček, *Město, válka, daň. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593-1606)*, Praha 2006, s. 162-209.

poskytovala po několika tisících zlatých, určených speciálně na opevnění Nových Zámků, považovaných za strategicky důležitou pevnost, hájící přístup na moravské území. Politická elita markrabství úspěšně hájila zásadu, podle níž transport hotových peněz na uherská bojiště zajišťovali zemští colmistři a nikoliv panovníkem jmenovaní úředníci. Měl tak být usnadněn dohled nad řádným využitím vybraných peněz. Vlastní finální distribuci dovezených peněz, tedy jejich proplácení vojákům formou žoldu, však již tito colmistři obvykle neprováděli.²⁸¹

Přes všechny problémy byl předbělohorský moravský daňový systém schopen nejen dlouhodobě plnit stěžejní úlohu při pokrývání vnějších závazků i vnitřních potřeb země, nýbrž také pružně reagovat na okamžité problémy markrabství a přispívat k jejich řešení. Ukázalo se to mimo jiné během dramatického roku 1605, kdy i při poněkud těžkopádném postupu stavovské politické reprezentace dokázaly orgány finanční správy urychlit přesun peněz potřebných k obraně jihovýchodní Moravy před divokými bočkajovci. Třebaže se v předbělohorské době řízení zemského peněžního hospodářství neobešlo bez řady vnitřních konfliktů a krizí, dokázali si moravští stavové vůči zeměpanským orgánům uhájit vliv na rozhodování o využití vlastních finančních prostředků.²⁸²

²⁸¹ Týž, S daněmi, s. 15-16.

²⁸² Tamtéž, s. 21.

III. VNÍMÁNÍ TURKA

Obraz Turka

Hlavním cílem této práce je konstruovat obraz Turka, který se utvářel v očích obyvatel jihomoravských měst a městeček bezprostředně ohrožených tureckým nebezpečím. Co vlastně znamená „obraz druhého“ a jak se liší od „stereotypu“?

„Obraz druhého“ může historik chápat jako sondu do vývoje vědomí, jehož podstatnou složku tvoří historické vědomí. Je součástí hledání vlastní identity, mimo jiné i na základě srovnávání sebe sama s jiným. „Obraz druhého“ může být stejně dobře pojat v kontextu základního nerovnoměrného rozložení vývoje evropské společnosti v souvislosti s vnímáním vlastní situace, kterou si v jednotlivých obdobích lidé artikulují v porovnání s „druhým“. Toho „druhého“ nemusí vidět jen jako konkrétní jiné etnické společenství, jako sousedního Němce či Poláka, nebo třeba Turka, ale obecně jako společenství, které se nachází v jiných sociálních a ekonomických podmínkách. Dílčí obraz druhého může být přijat mezi kritéria komparace a chápán jako součást obrazu „centra“ či „periferie“. Tyto obrazy vstoupily do stereotypů (autostereotypů či heterostereotypů) a hrají svou úlohu ve vytváření veřejného mínění. Jsou cíleně užívány někdy s funkcí mobilizační pro získávání stoupců, jindy s funkcí obrannou, respektive vstupují do ideologie.²⁸³

„Stereotyp“ je zpravidla v literatuře charakterizován jako často se opakující a zjednodušeně formulovaný, vesměs verbální „obraz“ přijímaný určitou částí společnosti jako jisté vyvolávací heslo, na něž spontánně reaguje, aniž by zúčastnění jedinci sami měli vlastní zkušenost, která by oprávněně podobnou reakci vyvolávala. V této souvislosti se většinou uvažuje o stereotypu negativním. Stereotyp je většinou spojován s negativními postoji, respektive s pojmem stereotyp je spojována negativní konotace. S představou pozitivního stereotypu se většinou nepracuje.²⁸⁴

„Obraz“ v tomto pojetí může být ojedinělý, vyjadřuje názor svého autora a vypovídá o něm mnohdy více než o zobrazovaném jevu. Obraz se nemusí stát stereotypem a může se běžně cirkulujícím stereotypům vymykat. Bývá vytvářen z mnoha zdrojů – periodického tisku, pamfletů, topografických popisů, dějepisných i zeměpisných učebnic, beletrie, teoretických esejů i cestopisů. Do hry však mohlo vstoupit i grafické vyjádření obrazu –

²⁸³ Lud'a Klusáková, Stereotyp nebo obraz druhého, *Obraz druhého v historické perspektivě*, AUC, *Philosophica et historica* 1-1995, *Studia historica* XLI., s. 7.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 7-8.

dokumentární kresba i karikatura. Každý z těchto pramenů má své zvláštnosti, podmíněné i dobou, k níž se hlásí datem svého zrodu.²⁸⁵

V historické perspektivě může mít obraz druhého, ať souseda, spojence či nepřítele, obraz blízké společnosti sousedů nebo světa vzdáleného, rozmanitý charakter: od ojedinělého vyjádření až po obraz tak všeobecně rozšířený, že se z něj stane stereotyp.²⁸⁶

U „obrazu“ i „stereotypu“ se spoléháme na důvěru adresátů ve vztahu k psanému slovu. Tvůrce veřejného mínění se spoléhá, že například do patřičně vyhraněného cirkulujícího stereotypu bude každý další „obraz“ neomylně dosazen, i když bude již poměrně neutrální, nebo bude zapomenut, pokud se projeví jako nevyhovující.²⁸⁷

Obraz druhého tak vzniká z mnoha zdrojů a pro badatele je snadnější studovat, jak je vytvářen, než jaký má dopad, jak je vnímán, respektive přijímán.²⁸⁸

Obrazem Turka u obyvatel českých zemí se hlavně ve druhé části (první se věnuje zkoumání „turecké literatury“ 16.-18. století) své knihy *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novoněké literatuře z českých zemí* zabýval Tomáš Rataj. Podle Rataje byl Turek chápán především jako nepřítel, jako „*ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva*“, tedy jako první a nejdůležitější z protivníků křesťanské Evropy, přičemž boj proti němu měl mít tedy přednost před všemi ostatními spory. Turek byl nepřítelem *dědičným*, jeho role jakožto nepřítele přecházela v křesťanstvu z generace na generaci. Podobným dědičným nepřítelem byl i Satan-dábel. Turek jako nepřítel Krista byl nástrojem Satana-dábla, a tedy tzv. *Antikristem*, nepřítelem církve, jehož úlohou bylo ohlašovat blížící se konec světa a poslední soud.²⁸⁹

Pojetí Turka jako božího trestu, *boží metly za hříchy křesťanstva* se poprvé objevilo v kázáních Girolama Savonaroly, do obecného povědomí se dostalo díky Martinu Lutherovi a jeho následovníkům, brzy je převzala i katolická tradice. Toto teologické zdůvodnění osmanských útoků a úspěchů nabízelo jistou útěchu. „Turecká metla“ byla chápána jako důkaz otcovské přízně a lásky Boha ke svému křesťanstvu. V konfesijním rozporu sloužila „turecká metla“ jako alibi – Bůh trestal hříchy druhé strany. To zdůrazňoval Luther již po

²⁸⁵ Tamtéž, s. 8.

²⁸⁶ Tamtéž.

²⁸⁷ Tamtéž.

²⁸⁸ Tamtéž.

²⁸⁹ T. Rataj, *České země*, s. 219. Obrazu Turka věnoval T. Rataj i následující studie: *Ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva. Turci v obrazech a představách raného novověku*, KUDĚJ 1, 1999, č. 2, s. 22-37; *Týž, Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*, FHB 17, Praha 1994, s. 59-84.

bitvě u Moháče, v pojetí české evangelické emigrace po Bílé hoře byli Turci boží pomstou na habsburské „bestii“.²⁹⁰ Jako boží trest byla ovšem vnímána každá válka, nejen vojna s Turkem.²⁹¹

Jedním z nejrozšířenějších obrazů Turka vůbec je turecká ukrutnost zaměřovaná především vůči křesťanstvu. Turecká krutost byla představována v několika stabilních obrazech – popravování poražených panovníků, vyvraždění vlastní rodiny po nástupu nového sultána, masakrování domorodých křesťanů v obsazených vesnicích a dobytých městech, zvláště žen a dětí. Zejména vraždění dětí, se zřetelnými odkazy na biblický motiv vraždění mlád'átek, bylo obzvlášť názorně líčeno a zobrazováno – včetně rozsekávání šavlí vejplů nebo napichování na kopí či kůly v plotu. Podobné obrazy se šířily v souvislosti s dobytím Cařihradu (1453) nebo s pádem Rhodu (1522), německé země jimi byly zaplaveny po prvním tureckém obléhání Vídně (1529).²⁹² Děti nabodené na plot nechyběly ani v inscenovaných turnajových bitvách s Turky – v Čechách například při alegorickém představení na Budyni v roce 1552.²⁹³ Větší chlapci byli převychováváni na janičáře, dospělí lidé byli odvlékáni do otroctví do Turecka. Hrůzné obrazy utrpení křesťanských zavlčenců v Turecku byly patrně dlouho živé, jak dokládá několikrát vydané vyprávění vykoupeného zajatce Jana Bělohlavy na konci 18. století. Za touto stálostí stál patrně řád trinitářů, který se již od dob křížových

²⁹⁰ T. Rataj, *České země*, s. 225.

²⁹¹ Tamtéž, s. 227.

²⁹² Tamtéž, s. 262-263.

²⁹³ Tamtéž, s. 265. Toto představení, tzv. „*sarmacii*“, uspořádal pro své šlechtické přátele v prosinci 1552 Jan Zajíc z Házmburka na svém zámku v Budyni. Jeho účelem bylo varování české šlechty před mravním úpadkem a názorné připomenutí „povinnosti rytířského obcování“. Divadelní představení pod širým nebem mělo vcelku jednoduché dějové jádro. Uprostřed posvícenských hodů se mezi pokojné křesťany vloudili turečtí špehové; když se přesvědčili o nepřipravenosti domácího obyvatelstva k obraně, vyrazili do útoku sultánovi vojáci, své oběti nemilosrdně pobíjeli a odvlékali do otroctví. Avšak mezi napadenými se našlo několik statečných mužů, kteří se postavili na odpor. V bojích vedených turnajovým způsobem přesvědčili Turky o své síle a zachovali sobě i bližním život, svobodu a čest. Rytířský ideál středověku, alespoň na chvíli scénicky oživený, měl podle přání Jana Zajíce zachránit budoucnost křesťanstva, českého národa a zvláště české šlechty; Jaroslav Pánek, *Paměti českého šlechtice z poloviny 16. století („Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka)*, FHB 14, 1990, s. 23-24. V minulém roce vyšlo i jako monografie; Týž (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka, Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha 2007.

výprav specializoval na vykupování křesťanských otroků v muslimském světě.²⁹⁴ Dobyta města byla rozbořena a vypálena, kostely a kaple přeměněny v mešity a zakázány křesťanské obřady. Křesťané na dobytém území byli podrobováni zvláštní dani z hlavy a jiným daňovým povinnostem.²⁹⁵

Obrazy turecké ukrutnosti byly masivně rozšiřovány formou letáků, novin, historicko-publicistických textů, kázání a napomenutí, úředních výnosů a zprostředkovaně také prostřednictvím naučné literatury. Takovými texty a obrazy byly zaplaveny zvláště německé země, v našich zemích jsou doloženy poměrně málo. Na jejich šíření měly zájem vládnoucí kruhy, kurie, císař apod. Cílem takové propagandy bylo patrně vyvolat strach z tureckých nájezdníků v zemích, které je na vlastní kůži dosud nepoznaly, a tím přimět šlechtu a měšťanstvo svobodných měst, v českých zemích královských měst zastoupených na sněmu, aby ochotněji souhlasily s financováním vojenských tažení proti „*litému pohanovi*“.²⁹⁶ Spontánnímu šíření strachu napomáhala nedokonalá výměna informací, která ponechávala široký prostor nejružnějším fámám a poplašným zprávám. Například v době bojů o Budín (1541) vyhlíželi obyvatelé Kutné Hory Turky od Čáslavi. Atmosféra strachu vytvářela ideální podmínky pro šíření fám.²⁹⁷ Propaganda strachu mohla ovšem vyvolat defetistické nálady, proto se již od doby Rudolfa II. projevovala snaha přesvědčit čtenáře o porazitelnosti Turků.²⁹⁸

Dlouhodobý konflikt s osmanskou říší se dotýkal veškerého obyvatelstva zemí habsburského soustátí. Především probouzel strach a vyvolával pocit permanentního ohrožení. Mobilizoval tak křesťany k boji za obranu jejich víry a v této rovině dokonce dokázal překlenout nesváry mezi stoupenci různých vyznání. Tyto skutečnosti ale nebránily tomu, aby současně Vysoká Porta ve skrytých i veřejně prezentovaných úvahách zástupců nekatolického tábora představovala mocenský faktor, s nímž spojovali naděje na prosazení vlastních konfesijněpolitických programů.²⁹⁹ Jan Amos Komenský pokládal Turky za součást lidstva a za schopné pokřesťanštění a nápravy.³⁰⁰

²⁹⁴ T. Rataj, *České země*, s. 265.

²⁹⁵ Tamtéž, s. 266.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 267-268.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 268.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 269.

²⁹⁹ T. Sterneček, *Město*, s. 45-46.

³⁰⁰ J. Válka, *Morava*, s. 15.

Geografická poloha Moravy předurčovala u obyvatelstva markrabství ve srovnání s ostatními zeměmi Koruny české intenzivnější prožívání turecké hrozby. Strach Moravanů z islámského půlměsíce navíc permanentně jitřila přítomnost domácích i cizích vojsk v zemi, využívané jako nástupiště křesťanských bojovníků připravujících se k přesunu na uherské hraniční pevnosti. Bezprostředních zkušeností s válkou byla sice většina obyvatel, nezúčastnící se přímo bojů proti Turkům, dlouhodobě ušetřena, avšak o realnosti nebezpečí, která se ostatně vícekrát zřetelně projevila při vpádech nepřátelských oddílů na Moravu, nikdo nepochyboval.³⁰¹

Obraz Turka v očích obyvatel Moravy spoluvytvářeli také křesťanští vojáci vysílání proti němu do Uher, kteří byli shromažďováni při královských městech, například při Brně. Dlouhodobá přítomnost velkého množství vojáků, která jednoznačně zvyšovala šance na uhájení městské pevnosti v případě nepřátelského vpádu, poněkud posilovala narušený pocit bezpečí lidí, kteří v tomto prostoru trvale přebývali. Současně ale přinášela celou řadu konfliktů, které se ukázaly být určujícími pro formování postoje brněnského obyvatelstva k jeho nezvaným hostům. Idealizovaný obraz obránců křesťanské víry se rozplýval na pozadí jejich nectností a prohřešků proti desateru Božích přikázání.³⁰²

Napětí mezi civilním obyvatelstvem a vojáky vyvolávaly především kriminální excesy obránců křesťanské víry. Takřka na denním pořádku byly krádeže a loupeže páchané jednotlivci i skupinami vojáků, kteří měli spadeno na peníze či hodnotné kusy oděvu, na potraviny i živý dobytek. Trvalým objektem zájmu loupeživých vojáků byli koně. Kromě těchto deliktů se na stupňování nevraživosti vůči ozbrojencům podílely jejich urážlivé či násilné výstupy, v nichž se projevovalo pohrdání autoritou městských orgánů. Ojedinelé však nebyly ani vraždy páchané ozbrojenci.³⁰³ Chování některých vojenských oddílů v době jejich pobytů při Brně připomínalo spíše rabování dobytých území než přípravu na protiturecké tažení či čekání na výplatu žoldu. Každodenní kontakt s vojáky protitureckých armád představoval pro většinu lidí, žijících v brněnském intravilánu, na předměstí či v městských statcích, hrozbu mnohem reálnější než vpád osmanských oddílů.³⁰⁴

Uherskobrodský kronikář Václav František Letocha zanechal ve svých zápiscích obraz polského vojska, které v létě 1683 projíždělo přes Moravu na pomoc obležené Vídni: „*Lid*

³⁰¹ T. Sterneček, *Město*, s. 49.

³⁰² Tamtéž, s. 695.

³⁰³ Tamtéž, s. 695-697.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 701.

pěkný a na polský způsob pěkně vymundírovaný, pěchota s dobrými fysikami a s pláštěmi, kterej každej nahoru při ramenách svinutý měl, dobře zaopatřený. Rejtharstvo pak větším dílem s křídly pozadu, takže když se na koni jeden nebo druhý hnal, podivným způsobem to fochrovalo. Měli také karabiny a fistule, ale předce na větším díle lučiště neb kuše a v krabici pozadu šipky. Co byli šlechticové, kterých velmi mnoho se nacházelo, ti byli dobrou zbrojí a těma nejlepšimi koňmi, též pěknýma karmazinovými šubami a sobolovými čepicemi zaopatřeni. In summa takovej krásnej lid, že se nač dívati bylo. Pagáže však jejich byly špatné. Vozíky sotvej tři střevíce zvejši a kola ze samých houžev, ani za vídeňský v nich železa nebylo, a protož také mnoho vozův sedlákům pobrali, které však platili. V jídle a pití velmi skromní, okrom pálenky, kterou v tom největším horku jak vodu lochali.³⁰⁵ Už Letocha si u těchto vojáků všiml jejich sklonu k alkoholismu, který dodnes tvoří velmi výraznou složku polské „národní povahy“.

Strach

Lze říci, že hlavním motivem obrazu Turka, který z mně dostupných pramenů lze „vyčíst“, je strach obyvatel jihovýchodní Moravy z tureckých nájezdníků, z jejich krutosti, krvelačnosti a kořistnictví. Občas však můžeme zaznamenat i nenadálý nával strachu přepadnuvší samotné nepřátele, který je donutil opustit veškerou kořist i připravovanou večeři.³⁰⁶ Jen jakoby mimochodem k nám zaznívají plaché zmínky o možné porazitelnosti ukrutných nepřátel. O to významnější jsou pak záznamy o odvaze několika jedinců, kteří se jim dokázali postavit.

Téma strachu zůstávalo v historiografii dlouho opomíjené, přestože je strach jednou ze základních lidských emocí a „nejen každý sám za sebe, ale i pospolitosti, a dokonce i civilizace vedou neustávající dialog se strachem“.³⁰⁷ Jistou možností zkoumání minulosti i z tohoto hlediska naznačili G. Lefebvre a L. Febvre v první polovině 20. století. Základní práce na toto téma, *Strach na Západě ve 14.-18. století* Jeana Delumeaua vyšla až v sedmdesátých letech 20. století.

O úloze strachu v dějinách se tak dlouho mlčelo snad i z toho důvodu, že jak psaný, tak i mluvený jazyk „měl tendenci zastírat halasnými projevy hrdinství přirozené reakce, které provázejí vědomí nebezpečí“.³⁰⁸

³⁰⁵ J. Polišenský, *Knihy*, s. 162-163.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 31.

³⁰⁷ Jean Delumeau, *Strach na Západě ve 14.-18. století I*, Praha 1997, s. 10.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 11.

Ve chvíli, kdy v západní společnosti ve 14.-16. století nastal vzestup měšťanstva s jeho prozaickými hodnotami, epická a vypravěčská literatura podporovaná šlechtou začala bez výjimky vynášet její udatnost, hrdinství a nepřístupnost jakýmkoli obavám. Tento archetyp rytíře bez bázně byl ještě zdůrazňován ve srovnání s davem, známým svým nedostatkem odvahy. Existovaly tedy dva naprosto neslučitelné světy: svět individuální udatnosti, tedy šlechty, a svět kolektivního strachu, tedy svět chudých lidí.³⁰⁹

Renesance tento idealizovaný obraz šlechtické udatnosti poněkud opravila. Je však třeba položit si otázku, zda se renesance nevyznačovala tím, že si lidé zřetelněji uvědomili četná ohrožení, jimž byli vystaveni.³¹⁰ Doba se hemžila tanci kostlivců, *Artes moriendi*,³¹¹ apokalyptickými kázáními a výjevy z posledního soudu.

Strach ze smrti procházel celým historickým vývojem. Lze říci, že v každém období se ve vztahu ke smrti lidé báli něčeho jiného. Smrt v raném středověku byla *ochočená*. Lidé si zcela přirozeně uvědomovali svoji smrtelnost, smrt byla něco blízkého a důvěrně známého.³¹² Nikdy nepřicházela znenadání, ale poskytovala dost času na výstrahu,³¹³ aby se člověk mohl rozžehnat se životem a blízkými podle předem stanovených společenských pravidel. Odchod ze života měl podobu veřejné slavnosti, jejíž osu tvořily tři dojemné chvíle: rituály v ložnici umírajícího, kdy umírající přijímal aktivní roli, vlastní rozloučení a projevy smutku.³¹⁴ To, co děsilo, byla smrt náhlá, *mors repentina*. Náhlá smrt totiž narušovala řád světa, v nějž každý

³⁰⁹ Tamtéž, s. 13.

³¹⁰ Tamtéž, s. 16.

³¹¹ *Ars moriendi*, neboli návod k dobré smrti. Původ těchto textů je třeba hledat již ve středověku, kdy krátký text o správném chování tváří v tvář smrti byl doplněn sadou jedenácti tematicky zaměřených dřevořezů zobrazujících pět pokušení, která obklopují lůžko umírajícího a jsou od něj zahrnuta za pomoci pěti andělských zásahů. Potřebu takových knih vyvolala patrně morová epidemie. Postupem času vykristalizovala v evropské literární tradici i druhá, delší verze, jež zpravidla obsahovala šest základních částí (rady, jak správně zemřít; pokušení agónie; otázky pro umírajícího; modlitby pro umírajícího; předepsané chování pro okolí umírajícího a modlitby pro toto okolí). V 16. století se objevily přípravy na smrt v „novém stylu“. Hlavní snahou těchto naučení bylo dojít k dobré smrti skrze dobrý život. Za jejich představitele je zpravidla považován Erasmus Rotterdamský. V katolickém prostředí byl stěžejním dílem tohoto druhu spis kardinála Roberta Bellarina. Srov. Pavel Král, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004, s. 62-65.

³¹² Philippe Ariés, *Dějiny smrti I*, Praha 2000, s. 43-44.

³¹³ Tamtéž I, s. 17.

³¹⁴ Tamtéž II, s. 370.

věřil, byla nesmyslným nástrojem náhody, jenž na sebe někdy bral podobu božího hněvu. Proto lidé považovali náhlou smrt za hanebnou a potupnou.³¹⁵

Vrcholný středověk objevil individualitu jednotlivce, který se již nechtěl podrobovat kolektivnímu osudu. Vrcholně středověký člověk vášnivě lpěl na životě a na *temporalích*, mezi něž zahrnoval nejen věci, ale i svou rodinu a přátele. Důležitou podmínkou pro přechod do šťastné věčnosti byla závěť. Vášnivá touha být sám sebou ovlivnila i představy o posmrtném životě. Poklidný posmrtný spánek *requies* z modelu *ochocené smrti* se změnil v představu nesmrtelné duše přebývající v každém jednotlivci a vlastní jen jemu.³¹⁶ S rozvojem individuality nabyla důležitosti představa posmrtného vážení duší a soudu, jenž u lidí vzbuzoval obavy, neboť jeho výsledek nikdo předem neznal.³¹⁷

V novověku se lidé začali přibližovat k té podobě smrti, která jim byla dosud vzdálená; okouzila je, probudila v nich stejně zvláštní zvědavost, stejně podivné představy, vedla je ke ke stejně zvrhlým úchytkám jako pohlavní život a erotika. Vzrušení z okraje propasti vyvolávala touhu a strach. V 17.-18. století se objevila první podoba velkého strachu ze smrti: strach z pohřbení zaživa, který vzešel z přesvědčení, že existuje smíšený a vratný stav, sestávající ze života a smrti zároveň.³¹⁸

V 19. století se prosadil smysl pro bližního, nikoli však jakéhokoli bližního. Kdysi rozptýlená citovost se nyní soustředila na několik vzácných bytostí, jejichž ztráta je nesnesitelná a vyvolává dramatickou krizi.³¹⁹ Strach z vlastní smrti nahradil strach ze smrti milovaných blízkých.³²⁰

Se strachem ze smrti souvisí strach ze ztracení. Časem se prosadila představa, že *non valde mali* (ne zcela zlí) a *non valde boni* (ne zcela dobří) propadají po smrti ohni, jenž není ohněm věčných muk, ale ohněm očisty (*purgatio*).³²¹ Představa přechodného prostoru mezi peklem a rájem se v latinské křesťanské praxi plně prosadila až v 17. století.³²²

³¹⁵ Tamtéž I, s. 23.

³¹⁶ Tamtéž II, s. 373-374.

³¹⁷ Tamtéž I, s. 133.

³¹⁸ Tamtéž II, s. 376.

³¹⁹ Tamtéž, s. 377.

³²⁰ Tamtéž, s. 378.

³²¹ Tamtéž I, s. 194.

³²² Tamtéž, s. 195. O problematice očistce více viz Jacques Le Goff, *Zrození očistce*, Praha 2003.

Strach³²³ tvoří podstatnou složku lidské zkušenosti.³²⁴ Potřeba bezpečí je základem lidské citovosti a morálky. Pocit nebezpečí je symbolem smrti a pocit bezpečí je symbolem života.³²⁵ Strach je vlastní naší přirozenosti, je to nezbytný reflex umožňující organismu uniknout dočasně smrti.³²⁶ Ale může se stát i příčinou involuce.³²⁷ Kolektivní strach může vyvolat scestné a sebevražedné chování, postrádající správné hodnocení skutečnosti.³²⁸ Od tzv. „primitivních národů“ až po soudobé společnosti se strach nachází takřka na každém kroku a v těch nejrozmanitějších oblastech každodenního života.³²⁹

Lze aplikovat individuální projevy strachu na kolektiv? Individuální strach je v užším slova smyslu šokovou emocí. Často jí předchází překvapení, vyvolává ji vědomí přítomného a naléhavého nebezpečí, o němž si myslíme, že ohrožuje naši sebezáchovu.³³⁰ Navenek se projevuje buď jakýmsi ochromením před nebezpečím nebo přívalem zmatečných pohybů charakteristických pro paniku.³³¹ „Kolektivní“ označuje jednak pohyb davu na úprku, nebo jeho strnutí v neblahé předtuše po kázání o pekle, či dav, který se osvobozuje od strachu, že zemře hladem tím, že se vrhne na vozy přivázející obilí. Stejně jím lze označit jakéhokoli

³²³ Podle psychologických slovníků je strach emoce, která vzniká v situacích ohrožení biologické nebo sociální existence individua, a která je zaměřena na zdroj skutečného nebo zdánlivého nebezpečí. Na rozdíl od bolesti a jiných druhů utrpení, jež jsou vyvolána reálným působením faktorů ohrožujících existenci, strach vzniká při jejich anticipaci. Pokud je zdroj nebezpečí neurčitý nebo neuvědomělý, vzniká stav, který se nazývá úzkost. Strach upozorňuje subjekt na nadcházející nebezpečí, soustřeďuje jeho pozornost na zdroj nebezpečí a nabádá hledat způsob, jak se mu vyhnout. Pokud strach dosahuje intenzity afektu (panický strach, hrůza), může navozovat stereotypy chování (útěk, ustrnutí, obranná agrese); srov. V. V. Abramenkovová a kol., *Stručný psychologický slovník*, Bratislava 1987. Navenek se strach projevuje zblednutím, chvěním, zrychleným dýcháním, bušením srdce, či zvýšením krevního tlaku. U člověka je strach vázán i na představivost, čímž se situace ohrožení zmnožují; srov. Pavel Hartl, *Stručný psychologický slovník*, Praha 2004.

³²⁴ J. Delumeau, *Strach I*, s. 18.

³²⁵ Tamtéž, s. 18-19.

³²⁶ Tamtéž, s. 19.

³²⁷ Tamtéž, s. 20.

³²⁸ Tamtéž.

³²⁹ Tamtéž, s. 21.

³³⁰ Tamtéž, s. 24.

³³¹ Tamtéž.

člověka jakožto anonymní vzorek nějaké skupiny, u níž se nepřihlíží ke specifickým individuálním reakcím toho či onoho jejího příslušníka.³³²

Pokud jde o první význam slova „kolektivní“, je pravděpodobné, že reakce davu zachváceného panikou nebo náhle uvolňujícího svou agresivitu jsou do velké míry následkem součtu osobních šokových emocí.³³³ Ale platí to jen do určité míry,³³⁴ protože nepřiměřené projevy jednotlivců se v chování davu ještě umocňují, komplikují a přetvářejí.³³⁵ Panika bývá o to větší, čím menší je psychologická soudržnost mezi osobami zachvácenými strachem.³³⁶ Za někdejších bouří dávaly často znamení ke vzrušenému chování ženy, zatímco muži, kteří by doma vládu manželek nestrpěli, se k nim pouze přidávali. Lidská shromáždění jsou kromě toho na působení vůdců citlivější, než by byli jednotlivci, z nichž se tyto skupiny skládají. Základní charakteristikou psychologie davu je jeho ovlivnitelnost, absolutnost jeho soudů, snadné podlehnutí nákaze, oslabení nebo ztráta kritického ducha, omezení nebo zánik smyslu pro osobní zodpovědnost, podceňování síly protivníka, schopnost náhle přecházet od zděšení k nadšení a od aklamací k hrozbě smrti.³³⁷

Pokud však připomínáme, že se naši předkové obávali moře, vlků nebo duchů, není to ani tak odkaz na chování davu ani nářážka na konkrétní psychosomatickou reakci určité osoby, která v důsledku nečekaného nebezpečí strnula na místě, nebo kvapně prchá ve snaze mu uniknout, nýbrž nářážka na velmi obvyklé chování, které v daném kontextu spojuje mnoho individuálních hrůz a umožňuje předvídat i jiné reakce v obdobných případech. Termín „strach“ pokrývá škálu emocí od obavy a zlé předtuchy až po ty nejpronikavější hrůzy. Strach tedy znamená navyklou obavu lidské skupiny před tou či onou hrozbou (skutečnou nebo domnělou).³³⁸

„Určitý strach“ znamená „strach pojmenovaný“. V kolektivní rovině můžeme rozlišit strach a úzkost.³³⁹ Obava, zděšení, děs a hrůza mají co do činění se strachem, znepokojení, tíseň a melancholie spíše s úzkostí. První pojem se týká známého, druhý neznámého. Strach je vždy předmětný a my s tímto předmětem můžeme bojovat. Úzkost takto předmětná není a my

³³² Tamtéž.

³³³ Tamtéž.

³³⁴ Tamtéž.

³³⁵ Tamtéž, s. 24-25.

³³⁶ Tamtéž, s. 25.

³³⁷ Tamtéž.

³³⁸ Tamtéž.

³³⁹ Tamtéž, s. 26.

ji prožíváme jako bolestné čekání na nebezpečí, které je o to hrozivější, že není jasně stanovené – je to celkový pocit nejistoty. Proto ji také snášíme hůře než strach.³⁴⁰ Protože na pocitu úzkosti má významný podíl obrazotvornost, tkví její příčina mnohem více v jednotlivci samém než ve skutečnosti, která ho obklopuje.³⁴¹ Úzkost je stejně jako strach ambivalentní. Je to předtucha něčeho neobyčejného a očekávání něčeho nového.³⁴²

V psychické rovině je úzkost u člověka přirozeným jevem, je hnací silou jeho vývoje a má kladný vliv, dokud předvídá ohrožení, sice jen nejasné, ale proto neméně skutečné. Tehdy v lidské bytosti podněcuje stav pohotovosti. Příliš dlouho trvající bázeň ji ale může dezorientovat, vyvolat nepřizpůsobivost, citovou zaslepenost, ve vnitřním ovzduší nejistoty se může spustit involuční mechanismus. Nebezpečná je především forma provinilé úzkosti. Tehdy totiž subjekt obrací proti sobě síly, které by měl mobilizovat proti vnější agresi, a tak se sám pro sebe stává hlavním předmětem obav.³⁴³

Je vyloučeno udržet si vnitřní rovnováhu, musíme-li dlouhodobě čelit kolísající, neurčité a nevyslovitelné úzkosti, proto ji člověk potřebuje přetvořit a rozčlenit na konkrétní pocity z něčeho nebo z někoho. „Lidský duch produkuje strach bez ustání“ a vyhýbá se tak chorobné úzkosti, která by vyústila v sebezničení. Tento proces také nalézáme na jednotlivých civilizačních stupních. Po dlouhém období kolektivního traumatu překonal Západ úzkost tím, že „pojmenoval“, to jest určil ony projevy určitého strachu.³⁴⁴

Kdo se tedy bál a čeho? Takzvaný inventář pocitů strachu má dvě odlišné roviny: první vrstva zůstává při zemi, druhá se vznáší v nejvyšších vrstvách společnosti a kultury. Moře se báli všichni nebo téměř všichni.³⁴⁵ Turků se však bála především církev vzdělávající – papež, církevní řády, Erasmus a Luther.³⁴⁶ Bádání je tedy třeba vést dvěma odlišnými a navzájem se doplňujícími směry. První osvětlí bezděčný strach, který pociťují rozsáhlé skupiny obyvatelstva. Druhý ozřejmí promyšlený strach, jenž vyplývá z otázek, jež si nad neštěstím kladou ti, kdo jsou duchovními rádci pospolitosti, tedy především kněží. Bezděčný strach se přirozeně dělí do dvou skupin. Jedna zahrnuje strach více méně neutuchající, spojený jak s určitou technickou úrovní, tak s odpovídající duchovní výzbrojí – strach z moře, hvězd,

³⁴⁰ Tamtéž.

³⁴¹ Tamtéž, s. 26-27.

³⁴² Tamtéž, s. 27.

³⁴³ Tamtéž.

³⁴⁴ Tamtéž, s. 27-28.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 33.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 33-34.

znamení, duchů apod. Druhá představuje strach, který se takřka cyklicky opakuje, pravidelně se vrací s morem, nouzí, zvyšováním daní a přesuny vojsk. Neutuchající strach nejčastěji sdíleli jedinci ze všech sociálních kategorií. Cyklický strach mohl zasáhnout buď veškeré obyvatelstvo (během moru), nebo se dotknout pouze chudých, například v období nedostatku.³⁴⁷

Hromadící se agrese, které na obyvatele Západu útočily od roku 1348 do začátku 17. století, způsobily ve všech vrstvách společnosti hluboký psychický otřes, o němž svědčí všechny výpovědi té doby – slova i obrazy. Vznikla tak „země strachu“, v níž celá jedna civilizace pociťovala „ne-volnost“ a kterou zabydlila morbidními vidinami. Tato přetrvávající úzkost mohla rozložit společnost tak, jako může narušit jedince vystaveného opakovaným stresům. Mohla v ní vyvolat nepřizpůsobivost, regresi myšlení a citovosti, zvýšený počet fobií, vnést do ní nadměrné množství negativních postojů a beznaděje. V tomto ohledu je příznačné, jak kázání a náboženské knihy vytrvale potíraly skleslost, jež doléhala na křesťany tvář v tvář smrti, což dokazuje, že tato závrať beznaděje se zřejmě vyskytovala dost často a že mnoho lidí mělo před tak strašlivým nepřítelem, jakým je Satan, pocit bezmocnosti.³⁴⁸

Ale duchovní tohoto protivníka lidí přesně označili a odhalili. Sestavili inventář všech strastí, které může způsobit, a soupis jeho pomocníků: Turků, Židů,³⁴⁹ kacířů a žen (hlavně čarodějnic).³⁵⁰ Celková hrozba smrti se tak rozpadla na jednotlivé druhy strachu, jistě hroživé, ale „pojmenované“ a vysvětlené, protože duchovní je zvážili a ozřejmili. Tento výčet uváděl nebezpečí a protivníky, proti nimž byl boj s pomocí boží když ne jednoduchý, tedy alespoň možný.³⁵¹ Podstatu církevního diskurzu lze shrnout takto: vlci, moře a hvězdy, mor, hubená léta a války nejsou tak strašlivé jako ďábel a hřích a smrt těla je menší zlo než smrt duše. Strhnout masku Satanovi a jeho pomocníkům a bojovat proti hříchu navíc znamenalo zbavit zemi mnoha útrap, jejichž pravou příčinou byli oni. Pranýřovat je znamenalo osvobodit se,

³⁴⁷ Tamtéž, s. 34.

³⁴⁸ Tamtéž.

³⁴⁹ Roku 1321 bylo ve Francii odhaleno „spiknutí“ malomocných, kteří nejen ve francouzském království, ale ve všech královstvích křesťanstva zamýšleli zabít zdravé tím, že otráví vody, fontány a studně a poté si mezi sebou rozdělí moc. Komplíci malomocných měli být i Židé. Veškerá odpovědnost za tuto akci pak byla přisuzována muslimskému králi Granady, který se, neschopen porazit křesťany silou, rozhodl dosáhnout svého úskokem; Carlo Ginzburg, Noční příběh. Sabat čarodějnic, Praha 2003, s. 49, 51.

³⁵⁰ J. Delumeau, Strach I, s. 34.

³⁵¹ Tamtéž, s. 34-35.

bez ohledu na hrozby či spíše díky hrozbám seslaným na boží nepřátele vyhnané z jejich skryší. V atmosféře obklíčení prohlásila inkvizice toto pranýřování za spásu. Její vyšetřování bylo vedeno dvěma směry: na jedné straně hledalo viníky mezi těmi, které alespoň podle jména znali všichni – mezi čarodějnicemi, kacíři, Turky, Židy atd., na druhé straně se zaměřilo na každého z křesťanů, protože Satan hrající dvojí hru mohl z kohokoli, kdo by se neměl na pozoru, učinit ďáblova přísluhovače. Proto bylo nutné mít jistý strach i sám ze sebe. Tato autoritativní výzva k sebezpytování musela v některých případech vést k neurotickým situacím. Protože však hrozilo, že se úzkost z hříchu usadí v příliš svědomitých duších, snažili se je mravokárci i zpovědníci odvrátit od výčitek svědomí – lpění na minulosti a pocitů beznaděje – a přivést je k pokání, jež otvírá cestu do budoucnosti. Mít strach sám ze sebe nakonec znamenalo mít strach ze Satana. Ale Satan není tak silný jako Bůh. Proto se duchovní elita Západu snažila, užívaje šokových výchovných metod, nahradit náboženským strachem tíživou kolektivní úzkost, způsobenou nahromaděným stresem. Určila nejzávažnější hrozby, tak jak se jí jevíly vzhledem k jejímu teologickému vzdělání a vládnoucímu postavení.³⁵²

Toto napětí vyplývající z neustálého boje proti nepříteli lidského rodu nebylo nikterak povznášející a veškerý strach, který pocítovala církev a jež s ní namísto vlastního, byť mnohem bytostnějšího strachu, mělo sdílet i obyvatelstvo, ukazuje na dva zásadní a nedostatečně povšimnuté jevy. Za prvé teologie široce pronikala do každodenního života západní civilizace.³⁵³ Za druhé se renesanční kultura cítila mnohem zranitelnější, než si dnes vzhledem k jejímu skvělému konečnému úspěchu dokážeme představit.³⁵⁴ Vymezení těchto dvou stupňů strachu postaví proti sobě dvě kultury, které pro sebe navzájem představovaly hrozbu, a osvětlí razanci, s níž v období ohrožení nejen církev, ale i stát (úzce s ní spjatý) vystoupily proti tomu, co elita vnímala jako hrozbu obklíčení rolnickou pohanskou civilizací, označovanou za satanskou. Rozdíl mezi těmito dvěma stupni obavy je základním metodologickým nástrojem, který umožňuje proniknout do mentality stavu obležení, jež poznamenala evropské dějiny na počátku novověku.³⁵⁵

³⁵² Tamtéž, s. 35.

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 36.

³⁵⁵ Tamtéž.

Strach z Turků

Podle Delumeaua strach z tureckého nebezpečí pociťovali na evropském Západě pouze ti, kdo jím byli bezprostředně ohroženi. Obecně to bylo obyvatelstvo přímo vystavené tureckému násilí a především duchovní, podle nichž bylo ohroženo křesťanské náboženství.³⁵⁶ Proto se církevní kruhy snažily naočkovat obyvatelstvu strach „shora“. To se však k těmto snahám často stavělo odmítavě.³⁵⁷ Naproti tomu se po celé 16. století a ještě později zeměpisci, historikové, cestovatelé, politici a moralisté snažili nepřítel pochopit a obdivovali zákony a armádu Osmanské říše.³⁵⁸

Pokud ovšem církev turecké nebezpečí tolik zdůrazňovala, bylo to proto, že cítila netečnost obyvatel, a to možná i v ohrožené střední Evropě, kde navíc celá jedna část Uher projevovala trvalé nepřátelství vůči Habsburkům. V polovině 15. století papež Kalixt II., zděšený úspěchy Mohameda II., nařídil všem křesťanům každý den odříkávat modlitbu *Anděl Páně* a žádat tak nebesa o pomoc proti tureckému ohrožení. V Římskoněmecké říši na příkaz Karla V. slyšelo katolické i protestantské obyvatelstvo každý den v poledne zvonění „zvonů na Turka“, které jim připomínalo, že nebezpečí trvá. V roce 1571 vyhlásil papež Pius V. milostivé léto a veřejné modlitby, a žádal tak o boží ochranu pro flotilu, která se chystala na střetnutí se sultánovým loďstvem. Když se mu donesla zpráva o vítězství v bitvě u Lepanta, ustanovil svátek Panny Marie Vítězné, který se později za Řehoře XIII. začal slavit jako Růžencová slavnost každou první neděli v říjnu ve všech kostelích, v nichž stál Růžencový oltář.³⁵⁹ Po osvobození Vídně v roce 1683 byly v německých oblastech ohrožených postupem Turků výrazem úlevy a radosti náboženské zpěvy, obrazy, poutě a nádherné barokní svatyně.³⁶⁰

³⁵⁶ Týž, *Strach na Západě ve 14.-18. století II*, Praha 1999, s. 93.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 96.

³⁵⁸ Tamtéž, s. 97.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 97-98.

³⁶⁰ Tamtéž, s. 98. Roku 1683 v neděli po svátku Narození P. Marie (12. září) se v Chrudimi konaly zvláštní pobožnosti před tamním zázračným obrazem Kristovy tváře s tím úmyslem, „*aby Všemohoucnost božská nás od ouhlavního nepřítel Turka, který toho času Vídeň v obležení držel, chránit a z moci jeho vytrhnouti ráčila. Při kteréžto pobožnosti tento Svatý obraz nadmíru příjemný a vážný, k velkému podivení se ukazoval, patrné znamení dávaje, že modlitby vyslyšeti a křesťanům spomocni ráčí, což se také vpravdě téhož dne stalo.*“; Tilman Berger-Tomáš Malý (edd.), Josef Cereghetti, *Historia chrudimská*, v níž se vypisuje počátek města Chrudimě, jakož také skáza a zase poznovu vystavení a všelikých věcí v něm zběhlých, Chrudim 2005, s. 63-64.

Krutosti nevěřících byly pravidelně popisovány v kázáních a také v textu mší *contra Turcos*.³⁶¹ Postup Turků byl v očích kazatelů srovnatelný s dalšími metlami, jako jsou epidemie, hlad, požáry, záplavy. S odvoláním na Daniela a Ezechiela³⁶² měl ohlašovat nadcházející konec světa. Jelikož byl Korán přeložen do latiny, považovali teologové za svou povinnost kritizovat učení islámu. Jako nejhrolivější nepřátelé nevěřících vystupovali jezuité a kapucíni.³⁶³ Jako boží trest viděli turecké nebezpečí i Erasmus a Luther a vyzývali své souvěrce k nápravě života.³⁶⁴

Na začátku předchozí kapitoly jsem stručně naznačila různé podoby strachu, které se objevily v pramenech z dob tureckých vpádů na Moravu v letech 1605, 1663 a 1683. Teď se k nim vrátím podrobněji.

Podoby strachu v pramenech z tureckých válek

Jaké tedy jsou podoby strachu? Kdo všechno strachu propadal, byli to pouze obyvatelé moravské země, nebo i nepřátelští nájezdníci či hrdinní obránci? Ano, ti všichni. Co vzbuzovalo v lidech strach? To bylo různé, podle toho, do jakého „tábora“ patřili. Vůbec nejčastějším zdrojem strachu byli samozřejmě Turci. Proč však bylo nutno se jich obávat, nebo proč se jich ohrožené moravské obyvatelstvo obávalo? Vzbuzovala v nich strach jejich odlišná víra a kultura a tím pádem i hrozící „střet civilizací“, kterého se západní svět obává dnes? Asi sotva. Jejich strach byl daleko konkrétnější. Báli se spíše, že je cizí nájezdník

³⁶¹ J. Delumeau, *Strach II*, s. 98.

³⁶² U Ezechiela je to zvláště příchod Góga, srov. „Před mnohými dny jsi byl určen, abys na sklonku let vtáhl do země, která se zatím zotaví po meči. [...] Tu přitáhneš a přiřeneš se jako bouře, jako oblak přikryješ zemi ty i všechny tvé voje a mnoho národů s tebou. [...] Vyjdeš ze svého místa, z nejzazšího severu, ty i mnoho národů s tebou, všichni jezdci na koních, velké shromáždění, velké vojsko. Potáhneš na Izraele, můj lid, a pokryješ zemi jako mrak. Na sklonku dnů tě přivedu na svou zemi, aby mě pronárody poznaly, až ukážu svou svatost před jejich očima na tobě, Gógu!“ (Ez 38, 8; 9; 15-16); u Daniela postup krále Severu (Persie?) a obsazení Egypta, srov. „V době konce se s ním srazí král Jihu, ale král Severu proti němu zaútočí s vzbou a jízdou a obrovským loďstvem. Přitáhne proti zemím, zaplaví je a mnozí klesnou. [...] Vztáhne svou ruku na četné země; ani egyptská země nevyvázne. Získá vládu nad skrytými poklady zlata a stříbra a všemi egyptskými drahocennostmi. V jeho průvodu budou Lúbijci a Kúšijci. [...] Postaví své přepychové stany od moří k hoře svaté nádhery. Pak přijde jeho konec a nikdo mu nepomůže.“ (Da 11, 40; 42-43; 45)

³⁶³ J. Delumeau, *Strach II*, s. 98.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 99-101.

připraví o život, odvede do otroctví, jejich majetek rozkrade a co nepobere, to zničí. Otázkou ovšem je, jak se lidé mohli dovědět, že se takové věci dějí. Jak se šířily zprávy o těchto hrůzách? Existovalo nějaké zpravodajství? A dostaly se nějaké noviny³⁶⁵ přímo do ohrožených oblastí? O tureckých ukrutnostech se lidé mohli dovědět (a také se jistě dovídali, ačkoli se o tom patrně nedochovalo žádné přímé pramenné svědectví) z kázání v kostele nebo z úředních vyhlášek vydávaných krajskými či jinými úřady. Také se říká, že špatné zprávy letí na křídlech větru...

³⁶⁵ K rozšíření novin v 17. století viz Zdeněk Šimeček, Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století, ČSČH 1979, s. 540-561. Na noviny se dlouho pohlíželo jako na důvěrné informace, které si příjemce objednal a byly proto přístupné pouze těm, kdo se rozhodli k předplatnému. Kvůli značné výši cen předplatného objednávali noviny převážně příslušníci nejvýznamnějších šlechtických rodin, úřady a města jako korporace (s. 543-544). Na Moravu přicházely noviny v nejstarším období často z Prahy, ale již od čtyřicátých let 17. století byla pro moravské odběratele rozhodující cesta přes Vídeň (s. 544). Tištěné zahraniční noviny předplácela nejvyšší šlechta a církevní instituce. Do českých zemí přicházely noviny z Itálie, Francie, Anglie a Nizozemí. Zájem o ně měli zejména ti příslušníci šlechty, kteří se účastnili politického dění doby. Rozhodující úlohu hrály zřejmě noviny nizozemské, ceněné současníky pro svou informační hodnotu (s. 545). České země byly v 17. století zpravodajsky orientovány především na Norimberk a Vídeň. Přes Norimberk šly noviny z Říšskoněmecké říše, a to i ze severního Německa, z Francie, Anglie a Nizozemí. S touto orientací souvisí nejen převaha vídeňských a říšských novin, dochovaných v českých zemích, ale také obsah domácích, tj. pražských a v Bratislavě novín (s. 546). V Praze v té době nedošlo ke vzniku tištěných týdních novin jako v jiných městech střední Evropy, třebaže již na sklonku 16. století vydávali pražští tiskaři *Neue Zeitungen* o bojích s Turky v Uhrách a na Balkáně (s. 546). Pražské noviny (pravidelněji vycházely zřejmě až po roce 1658) měly pouze regionální charakter, což ovšem neznamená to, že by noviny kladly důraz na regionální, zemské zpravodajství, k využití zpráv z domova se dospělo v Praze a ve Vratislavi až v 18. století (s. 547-548); O organizaci novinového zpravodajství a úloze Prahy v době předbělohorské Týž, Počátky novinového zpravodajství v českých zemích, Sborník historický 18, 1971, s. 5-38; Týž, Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a počátku 17. století, in: Zdeňka Veselá (ed.), Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16. a 17. století II, Praha 1977, s. 310-373; Týž, Vznik tzv. tureckých novin a novinářství ve Vratislavi v 17. století, Slovanský přehled 58, 1972, s. 293-298. Významným zpravodajským střediskem byla i rožmberská Třeboň; J. Pánek, Poslední Rožmberkové, s. 313. O budování zpravodajských sítí se starali i Lobkovicové, Pernštejnové a Žerotínové; Václav Bůžek-Josef Hrdlička-Pavel Král-Zdeněk Vybíral, Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku, Praha-Litomyšl 2002, s. 78.

Jakým způsobem přistupovali lidé k ohrožení? Na jedné straně si nebyli ochotni blízcí se nebezpečí vůbec připustit, do poslední chvíle se snažili namluvit sami sobě i jiným, že se vlastně nic neděje a na jakékoli varování odpovídali posměchem. Příkladem toho může být případ P. Georga Strobla, který v létě 1683 uprchl z Turky ohroženého Burgenlandu do kláštera Heiligenkreuz a když tam vyprávěl, jaké hrůzy se na východě dějí a co Turci páchají, nikdo mu nevěřil, a dokonce ho měli za zbabělce.³⁶⁶

Žádný strach o svůj život nejevil v té době ani sám císař Leopold I. V době, kdy Turci ohrožovali už i Dolní Rakousy, klidně odejel lovit do okolí Perchtoldsdorfu, ačkoliv tam bylo předešlou noc vidět v dálce požár. Také se dlouho nemohl odhodlat k odjezdu z Vídně, k němuž mu jeho okolí naléhavě radilo.³⁶⁷

Na druhé straně se lidé cítili ohroženi, i když reálné nebezpečí nehrozilo. Například v době bojů o Budín (1541) vyhlíželi obyvatelé Kutné Hory Turky od Čáslavi.³⁶⁸ Strach měli i obyvatelé města Velké Meziříčí, přestože bylo od cíle tureckých vpádů poměrně vzdáleno: *„Téhož roku [1663] turecká partaj padla do Moravy. Okolo Kounic mnoho vesnic popálili a lidé mladý zajímali. Z Mezeříče také lidé do lesů zutíkali, však někteří nic se nestrachovali, přece v městě zůstali a po městě s bubnem od jedny brány k druhý ve dne i v noci chodili. Potom pak dostali zprávu, že Turek již zase pryč je, zpátkem a domů z lesů lidé se navracovali.“*³⁶⁹ Aby se ubránili strachu, zřizovali si měšťané často jakési „domobrany“, ne ve všech městech bývala totiž umístěna pravidelná vojenská posádka. K upozornění na blízcí se nebezpečí se užívalo zvuku zvonů či bubnu. Buben pak mohl mít dvojí funkci. Vybubnování poplachu je mnohem rychlejší a efektivnější než použití zvonů, neboť cesta na věž kostela a rozeznění zvonu přece jen nějakou dobu trvá a při nepřátelském ohrožení rozhoduje každá vteřina. Bubnování v pravidelných intervalech mělo naopak obyvatele aktivizovat, aby měli stále na paměti, že nebezpečí nespí a je třeba být v pohotovosti. O dvacet let později se tento v podstatě bezdůvodný strach opakoval. *„Léta páně 1683, když byl ouhlavní nepřítel křesťanstva, Turek, u Vídně, v městě Velkej Mezeříči byl velkej strach. Lidé se do lesů sem i tam skovávali a kde by se ukrýti mohli, někteří místa hledali. V městě pak*

³⁶⁶ K. Gutkas, Das Jahr 1683, s. 151.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 152.

³⁶⁸ T. Rataj, České země, s. 268.

³⁶⁹ Martin Štindl (ed.), Velká Mezeříč Františka Ignáce Konteka 1401-1723. Městská kronika barokní Moravy, Tišnov 2004, s. 58.

*dnem i nocí silné varty drželi.*³⁷⁰ A opět se opakuje útek do lesů i hlídky a „domobrana“, ačkoliv se nepřítel pohyboval na poměrně vzdáleném Uherskobrodsku a na útok na Meziříčí zřejmě ani nepomyslel. Strach mívá velké oči.

Lidé 17. století nebyvali hluší ani k různým nebeským úkazům a znamením, podivným porodům apod. a snažili se je vyložit jako předzvěst budoucích událostí, jako varování seslané Bohem nehodnému lidstvu. Tato znamení lidi dílem děsila, dílem v nich vzbuzovala zájem a možná i určitý druh vzrušení. Například před tureckým vpádem z roku 1605 zaznamenal několik takových úkazů anonymní autor spisku *Lamentací, pláč a naříkání země Moravské*: „*Léta 1604, 20. září přes celou noc nade mnou [moravskou zemí] veliké plápolání a fochrování sloupů rozdílných způsobů krvavých a modrých oblakův jako nějakých vojsk stýkání a jedněch za druhými se shánění, což se nejednou, ale mnohokrátě dalo, a Bůh to představoval a ohlašoval proto tím častěji, že se již oučinkové následující přibližovali.*“³⁷¹ A 17. listopadu 1605 se na obloze ukázalo další zjevení, tentokrát konkrétně poukazující na ohrožení ze strany Osmanské říše: „*a hned patrně stan nad zemí mou vidín byl a nad ním tři hvězdy, z nichž dvě se ztratily a jedna toliko zůstala. Co jiného vyznamenává, jediné strany turecké a tatarské, kteří i hvězdu jako i měsíc za znamení mají.*“³⁷² Turecké války let 1683-1699 a vojny následující, zejména v Římskoněmecké říši a v Itálii, až do roku 1720 ohlašovalo objevení komety. Následující zápis pochází z pamětní knihy uherskobrodského měšťana a městského syndika Martina Josefa Ležáka; do svých *Památek* jej následně doslovně převzal i jeho nástupce v úřadě Václav František Letocha: „*Roku 1680 právě na Štědrý večer mezi 6. a 7. hodinou po poledni vyskočila hvězda jasná na západu slunce, majíc ocas nahoru od sebe dávající, jako nějaká metla [...] Ta kometa každý den až do 20. dne Januarii vždy své paprsky prodlužovala a rozšiřovala, takže posledně až do půl cirkle zdejšího horizontu se vztahovala [...] Dvacet dní, jak nahoře psáno jest, růstla a zasej na ten způsob, jak jí přiběžvalo, tak jí také každý den až do 40. dne ubejvalo, takže 3. Februarii 1681 dokonce zmizela. Nic dobrého páni mathematici a hvězdáři skrz to prognosticírovali, anobrž allergírovali jednu kometu, která se byla v říši ukázala a třicet dní trvala (kterážto však daleko menší byla než tato), odkud potomně na třidcítiletí říšská vojna následovala. Ale při tejto oni soudili, že netoliko 40 let vojna ukrutná a mnohé krveprolití, nýbrž mory a hlady*

³⁷⁰ Tamtéž, s. 60.

³⁷¹ J. Polišínský, *Knihy*, s. 20-21.

³⁷² Tamtéž, s. 52.

*následovati budou, což se také i vyplnilo.*³⁷³ V soudobé kronice města Chrudimi se dokonce zachovalo i vyobrazení této komety.³⁷⁴

K předpovědím tureckých vpádů se vztahuje i jeden „*potvorný porod*“ z roku 1605 zaznamenaný v *Lamentaci*, „*kteřý nějaká žena v Ostrově vydala sedmého dne července; ta pak vyznala, že byla od Tatarův zajata a tejden mezi nimi zůstávala. S kteroužto jedny hodiny sedm že činiti mělo a z nich počala, v čtyrech (nebo nětco více) měsících porodila, kteráž příšera ani rukou ani noh neměla, ale hlavu jako hřeben kohoutí, oči jako slepice, ústa a jazyk jako hovado nebo kráva. Pán Bůh ví, co tím ukázati a vyznamenati chtěl. A jistě ne nadarmo takovou potvoru z takových šelem vyvedl.*“³⁷⁵ Turkům a Tatarům byla totiž často v pramenech vytýkána chlípnost a hanebné zacházení se zajatými ženami, znásilňování a bití karabáci, čehož se měli dopouštět i na dvanácti, desíti či osmiletých dětech!³⁷⁶ Staré ženy pak zabíjeli a okrádali.³⁷⁷

Před samotnými nájezdíky propadalo ubohé obyvatelstvo nezvladatelnému strachu. Například při vpádu roku 1605, jak je zapsáno v *Lamentaci*: „*Ó jakým strachem všudy všickni napadeni byli a jsou! [...] Jeden ten Tatar křikem toliko deset i dvacet zbrojných jonákův zahnal, několik set lidu utíkalo jen spatříce jednoho, dva neb tři na koních harcovati, buď byli přátelé nebo nepřátelé.*“³⁷⁸ Natolik byli lidé přestrašeni, že je dokázal zahnat pouhý křik, jakoby Turek ani nebyl člověk z masa a kostí, ale nějaké monstrum, které šíří strach! Ovzduší bylo prodchnuto nejhrůznějšími fámami a všeobecnou hysterií, lidé neustále žili v „atmosféře strachu“. Snad se ani tolik nebáli samotného Turka jako strachu z něho. Hromadný útěk lidu byl častou reakcí na Turka. A hrůza z něj se tím více násobila, čím bylo množství utíkajících větší. I v roce 1663 lidé před Turkem hromadně utíkali. Takto jejich strach a všeobecný zmatek zaznamenal ve svých *Památkách* Václav František Letocha: „*Téhož roku bylo Turkovi hrubý strach [...] činíc štráfy tenž Tatar s janičáry k Hradišti, Skalici, Napajedlám, Otrokovicím, Hustopeči a jinde k Brnu, mordujíc a zajímajíc lid a nětco vsí popálíc, přes celou Moravu před ním do hor a měst pevnějších hrozně utíkání bylo, ze všeho odběhše lidé s malou částkú, za několik mil nočním časem i potomně ve dne ujížděli, běželi, děti na cestách*

³⁷³ Tamtéž, s. 150-151.

³⁷⁴ T. Berger-T. Malý (edd.), Josef Cereghetti, *Historia*, s. 60.

³⁷⁵ J. Polišenský, *Knihy*, s. 39.

³⁷⁶ Tamtéž.

³⁷⁷ Tamtéž.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 40.

*s vozův potratili, i jiní lidé, žena muže, muž ženu ztratil, nevěda v kterých horách který jest, tak se rozběhli. [...] Lidé v domě nebyli po dvou i po třech nedělích, jako do hor zalezli, tam zůstávali, dom se vrátiti báli, strachujíc se štráfů tureckých nemilostivých a hrozných. Kde lid Turek zmordoval, tak to leželo, psi lidi jedli, nemaje jich kdo pochovati, děti na kusy rozsekali.*³⁷⁹

Při jakémkoli (nejen tureckém) válečném ohrožení se vesnice i menší městečka rázem zcela vylidnila a lidé prchali do hor a do lesů skrýt se v hustém porostu a mezi stromy, protože zřejmě instinktivně věděli, že tam je jezdec na koni může pronásledovat jen s obtížemi. Často s sebou do takových úkrytů odváděli i dobytek a nejcennější majetek. Ani zde však nebyli zcela v bezpečí, neboť se je Turky najatí „špehaři“ snažili vylákat ven příslibem, že je již Turek za horami a nebezpečí minulo, ať se tedy klidně vrátí domů. A když uposlechli, nepřítel je ze zálohy přepadl a pochytil.³⁸⁰ Není tedy divu, že se lidé vrátit báli a zůstávali v úkrytu třeba i celé týdny. Rozsekávání dětí a jejich nabodávání na nepřátelská kopí a kůly v plotech se často objevovalo v různých letácích se zprávami o turecké ukrutnosti, které se šířily hlavně v německých oblastech.³⁸¹ A o dvacet let později pocítovali strach z Turků i lidé v opevněných městech, jak ve svých zápiscích poznamenal hnojický kantor Mikuláš František Kernerius: „Anno 1683 rebelanti s Tatary k Trenčínu přijeda, a Turci přijeda k Vídni, hrubý strach nám způsobili a utíkání, stěhování se a stěhování celé Moravě [...] Ten strach přišel 9. Julii do Holomouce, z města nechtěli nic vydávat, co tam přivezli, toho z města pouštětí nechtěli a na šance lidi brali.“³⁸² Přitom pro nepřiliš kvalitně vyzbrojené Osmany operující na moravském území rozptýleně v malých skupinkách představovalo městské opevnění nepřekonatelnou překážku, a proto se mu spíše vyhýbali a útočili většinou jen na venkovské oblasti.³⁸³

Všeobecný strach ještě zvyšovaly všelijaké fámy, které se šířily díky nedokonalé výměně informací. Šíření fám o pohybu tureckých nepřátel v roce 1663 zachytil ve své kronice kantor Kernerius: „Nebo tehďáž jednu hodinu lepší a druhou hodinu zase horší novinu slýchati bývalo. Jednak že nic neslyšeli o Turku, pak že jest tam a tam, druhý člověk když šel, to pravil, tu a tu jest, hleďte se, zlá novina, tam se utíká, tam že jest. A třeba nic nebylo a někdy

³⁷⁹ Tamtéž, s. 132-133.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 130.

³⁸¹ T. Rataj, České země, s. 263.

³⁸² J. Polišínský (ed.), Kniha, s. 164.

³⁸³ Srov. J. Procházka, Válka, s. 98.

znenadání strach přišel, že kdo běžeti nevěděl a se skrýti, nic s sebou nevezma.“³⁸⁴ Z téže kroniky pochází i zpráva o vzniku podobné fámy z roku 1683, když se „rebelanti“ neúspěšně pokoušeli dostat přes řeku Váh: „ale hned na prostředku prvního voda podrazila a ti jiní nesměli se pokusiti. A jeden markytán císařského vojska viděl, když ten jeden rebelant do Váhy se spouštěl, a ten marketán tam za Trenčínem byl, odtud' tam ujížděl a lid zbláznil, pravíc, že se již přes Váh přepravují.“³⁸⁵ Podobné fámy ještě zvyšovaly hrůzu, neboť nikdo nemohl s jistotou rozlišit, která zpráva je pravdivá a která je lichá. K propuknutí hysterie a hromadného útěku obyvatelstva stačil sebemenší podnět.

Někdy nepřátelé obyvatelstvo schválně děsili, jak poznamenal anonymní autor *Lamentace* v době bočkajovského vpádu na Moravu v roce 1605: „pro větší počet ženy i dívky na koně sázeli a je mužským rouchem přiodívali, odkudž náramné vojsko jich se zdálo. V noci na polích kopce hnojně zapalovali a tudy lidi náramně děsili, kteří ohně viděli, ale co se děje, nevěděli.“³⁸⁶ Ale děsili je i ti, kteří je měli před nepřáteli chránit, a co mohli jim ukradli. Tato zpráva opět pochází z *Lamentace*: „Kozáci jako Tataři se pouštěli, a nač přišli, všechno brali. Někdy vztekle jedouce křičeli na lidi, aby utíkali, že je Tatar honí. Lid zděšený potom utíkal, kde kdo viděl, a tito ssedávající z koní, domy lámali, truhlice, almary loupali, sklepy otvírali, peníze, šaty, koně a jiný dobytek brali a přeč hnali pravíce, že to nepříteli pod horami odjali.“³⁸⁷

I samotní nepřátelé však byli čas od času přepadáni nenadálým strachem. Jako v roce 1605. Opět se jedná o úryvek z *Lamentace*: „a tu na ně připadl nějaký strach, že od jídla, které strojili, od vína a vši loupeže utekli, i zbroj a šaty roztrušující, tak že lidé toho mnoho nasbírali.“³⁸⁸ Co je mohlo tak vyděsit? Je, kteří byli sami tolik obávaní? Dostali snad strach z těch ubohých vesničanů, kteří prchali, jakmile jen jednoho viděli projíždět kolem?!³⁸⁹ A téhož roku při dobývání strážnického zámku se nepřátelé zřejmě zalekli domnělé přesily obránců: „naši, kteří v zámku byli, hřmot, hluk a střelbu na ně zhusta vypouštěli, tak že se oni nadáli, že jest tam lidu na tisíce, a strach na ně přicházel, že jsou stále k němu udeřiti

³⁸⁴ J. Polišenský (ed.), *Knihy*, s. 133.

³⁸⁵ Tamtéž, s. 164.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 36.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 54.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 31.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 40.

nemohli.³⁹⁰ Tuto zmínku zapsal do své *Zprávy neboli lamentací* brněnský radní písař Jiří Hovorius.

Ani obránci však mnohdy nejevili kdovíjakou statečnost. Těmito nelichotivými slovy zhodnotil „udatnost“ moravského vojska vyslaného na obranu země před bočkajovci roku 1605 autor *Lamentace*: „*Hle rytířův udatných, když o nepříteli slyší, hned utíkají a patami se brání.*“³⁹¹ A tato zmínka o strachu moravských vojáků z téže doby pochází z pera kališnického kněze Pavla Urbanida ze vsi Rohatec: „*se sami vojáci myší neb větrového třesku báli, larma v noci trúbili.*“³⁹² Zde ovšem musíme vzít v úvahu skutečnost, že značnou část moravského vojska tvořila v té době zemská hotovost složená mnohdy z mužů nedostatečně vycvičených i vyzbrojených³⁹³ pocházejících zřejmě převážně z panských služebníků a čeledí, kteří měli co dělat se svým vlastním strachem, než aby se dokázali hrdinně postavit nepříteli.

Jen plaše se ozývaly hlasy, že by Turci mohli být snadno poraženi, kdyby jen moravští vojáci dokázali překonat strach. Například při vpádu roku 1605, když moravské vojsko leželo v Uherském Hradišti a vrchní velitel Karel z Liechtensteina se stále nemohl odhodlat k útoku na nepřátele, i když pustošili okolní oblasti a přijeli až k samému Hradišti. Zpráva o tom pochází z *Lamentace*: „*Hejtman pak jejich [kníže z Liechtensteina], vida nepřátele, an harcuje na Trávnících před branou, žádnému vyjítí nedal, aby jich nedráždili. Když tehdy ani psa nebylo, aby na ně zaštěkal, svobodně, co chtěli, činili. A tehdaž snadně postižení býti mohli i odplatu vzítí, neb uhnané koně měli.*“³⁹⁴ A v roce 1663 poukazoval Václav František Letocha ve svých *Památkách* na velmi chatrnou výzbroj nepřátel: „*Povídá se, že kdyby se jim dosti malá resistencí byla učinila, že dosti snadno zahrnání bejti mohli, nebo se zbraní zle zaopatření byli. Jeden měl nějakou zrzavou šablu, druhej nějakou píku, třetí nějaké střílky a tak velmi zle zaopatření, že snadno přemoženi bejti mohli.*“³⁹⁵

V některých případech lidé skutečně dokázali svůj strach překonat a nepřátelským útokům se bránit, jako například lanžhotští v roce 1663, jak o tom vyprávějí opět Letochovy *Památky*: „*Po dostání Nových Zámků ještě Tataři znovu přes Váh přepluli, však již se jim tak nedařilo, nýbrž jak vojáci, tak sedláci sem tam na ně číhali a jich mnoho set k jejich proroku*

³⁹⁰ Tamtéž, s. 34-35.

³⁹¹ Tamtéž, s. 55.

³⁹² Tamtéž, s. 57.

³⁹³ Srov. F. Kameníček, *Vpády*, s. 259.

³⁹⁴ J. Polišínský, *Knihy*, s. 28.

³⁹⁵ Tamtéž, s. 130.

*Machometovi do horoucího pekla poslali. V Lanžhotě se sedláci na krchov reterírovali a odtamtud tak ostře stříleli, že Tataři utíkali a mnoho jak lidu, tak dobytka zanechati museli. A při Střezenicích 80 zbrojných chlapů 500 Turků a Tatarů rozrazilo a do Moravy vehnalo, od nichž pěkné pajty z dostávalo.*³⁹⁶ Co se stalo? Pozbyl snad nepřítel nimbus neporazitelnosti? Uvědomili si snad lidé, že ta pověst strachu, která jej předcházela i provázela, je vlastně naprosto neodůvodněná, že to skutečně není žádná mytická příšera ani boží trest, ale pouhý nepřítel, navíc nepřítel špatně ozbrojený!?

I sám jednotlivec dokázal nepřátelům vzdorovat, jako otec kronikáře Jiřího Rudolfa Přenského z Hradiště roku 1605: *„Můj otec pak šel do pole sám pátý na obilí pohlédát; na dobrou štvrt míli když od města byl, 30 Tatarů na ně přišlo a dokola je sobě objeli. Ti pak tovaryši otce mého klekali na kolena a prosili o milost. Tu hned je pořád stínali. Můj otec vidouce to, budouc čerstvý a majíce šabli tatarskou v ruce, dal se v utíkání, bránil se jim a nedal k sobě ani pěšky ani na koni přijít, nebo ta šabla tak bystrá byla, že jak bič, kdy s ní fechtoval, jest fičela; a tak ho zpátkem v čirém poli hnali až k samému dvoru k Veselí.*³⁹⁷

Statečné však bývaly i ženy. Jeden takový případ ženské statečnosti, větší než u některých vojáků, je popsán v *Lamentaci* z roku 1605: *„Nějaká žena jsouc na kůň vsazena, nepříteli šavli dobyla a jej posekala a s koně svrhla; on jsa zmámený, jiného koně dostav, pryč jel. Ta sobě zmužile dovedla, nebo i koně i šavli toho lotra do města Hradiště na znamení dostavila, a víc dovedla než jiní vojáci.*³⁹⁸ A v roce 1683 se jistá „děvečka“ ubránila císařskému vojákovi, který ji přepadl cestou na jarmark do Olomouce, o čemž zanechal ve své kronice zprávu již zmíněný kantor ze vsi Hnojice Mikuláš František Kernerius. *„Potkal ji voják, nějaká šelma nevážná, a obíral tu děvečku, ač se jemu protivila a obírali se mu nedala. Ale on jsa silnější než ona a vidouc, že jemu neodolá, dala se mu obrat. Kterouž do spodní košile svlékl a z ní sedral, pospíchaje, by lidé jdoucí na jarmark na něj nepřišli. Když pak ji obíral, slezl z koně, karabinu na sedlo zavěsil [...] a majíc ona nějaké peníze za ňadry, vzala je do rukou a tenž voják chtěl na ní peněz posledně. Ona říkala, že již prve všecko vzal, že mu jich nedá, hodila te peníze od sebe na zem, a když on te peníze zdvihal, ona v tom ochotně na kůň jeho vsedla, s pištolety i s karabinem k městu honem jela tak obnažena. Voják za ní i s jejími šatami honem běžel, za ní volal, ona předce nedbajíc svou cestou jela až k bráně města Holomouci [...] A tak do města k svým pánům, jsouc pánům kapitulním poddanná, jela.*

³⁹⁶ Tamtéž, s. 131-132.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 44.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 47.

*Toho vojáka vzali a do vězení vsadili. Jiní vojáci chtěli toho koně i s ryštuňkem na pánech, ale oni odpovídali, že ten kůň i s tím vším již té děvečky jest, že ho propadl. I soudili se oň, že jest to císařská věc, kázali jim o to k císaři. Chvályhodná ta děvečka, voják šelma celé kompagnii haňbu udělal.*³⁹⁹ Můžeme si představit, s jakým zlomyslným zadostiučiněním autor tuto historku zapisoval. Je to patrné již z toho, kolik jí věnoval prostoru a do jakých podrobností při svém líčení zacházel. Vždyť císařští vojáci, kteří měli domácí obyvatelstvo chránit před tureckými nepřáteli, se k němu často chovali mnohem hůře než oni.⁴⁰⁰

Strach z tureckého nepřítele se projevil i v dokumentech úřední povahy. Hejtmanský úřad hradištského kraje vydal dne 19. července 1663 nařízení „jednomu každému respektive obyvateli kraje tohoto“, aby víno, obilí nebo jiná „mobilia“ uložili do opevněných měst, „kdyby snad něco do země tejto náhle přijíti mělo“ (je příznačné, že nepřátelský vpád, který byl touto formulací jistě zamýšlen, se přímo neuvádí), aby nebyly zničeny. Dále se zde nařizuje, aby „jedno každé panství a statek“ vyslalo k městu Hradišti „povědomý šancovníky“ pod hrozbou „neobyčejnou exekuci“.⁴⁰¹ Jistě rozesílala podobné listy i jiná krajská hejtmanství, do dnešních dnů se však zřejmě nedochovaly.

V uherskohradištském okresním archivu se dochoval radní protokol⁴⁰² z počátku osmdesátých let 17. století. Je zajímavým svědectvím toho, jak vnímali hradištsí měšťané průběh posledního tureckého vpádu, ale i toho, že se i v tom největším ohrožení nepřestaly řešit běžné záležitosti, že město nepřestalo žít svým životem. 8. července byla k jednání povolána „celá veřejnost v příčině pokřiku tureckého a rebelantů tekelyských uherských“, zda by byli ochotni se bránit, načež všichni jednomyslně prohlásili, že „podle svých závasků, nimiž předně Jeho Milosti Císařské a potomně to městu závazni jsou vždy věrně až do poslední krůpěje krvy chovati a statečně se protiva nepřátelům Jeho Milosti Císařské brániti chtějí.“ Zápis ze dne 23. července praví, že „toho času velikej strach v zemi byl, nebo v krátce před tím, totižto 14. eiusdem, rebelanti uherský tekelští na úsvitě do Uherského Brodu jsou vpadli.“ Následuje stručná zpráva o rabování a vraždách, o zabití uherskobrodského děkana a jeho pohřbení „zde [v Hradišti?] v spáleným kostele s. Jiřího“, o smrti „hejtmana“ Václava Čermáka a jiných. Dále se zde praví, že 14. července oblehl tecký velkovezír Kara Mustafa

³⁹⁹ Tamtéž, s. 163-164.

⁴⁰⁰ T. Sterneck, Mnohem hůře nežli nepřítel, s. 695-701.

⁴⁰¹ SOKA Uherské Hradiště, Archiv města Uherské Hradiště, inv. č. 663, kart. 514, Nařízení krajského hejtmana o opevňování.

⁴⁰² Tamtéž, inv. č. 226, kart. 91, Radní protokol 1682-1684.

Vídeň. „*Pán Bůh rač jim býti na pomoci a nerač křesťanstvo dáti hubiti.*“ Zápis ze sezení dne 28. srpna byl zahájen těmito slovy: „*continuirovalo obležení vídeňské.*“ Ve čtvrtek 19. srpna vypálili „rebelanti“ zbytek Strážnice, zachoval se jen kostel, klášter, pivovar a mlýn. Téhož dne táhla „*polská armata, kterou sám král Joannes tertius a jeho starší syn vedl,*“ přes Moravu k Vídní. „*Byla silná 50 000 lidu.*“ Sezení dne 22. září pak bylo zahájeno zprávou, že „*dne 12. eiusdem turecká síla od obležení města Vídně od vojska císařského, polského, baborského [sic!] a saského odbit a zahánán, zanechajíc přitom všecka svá zboží a co tu jen bylo.*“

Tomáš Rataj naznačil ve své knize *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novoněké literatuře z českých zemí*, že obyvatelstvo českých zemí mohlo Turky nahlížet z několika různých úhlů pohledu. Z pramenů pocházejících z jihovýchodní Moravy, která byla v letech 1605, 1663 a 1683 přímo ohrožena tureckými vpády, a jejíž obyvatelstvo se tudíž sektalo s Turky tváří v tvář, zaznívá především strach z jejich krutosti, pálení, vražd a odvlékání do zajetí. Tento strach se ozývá nejen z kronikářských záznamů, ale i ze vzácně dochovaných pramenů úřední povahy.

IV. NÁSLEDKY TURECKÝCH VPÁDŮ

Všechny nepřátelské vpády které se Moravou v 17. století přehnaly, zanechaly obrovské lidské a materiální ztráty, z nichž se země dlouhá léta vzpamatovávala. Obyvatelé, kteří nestačili před nájezdníky uprchnout, byli pobiti nebo odvedeni do zajetí, města a vesnice byly vypáleny a některé z nich zcela zanikly.⁴⁰³ Vzhledem, k tomu, že nepřátelé odváděli dobytek a ničili úrodu na polích i v sýpkách, kráčel v jejich stopách často hlad a mor.

Panství Mikulov

5. září 1663 zasáhl mikulovské panství ničivý vpád tureckých a tatarských vojsk pod vedením sedmihradského knížete Františka Rákócziho. Čtvrtina domů v Mikulově zůstala neobydlena a pětina vinic neobdělána.⁴⁰⁴

Rozsah škod na celém mikulovském panství dokumentuje list vydaný patrně dietrichsteinskou vrchnostenskou kanceláří.⁴⁰⁵ Ve vsi Pouzdřany („*Pausram*“) bylo vypáleno 88 domů, „*nur etliche schlecht geblieben*.“ Zabito nebo zajato bylo 21 osob. Jarní a ozimé obilí bylo odvezeno nebo spáleno. Podobná byla situace i v Uherčicích u Hustopečí („*Auerschitz*“), kde zcela vyhořely 72 domy, jen 4 malé domky požár přečkaly. Pobito či zajato bylo šest osob. Jarní a ozimé setí bylo spáleno nebo různým způsobem přivedeno vniveč. V Popicích („*Poppitz*“) vypálili Tataři 61 dům, stát zůstal jen jeden domek. Pět osob bylo zabito. Též obilí zcela spálili. Ve Vranovicích („*Branowitz*“) vyhořelo 25 domů a celé jarní a ozimé setí. V Trboušanech („*Pausche*“) bylo vypáleno devět domů, jen několik málo domků ohni odolalo. Spálena byla i část jařin, zbylá část na poli byla též zmařena. Ve Vlasaticích („*Wostiz*“) shořely dva grunty a dva obecní domky, ozimé a jaré obilí i ječmen. Ve Strachotíně („*Tracht*“) zajali Tataři hostinského Jiřího Mořanského, ale zřejmě uprchl. Dále se ztratil dobytek a koně. Dolnověstoničtí („*underwiestenitzer*“) utrpěli ztrátu lidí, dobytka a koní. Mikulovští („*nicolspurger*“) přišli o koně peníze a jiné věci.

V listech zasílaných do kanceláře přímo z jednotlivých postižených obcí,⁴⁰⁶ které byly v archivu se zmíněnou „*Consignation*“ uloženy ve stejné složce, se však početní údaje o

⁴⁰³ Srov. F. Kameníček, Vpády, s. 553.

⁴⁰⁴ Dobromila Brichtová a kol., Mikulov. Město, ve kterém zpívají domy, Mikulov 1998, s. 40.

⁴⁰⁵ MZA Brno, Rodinný archiv Dietrichsteinů (G 140), inv. č. 626, sign. 263/XII n, kart. 202, Soupis škod po tatarském vpádu na mikulovském panství.

⁴⁰⁶ Tamtéž.

zabitých a zajatých osobách poněkud liší. Jmenný seznam z Pouzdřan udává celkový počet 25 zabitých nebo zajatých osob i jejich rozdělení podle pohlaví a věku, podle něhož bylo zajato pět žen, zabito nebo zajato bylo 11 mládenců, pět dívek a tři děti.

Uherčičtí oproti šesti osobám v „*Consignation*“ hlásí sedm zajatých mužů, čtyři z nich byli do zajetí odvedeni i se svými manželkami. Dalších pět lidí, Hans Körner, Michal Mitzka, Tomáš Kahant, Štěpán Schuster a „děvče“ Jiřího Kolwese, přišlo o život. A že to bylo tak a ne jinak, připojují přísahu na své svědomí a spásu duše.

V Popicích byl celkový počet zajatých a zabitých osob 46, z toho jich bylo 31 zajato a 15 pobito. K potvrzení pravdivosti je připojena na závěr jmenného seznamu podobná přísaha jako na seznamu z Uherčic.

Podle seznamu z Dolních Věstonic byl vzat do zajetí Jiří Geutsch se sousedem a jeho manželka Anna. Dále byl zajat Jiří Plambe s těhotnou manželkou Annou. Jiřímu Plambemu ukradli Tataři i dva koně a nějaký skot. Vzát byl i Jakub Schmidtser.

V odpovědi na dopis hraběte z Lambergu⁴⁰⁷ „*von 12. dieses [Monats]*“, který obdržel včera večer, děkuje Ferdinand z Dietrichsteina za „*Mitleiden [...] mit mir*“ kvůli utrpeným škodám na mikulovském panství, které postihly tři největší a nejlepší vsi, z nichž dvě byly obráceny v popel, což činí dohromady 300 domů, dva dvory a čtyři stodoly, kanický „*Preshaus*“, který spolu s „*einem Pros. Und Bindhaus*“ zcela vyhořel. Největší škoda, kterou naproti tomu nelze ničím nahradit, jsou „*die niedergehauten und gefange arme Leute*.“⁴⁰⁸ Chce prominout letošní berni, protože ji „*die überbliebene arme Leute*“ nemají z čeho zaplatit. Svě tři potahy poslal se svými dětmi do Prahy takže se odtud nelze nikam dostat, vůbec je zde velice těžké hospodářství. Země je zničena, pozůstalý by též raději všechno opustil, než by musel platit za to, aby byl chráněn před ztrátou. Nechtěl proto platit velkou kontribuci a přitom nemít žádnou ochranu, a pokud se to nebude brát v potaz, hrozí, že zbývající část země docela zpustne.⁴⁰⁹

Panství Uherský Brod

Turecký a tatarský vpád z roku 1663 postihl i uherskobrodské panství. Samotný Uherský Brod byl sice přímého pustošení ušetřen, náklady spojené s ubytováním a vydržováním

⁴⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 624, sign. 263/XII I, kart. 202, Korespondence Ferdinanda z Dietrichsteina o vpádu na mikulovské a dolnokounické panství (1663).

⁴⁰⁸ Tamtéž.

⁴⁰⁹ Tamtéž.

vojska byly však pro jeho obyvatele nemalou zátěží. Podstatně hůře na tom bylo blízké i vzdálenější okolí, jehož valná většina obyvatel se před tureckým pleněním uchýlila za ochrannou hradbu městského opevnění. I přesto však byly ztráty na životech vesnického obyvatelstva na Uherskobrodsku nejvyšší z celého hradištského kraje. Na uherskobrodském panství bylo usmrceno 385 lidí, většinou z okolních vsí. Úplně vypáleny byly vsi Těšov, Újezdec, Suchá Loza, Bánov, Korytná, Biskupice, Záhorovice, Komňa a městečko Bojkovice, v Hradčovicích shořelo 17 domů, ve Vlčnově 15 a v Nedachledbících šest. S blížce nezjištěným množstvím zajatců byla odvečena většina hospodářských zvířat a zničena celoroční úroda obilí.⁴¹⁰

Panství se nevyhnul ani ničivý vpád Thökölyho kuruců o dvacet let později. Zprávu o něm zanechal ve svých *Pamětech* uherskobrodský měšťan Václav František Letocha: „*Léta Páně 1683 dne 14. Julii na den pamětihodný sv. Bonaventury stal se od Uhrů rebelantů nenadály [v]pád a outok na město Brod Uherský ráno před pátú hodinú od koniků skrze vůdce Adama Ratcze, Petenhazyho a Revaje ze zámku Beckova, též jiných kapitánů uherských, na město Brod přímo komendírovaných od Emerika Tekelyho, nad vojskem rebelantským nejřednějšého generála a veřejného škůdce lidského.*“⁴¹¹

„Rebelanti“ zaútočili nejprve na Nivnickou bránu, střeženou měšťany, ale byli třikrát odraženi. Když viděli, že u ní nic nesvedou, obrátili se proti zámku. Dobyli Zámeckou bránu a vnikli do města. Rozdělili se na několik houfů, vyrazili k městským branám, ještě zavřeným a bráněným měšťanstvem. Ty zevnitř zotvírali a všechny obránce, které na baštách našli, pozabíjeli. Poté rabovali domy i kostely, vnikli i do hrobů v kostelích a co bylo cenného ukradli, muže i ženy mučili a zabíjeli. Kněze z kláštera pochytili a ztloukli. „*Podobným způsobem jinší [rebelanti] ve farním kostele jsou taky řádili, obraz Panny Marie obloupíce, statue dřevěnej ruce i Ježíškovi naposledy urúbali a všechno zlé páchali, okrom varhan v tom kostele v celosti, nahrajíce se na ně dosti, zanechali.*“⁴¹² Takto řádili ve městě až do poledne, poté odtáhli. Na jejich místo však přitáhli pěšáci „*s vůdcem svým šelmú Šohajdú tak řečeným*“,⁴¹³ kteří prý byli desetkrát horší než předchozí, „*a tu co ti prvnější nedovedli, ti teprv ostatek lidu porúbaného dobíjeli, skryše lámali.*“⁴¹⁴ Nakonec město zapálili. Vypáleny

⁴¹⁰ R. Tomeček, Uherský Brod, s. 99.

⁴¹¹ B. Sobotík (ed.), Františka Letochy Památky, s. 90.

⁴¹² Tamtéž, s. 91.

⁴¹³ Tamtéž, s. 91.

⁴¹⁴ Tamtéž.

byly i Bánov, Bystřice a Březová. Zkázu dokonali sedláci z okolních vsí, kteří vše, co ještě po „rebelantech“ zbylo, pobrali. Měšťané, jež toto pustošení přežili – okolo třiceti osob – odešli z města dílem do Hradiště, dílem do lesů. Těla zabitých byla pohřbena do šachet vykopaných u obou kostelů, přednějších lidí pak do sklepů v klášteře. „*Kteroužto zkázu a ruinu celého města nic jinšího nezpůsobilo, než mezi městem a oficíry panskýma nedorozumění takové, že neboštitk Václav Čerňák, toho času ouředník zdejší, žádného měšťana na zámek pro vartování pustiti nechtěl s těmito slovy, že aby měšťané své zdi a brány opatřili, že on poddanýma lidmi Zámeckú bránu osadí. Na to bezpečíce se město, své zdi a brány městské obhajovali, takže ani jeden rebelant skrze brány městské nevešel, až potom zámek se do města vevalíce, měšťany teprv na zdech a branách zmordovali a město zotvírali.*“⁴¹⁵ Hlavní podíl viny na celém neštěstí spočinul tedy na zámeckém hejtmánovi Václavu Čerňákovi, který se při obraně zámku spoléhal na poddané, kteří na ní neměli zvláštní zájem a před útočníky ihned uprchli, kdežto měšťané bránící své domovy a majetek by nenechali nepříteli projít ani jedinou branou a město by se patrně ubránilo. Svůj omyl zaplatil ostatně Čerňák životem.

Dále v Letochových *Památkách* následuje jmenný seznam zabitých, který zde však neuvádím. Lze pouze poznamenat, že podle něj bylo pobito 168 křesťanů, 200 Židů, celkem tedy 368 osob.⁴¹⁶ Nejbolestnější na těchto ztrátách však bylo, že mezi oběťmi byli významní měšťané, kteří mohli být Uherskému Brodu přínosem v období jeho následující obnovy. Kromě purkmistra Václava Manšveta byli mezi mnohými pobiti rychtář Mikuláš Šnejperk, děkan Václav Halámek, purkrabí Jan Schwartzbauer, důchodní Matyáš Lauber, obroční Pavel Sokolovský a radní písař Jiří Benedikt. Celkové materiální škody, způsobené uherskobrodskému panství, byly později odhadnuty komisí určenou k tomuto účelu moravskými zemskými stavy na sumu 136 416 zlatých 33 krejcarů.⁴¹⁷

V rodinném archivu Kouniců se dochoval německy psaný list Dominika Ondřeje z Kounic datovaný na zámku ve Slavkově 30. [?] ⁴¹⁸ odpovídající na „*pokornou žádost mých uherskobrodských poddaných poškozených uherskými rebely,*“ jímž se jim se „*zřetelem na utrpené velké škody*“ poskytují úlevy a nezbytná pomoc, týkající se zejména srážek daní.⁴¹⁹

⁴¹⁵ Tamtéž, s. 92.

⁴¹⁶ Tamtéž, s. 95.

⁴¹⁷ R. Tomeček, Uherský Brod, s. 105.

⁴¹⁸ MZA Brno, Rodinný archiv Kouniců (G 436), inv. č. 1429, kart. 142, Podpora vrchnosti poddaným, kteří za rebelie (1683) utrpěli škodu.

⁴¹⁹ Tamtéž.

Vsi Březová („*Brzezowa*“) snížil od 1. července téhož roku úřední poplatky a dluhy na polovinu, ves Suchá Loza („*Sucheloz*“) na čtvrt a ves Korytná („*Korytna*“) na půl roku byly od nich zcela osvobozeny, havříckým („*hawrziczern*“) byla zcela odpuštěna domovní daň „*eo termino s. Wenceslai*“, polichenským [ves Polichno u Uherského Brodu] a maršovským milostivě slevena polovina letošních platů z obilí. K tomu měly být i těm poškozeným podle posudku hejtmána proti obvyklému pořádku odevzdány úpisy na určité lhůty splatnosti podle proporcionálního rozdělení.⁴²⁰

Co se týče poplatků z mlýnů, měla být březovskému mlynáři odpuštěna suma na půl roku, podžupnímu, uherskobrodskému a „*new*.“ [?] mlynáři na čtvrt roku, zbývajícím na řece Olšavě, jmenovitě újezdskému („*augezder*“), havříckému, drslavickému („*drslawicz*“) a hradčovicckému („*hradczowicz*“) mlynáři na dva měsíce odpuštěna dlužná část platu. Rovněž zahradníkovi měla být na jeho roční „*Bestandt*“ odepsána čtvrtina. S chovateli skotu měla být vyjednána obvyklá cena mléka a ke konci roku jim měl být rovnoměrně vyplacen proporcionální zůstatek.⁴²¹

Židé z Uherského Brodu měli být od 1. června osvobozeni na jeden a půl roku od svých dlužných běžných a jiných platů, rovněž od dluhů z masa od 14. téhož měsíce do konce roku 1683, avšak pokud by se do 14. června našla redundance, pak pro hlad neměly být nahrazeny nebo požadovány platy než potom od 1. ledna 1684 naproti tomu dluh z masa měl být vyřizován jako dříve.⁴²²

Uherskobrodským židovským vinopalníkům měla být na jejich ročním platu odepsána jedna šestina, ten měl být od 1. „*gbd*.“ [?] následně snížen na jeden rok o 400 krejcarů, a po skončení roční lhůty placen znovu v původní výši. Z platu na tabák byla rovněž odepsána jedna šestina. Zbývající část všech sloužících odkázaných na mzdu a deputát byla vyňata a přesunuta do další rezoluce.⁴²³

To je však pouze jedna strana mince. Tou druhou byla „snaha o naprosté znevolnění poddaných“, která se spolu s válečnými událostmi podstatně projevila i na postavení města. V městě postiženém válečnými událostmi více než vesnice živořili měšťané, obraní o městský majetek, a vedli boj na několika frontách. První frontou je boj proti vrchnosti [hrabě Dominik

⁴²⁰ Tamtéž.

⁴²¹ Tamtéž.

⁴²² Tamtéž.

⁴²³ Tamtéž.

Ondřej z Kounic] nazvaný kronikáři městská akcí, kterým chtěli docílit napravení křivd, které na nich vrchnost spáchala.⁴²⁴

O tom, jak tato „*transakcí městská*“ z roku 1686 „*se konala a konkludírovala*“,⁴²⁵ podal ve své kronice obšírnou zprávu uherskobrodský radní Martin Ležák, kterou do svých *Památek* převzal i Václav František Letocha. Předcházela jí „*naše hlavní akcí tam in puncto laesionis quam reluitionis*“, kterou „*předkové naši více dvaceti čtyr let horlivě až do [v]pádu rebelantského*“ vedli.⁴²⁶ Mnozí z těch, kteří této snaze o obecné dobro obětovali zdraví i statky zemřeli roku 1680 na mor nebo byli zabiti „*rebelanty*“ o tři roky později.⁴²⁷ „*A odtud město zruinírované – všechen nedostatek jak v lidu městském, tak také v nemožnosti ztracených obecních důchodů – a svých prostředkův zbavené, k jakému takému přátelskému porovnání přistoupení chtít nebo nechít muselo.*“⁴²⁸ Městu bez vůčích autorit a finančních prostředků tedy nezbylo nic jiného, než bý alespoň zadobře s vrchností, aby se vyhnulo bankrotu.

Ještě než město podalo svůj první „*projekt*“, poradil obci pan Pavel Wagenstein, „*ten čas inspektor*“, aby s hrabětem „*sami mezi sebou jednali bez advokáta, že jemu po tej věci nic není, když strany k dobrému přátelskému rovnání přistoupení chtějí. Advokáti toliko na své interese jdú, aby s tím délej akcí pro svůj vztatek promovírovali, že to jejich professí [s] sebou přináší.*“⁴²⁹ Touto výmluvou na ziskuchtivost advokátů chtěl hrabě patrně docílit toho, aby mohl sám diktovat podmínky, protože mu zřejmě šlo spíše o vlastní zájmy než o dobro poddaných.

Proto podala obec následující „*projekt a puncta*“ (není datován, má však praesentatum, a to 22. října 1684),⁴³⁰ v němž vznesla na hraběte Kounice tyto požadavky: za prvé, aby byly městu vráceny vsi [Březová a Korytná] se všemi důchody a právy, které mu pro dluhy byly odňaty, „*tak aby ze svej ruiny a popela povstati mohlo.*“ Druhý požadavek byl, aby vrchnost

⁴²⁴ Josef Válka, *Panství Uherský Brod v 17. století. Hospodářský vývoj a sociální situace na moravském pohraničním dominiu v období druhého znevolnění* (doktorská práce), Brno 1952, s. 120. J. Válka užíval v této práci termínu „*městská akcí*“, naproti tomu v *Letochových Památkách* je tento dlouholetý proces označován jako „*transakcí městská*“.

⁴²⁵ B. Sobotík (ed.) *Františka Letochy Památky*, s. 103.

⁴²⁶ *Tamtéž.*

⁴²⁷ *Tamtéž.*

⁴²⁸ *Tamtéž.*

⁴²⁹ *Tamtéž*, s. 104.

⁴³⁰ *Tamtéž*, s. 161.

městu milostivě popustila pivovar, který „*město Brod vlastní mělo*“, a který „*v malej summě [...] proti vůli obce odjat jest.*“ Za třetí, město mělo povinnost vyšenkovat vrchnosti osm beček vína ročně. Postupně narostl jejich počet až ke dvaceti. „*Skrz kterýžto šenk ubohým měšťanom velká škoda a překážka v šenkoch se činí.*“ A proto žádala obec o jejich odpuštění. Čtvrtý požadavek se týkal uherskobrodských Židů a jejich vystěhování ze středu města na předměstí. Zaznívá z něj dobový krajně nepřátelský postoj k tomuto etniku.⁴³¹ Za páté, z různých příčin narostly městu „*skrze rozličné daně a cinze*“ veliké dluhy. Jednak proto, že domy zatížené takovými platy získali do vlastnictví Židé, dále proto, že městské polnosti užívali z větší části sedláci, případně se jejich velká část dostala „*tractu temporis*“ do rukou vrchnosti bez příslušného snížení daní a berní. Ke zvýšení dluhů přispěly značnou měrou i pusté domy. Město tedy žádalo vrchnost o prominutí („*pasírování*“) těchto dluhů i dluhů přespolních. Šestý požadavek se týkal povolení splácet dluhy farního kostela sv. Jana Křtitele, které byly na židovských, dříve křesťanských, domech. Sedmý požadavek zněl, aby nově příchozí nebyli odstrašeni hrozbou poddanství, neboť „*pro zrost chudého města lidu cizího nevyhnutelná potřeba jest.*“ Dále měšťané požadovali, aby byly městu milostivě propůjčeny větší svobody a obdarování než vsím. Konečně za osmé, aby toto „*přátelské porovnání*“ bylo schváleno oběma stranami a bylo předloženo k potvrzení císaři, „*skrz které všal nullum praejudicium fiscali infligere volumus.*“⁴³²

V následující odpovědi z 5. ledna 1685 se vrchnost k prvnímu a druhému bodu – o jejichž schválení město z toho důvodu, že se jednalo o dosti podstatné příjmy, nejvíce stálo – nevyjádřila. „*Od vejsady vinné*“ upustila deset beček, na oplátku ale požadovala postavení panského zájezdního hostince na předměstí, kde by „*panské víno, pivo a pálené šenkováno bylo.*“ Židé „*ob multas rationes před městem býti nemohú,*“ ale mají bydlet společně v jim vrchností přikázaném „*okršku*“, a pouze z Nivnické ulice se mají „*proti slušné záplatě vyprodati.*“ Z obecních dluhů vrchnost odpustila polovinu, cizí dluhy odkázala k další rezoluci. Panské a židovské domy měly být osvobozeny od všech poplatků a městských povinností. Co se týče „*verunkův aneb jinších dluhův z domů židovských k chrámu Páně a*

⁴³¹ „*Ne malú než velkú škodu město toto trpí pro bezbožné pohany židy, kteří netoliko všechny handle nám odjímají a chudým řemeslníkům, jakož řezníkom, krejčím, koželuhom, lazebníkom i jinším v živnosti jejich překážku činí, ale také žádný nesnáž a povinností městských a škod vojenských s městem trpěti a snášeti nechtějí. Pročež z těch a jinších mnohých příčin aby město od tej ohavnosti pohanskej očišťeno bylo a na předměstí dle starodávnosti pro ně místo se vykázalo, majíce beztoho oni tam svú synagogu.*“; Tamtéž, s. 105.

⁴³² Tamtéž, s. 105-106.

městu povinných“, ty měly být zapraveny. Žádané osvobození z poddanství mělo „*personální a nikoli všeobecné býti*“ a mělo se vztahovat pouze na nově osedlé. „*Všechno to, co se nadpisuje, má v pořádnou transakci uvedeno býti*“, podepsáno oběma stranami, předloženo ke schválení císaři a vloženo do zemských desek.⁴³³

Na tuto hraběcí rezoluci, v níž „*vícej zármutku než potěšení našli*“, odpověděli Brozané svým „druhým projektem“ (nedatováno), který prakticky opakoval všech osm bodů z projektu prvního. Znovu žádali navrácení městských vsí a pivovaru, „*by s těma dvouma prostředky město pomaly zvelebováno býti mohlo*.“ Co se týče třetího požadavku, z „*výsady vinné*“ žádali milostivé odpuštění všech dvaceti beček a možnost postavení zájezdního hostince na „*našich gruntech městských, z kteréhožto důchodu mosty, lávky a cesty okolo města popravovati by se mohly*.“ Čtvrté „*punctum o židy velmi tvrdé jest nám k zažití*“, přesto se podvolili hraběcímu rozhodnutí. Židovské domy v Nivnické ulici chtěli vykupovat „*na takovej způsob, jak se jinde v městech i zde dálo, [totiž] praeter arham neb závdanku v čas kupu a trhu každoročně verunkové peníze skládati*.“ Obecní dluhy, kterých se týkal pátý požadavek, žádali odpustit všechny, namísto poloviny navrhované vrchností. Pouze „*personální*“ nikoli všeobecné osvobození ze sedmého požadavku „*těžké by bylo jednomu každému snést, a kterýkoliv by se zde v městě osaditi chtěl, tím samým by se zhrozil se v městě osaditi*“, a město by nadále zůstalo pusté. A za osmé, když by se tato ponížená žádost přivedla k žádanému konci, město by pokládalo za velikou milost, kdyby to vše bylo zahrnuto „*v pořádné transakci, další praetensí městská tam in puncto reuitionis quam laesionis vyzdvihnuta*“, předložena ke schválení císaři a „*pro lepší obojí strany jistotu a upevnění*“ vložena do zemských desek.⁴³⁴

Na tento „druhý projekt“ odpověděl hrabě Kounic novou rezolucí tlumočenou obci ústně 7. srpna 1685 inspektorem Wagensteinem. Městské vsi a pivovar podle ní měly nadále zůstat v rukou vrchnosti, která však také povolila postavení městského šenku na předměstí a odpustila povinnost šenkování dvaceti beček panského vína. Židé měli být vykázáni z hlavní ulice, měli sice být vyděleni z městské jurisdikce, ale zato se na ně měla srážet část vrchnostenské berně. „*Zasedělé dluhy*“ z židovských domů na farním kostele se směly začít pomalu splácet; pokud by takový dům koupil někdo z křesťanů, platil by splátky nový majitel. Osvobození z poddanství pro nově osedlé mělo být pouze „*personální*“. Všechny obecní

⁴³³ Tamtéž, s. 106-107.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 107-108.

dluhy vrchnost odpustila a chtěla usilovat i o odpštění „zasedělé kontribuce“ u císaře, případně ji sama zaplatit. „Transakce“ měla být schválena na náklad vrchnosti.⁴³⁵

Když obec ani po podání dvou projektů nedosáhla vyslyšení celé své žádosti, požádala proti vůli vrchnosti o pomoc advokáta pana Matouše Isidora Záblatského z Tulešic, který podle jejích instrukcí vypracoval nový projekt a odeslal jej hraběti. Na tento projekt hrabě Kounic advokátovi nic neodpověděl, ale městu vzkázal dne 9. října 1685 po inspektoru Wagensteinovi následující rezoluci: „*Odpověď žádná na to následovati nebude, nýbrž, protože advokáta našeho právního v tom jsme potřebovali, Jeho Vysoce hraběcí Excelence pan hrabě všechnu tou transakcí zdvihá a v nic přijíti má.*“⁴³⁶

Obec, „*jsouce tou rezolucí předěšena,*“ zaslala své vrchnosti novou pokornou žádost s posledním projektem. Nato byl na radnici 6. září 1686 publikován inspektorem Wagensteinem a panem důchodním definitivní text „transakce“, který se po přečtení ihned pečetil.⁴³⁷ Vsi Březová a Korytná i městský pivovar měly zůstat v rukou vrchnosti, která měla na oplátku na svůj náklad vyplatit všechny městské polnosti v držení sedláků za 5 000 zl., za něž se měl zakoupit nějaký statek ve prospěch města, též mu věnovala 16 koutských poddaných na předměstí. Pro vojenské průtahy se nabídla dávat městu pivo, a to každou bečku za dvě měřice „*hodnej*“ pšenice. Panský „*šeňk*“ 20 beček vína městu odpustila. Židé měli být vykázáni z hlavní, Nivnické, ulice. Vrchnost „na sebe přijala“ všechny městské dluhy. Povolila splácení dluhů k farnímu kostelu, které měl na židovských domech. Lidé narození ve městě zůstali v poddanství, nově příchozí měli být svobodní a pokud své domy osadí „*dostatečným hospodáři,*“ mohli kdykoli svobodně odejít. Text „transakce“ měl být předložen ke schválení císaři a vložen do zemských desek.⁴³⁸

„*Ale pan Matouš Isidorus Záblatský jakožto fiscalis adjunctus proti tejj transakci, která se netoliko mimo vůle jeho, jakožto městu ex officio daného advokáta, ale také jiných prostředníky vykonala,*“ u císaře protestoval, čímž se schvalovací proces protáhl o celých deset let až do roku 1696.⁴³⁹

⁴³⁵ Tamtéž, s. 109.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 112.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 112-113.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 119-120.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 120-121.

Panství Strážnice

Strážnické panství postihl již vpád vojsk sedmihradského knížete Štěpána Bočkaje roku 1605. Obrana města Strážnice proti bočkajovcům nabyla tehdy v rámci celé země zvláštního významu. Ujal se jí totiž sám Karel starší ze Žerotína, který zde právě v této době vykonával poručnickou vládu za svého nezletilého příbuzného Jana Fridricha ze Žerotína. Karel ze Žerotína podal zprávu, podle níž Bočkajovi hajduci zaútočili na Strážnici od Uherského Brodu v noci ze středy 4. května na čtvrtek 5. května 1605, když předchozí noci dobyli Uherský Brod. Ve Strážnici podle jeho zpráv bylo několik osob zabito, a na čtyřicet jich bylo zraněno. Město bylo vypáleno, ale zámek se hajdukům naštěstí dobýt nepodařilo, byť ho značně poškodili.⁴⁴⁰

Strážnické panství bylo poničeno Tatary i při tureckém vpádu roku 1663. Dne 3. září překročilo turecké a tatarské vojsko čítající 25 000 osob Váh a asi 3 000 z nich se prohnalo východní Moravou a Dolními Rakousy. Oblast Strážnice tak byla znovu popleněna ve druhé třetině měsíce září. Přes odpor místního obyvatelstva byly škody nesmírné. Navíc Turci a Tataři odvěkli z Moravy do zajetí velké množství lidí. Roku 1663 mělo být odvedeno na 12 tisíc lidí, celkový počet zajatých Moravanů se však odhaduje až na 40 000.⁴⁴¹ Nepřátelé vpadli i do Strážnice, loupili po městě, zapálili předměstí, ale když byli zasaženi dělostřelbou od zámku, ustoupili.⁴⁴²

V letech 1671-1691 spravovala strážnické panství vdova Anna Kateřina ze Žďáru, matka jednoletého Josefa Antonína Magnise. Stav panství byl dosti neutěšený: ještě roku 1673, tedy za deset let po vpádu Turků a Tatarů, byla více než polovina domů pustých. Ačkoliv poddaní trpěli bídou, bezohledně je utlačovala. Nejen že museli ze svých většinou vyloupených a vypálených gruntů odvádět nezkrácené všechny platy, ale uvalovala na ně nové povinnosti, dokonce i platy státu, které vrchnost dříve platila sama.⁴⁴³

Roku 1683 napadli město uherští povstalci Imricha Thökölyho, dostali se do ulic a začali vše ničit a pálit. Zabili 18 měšťanů a odehnali dobytek. Zvláště ničili panský dvůr, kde kromě jiného odehnali 940 ovcí. Útočili i na zámek, v němž se tísnily spousty lidu, ale byli odraženi. Zatím se obyvatelstvo ve městě vzpamatovalo a jak Uhři ustupovali před střelbou děl od

⁴⁴⁰ J. Pajer, Strážnice, s. 200.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 206.

⁴⁴² Jan Skácel, Čtení o Strážnici, Strážnice 1999, s. 56.

⁴⁴³ Tamtéž.

zámku, vrhli se měšťané na ně a vyhnali je z města. Povstalci však potom ničili pole a vinohrady.

Po potlačení odboje v Uhrách začala hraběnka obviňovat poddané, ačkoliv sami byli vpádem thökölyovců přivedeni na mizinu, že se spojili s povstalci a s nimi pustošili panský dvůr. Nato jí Strážničané odpověděli: „*S rebelanty uherskými jsme ani pomyšlení neměli držet. Že dvůr panský a v městě 221 domů vypáleno jest, stalo se pro věrnost JMti císařskej a milostivej vrchnosti zachovanů, když jsme s nimi držeti nechtěli a v zámku milostivú vrchnost jsme bránili, chtíce raději všichni od jejich ruk zahynúti, než se jim poddati. Kdyby sousedi z města nebyli přispěli, nejen dvůr již od rebelantů uherských v několika místech zapálený, i mlýny již hořící jistě do gruntu by byly vyhořely.*“⁴⁴⁴ Dále prosili, aby jim odpustila platy, aby mohli „*rathauz, faru, školu, obecní dvůr, špitál a obecní trestání pomáły spravovati*“.⁴⁴⁵ Hraběnka odpověděla, že utrpěla větší škody než oni. Jsou poddaní a musí platit, co jsou vrchnosti dlužní a povinni. Prokazují vůči své paní největší neposlušnost.

Boj utlačovaných lidí s nelítostnou hraběnkou byl nerovný. Dne 25. února jí poslali zoufalí Strážničané poslední, nejdojímavější dopis. Ukazuje poníženost, bezmocnost a ubohost poddaných, kteří „*pro Pána Boha*“ prosili za odpuštění, že Její Milost obtěžují prosbami, padají před ní na kolena a pro milosrdenství boží úpěnlivě žádají o smilování, aby nežádala platů jim nemožných; nemají prý co jíst a nevědí si rady ani pomoci. Slibovali, že se budou za milostivou paní modlit a podepsali se „*věrní a poslušní poddaní celá obec města Strážnice.*“⁴⁴⁶

Ani tento list nepohnul hraběnkou k milosrdenství. Když sužování nepřestávalo, docházela lidem konečně trpělivost. Troufali si na hraběnkou veřejně pokřikovat a vyhrožovat jí, shlukovali se u zámku, takže se necítila bezpečnou. Několikrát odjela, ale po čase se opět vrátila. Strážničané se bouřili znova a znova, hraběnka odjela ze strachu a naposledy se vrátila 16. února 1691. Jakmile se to rozkřiklo, přibíhali lidé výhruzně k zámku, ten však byl uzamčen. Nebylo nikoho, kdo by hraběnkou chránil, zbylé služebnictvo se rozuteklo. Strach o život ji konečně přiměl k útěku; za noci se jí podařilo uniknout zadní brankou k Bzenci. Zemřela ve Vídni roku 1701.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 60.

⁴⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 60-61.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 61.

Soudní odhad panství z roku 1694 po hraběncině útěku ukázal jeho špatný stav. Ve Strážnici bylo na náměstí 12 pustých gruntů, na předměstí 41, též předměstský radní dům a velké svobodné dvory, v Bednářské ulici 66. Pusté byly mnohé polnosti, panské zelinářské zahrady a štěpnice, panská cihelna a vápenka. Dva panské domy v městě a jeden na předměstí byly zcela pusté. Jatky byly v městě jen tři, v Židech také tři. Mlýn byl „*dosti zruinován*“. Městská radnice byla vypálena a neopravena, městská lázeň byla pustá a sousední obecní jatky byly holým místem.

Když tak bylo celé panství na kraji záhuby, usnesla se rada Magnisů, aby bylo prodáno. Císař povolil veřejnou dražbu. Protože nejvíce podával hrabě Dominik Ondřej z Kounic, byl kup císařským reskriptem z roku 1702 schválen za 438 000 zlatých a 1 000 zlatých klíčného. Panství však nebylo hned odevzdáno, neboť Kounic chtěl kvůli novým pustošivým vpádům od koupě ustoupit.⁴⁴⁸

Panství Hodonín

Válečné zkoušky navštívily Hodonínsko již roku 1605. Dne 1. května pronikla uherská, turecká a tatarská vojska přes zemské hranice na moravskou půdu, kde plenila a řádila až do konce srpna. Mnoho osad a vesnic kolem Hodonína zůstalo v plamenech. 31. května se usídlil uherský oddíl pod vedením Bosnjaka a Michala Czobora u Rohatce, vzdáleného čtyři kilometry od Hodonína. Naštěstí uherští vojáci v Rohatci neodolali tamnímu vínu, takže po nenadálém přepadu císařskými vojsky byli nuceni odtáhnout přes Moravu na dnešní Slovensko. Avšak druhého dne se uherská vojska znovu vrátila a zapálila Prušánky, Čeikovice, Jarohněvický dvůr a Čejč. 2. května hořelo i samotné město Hodonín.

14. června pronikl na Moravu jiný oddíl bočkajovců a způsobil v Hodoníně velké škody. Vojsko však bylo zadrženo u Kurdějova a znovu zahrnuto zpět. 15. června byla zase značně poškozena četná místa kolem Hodonína. Opět utrpěly Prušánky a mnohem více Čejkovice. Dva dny nato uherská vojska zahrnala větší počet moravských jezdců a zapálila vše, co se zapálit dalo, ať v Hodoníně či Jarohněvicích, Čejči, Bzenci a na jiných místech.⁴⁴⁹

Na ukončení vpádu bočkajovských vojsk měl nemalý vliv tehdejší držitel Hodonína, hrabě Štěpán Illesházy, původně drobný zeman, sekretář u Mikuláše Pálffyho z Erdödu, který sňatkem s Mikulášovou sestrou Kateřinou Pálffyovou, vdovou po bohatém magnátovi Janu

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 61-62.

⁴⁴⁹ V. Čada a kol., Hodonín, s. 93.

Krusičovi z Ipolgavy, vyženil županské stolice Trenčín a Liptov a město Pezinok a Sv. Jur, a stal se jedním z nejzámožnějších magnátů; hodnosti získával svými schopnostmi a obratností.

Jako držitel Hodonína se zneprátelil s císařem a byl královským tribunálem odsouzen k trestu smrti, ale před jeho provedením uprchl do Polska. Před útekem postoupil na radu Karla staršího ze Žerotína Hodonín své manželce Kateřině. Statek však byl přesto zabaven a spolu s městem spravován zemskými úředníky.

A právě Illesházy za svého nedobrovolného pobytu v Polsku podnikal vše, využívaje svého vlivu, k ukončení vpádů, které především pro jihovýchodní Moravu znamenaly mimořádnou pohromu.

Přestože se tak iniciativně zúčastnil mírových jednání, nebyl mu hodonínský statek vrácen, ačkoli to bylo jednou z podmínek mírového jednání. Ještě v březnu 1608 jej spravoval náměstek zemského hejtmana Ladislav Berka z Dubé. Teprve když moravští stavové spolu s Uhry a Rakušany vystoupili proti Rudolfovi II. na sněmu v Ivančicích 13. dubna 1608, prohlásili Berku za nepřítele země a zbavili ho úřadu. Hodonín byl ještě v témže roce spolu s panstvím vrácen Illesházymu. Ten se však z vráceného statku dlouho netěšil, neboť jej při horečném jednání 5. května 1609 zastihla smrt. Panství Hodonín spolu s Velkými Pavlovicemi zanechal své manželce Kateřině.⁴⁵⁰

Dovršením válečných útrap na Hodonínsku byl mor v roce 1606.⁴⁵¹

Další tři kruté vpády na Moravu podnikla tureko-tatarská vojska v pěti týdnech – od 3. září do 7. října – roku 1663. První se uskutečnil 3. září. Tehdy oddíl o síle 500 mužů vedl Ondráš Michalců k Holíči, odtud ke Kopčanům, přes mikulčické hradiště k Hodonínu, pak směrem k Lanžhotu, do Moravské Nové Vsi, Prušánek, Bílovic, Hustopečí a k Brnu a odtud k Mikulovu a přes Mikulčice a Kopčany zpět do Uher.

Další útok směřoval 3. září na Velkou, odkud vojska pronikla až k Uherskému Brodu. Pak 19. září znovu vpadla do hradištského kraje. Pustošila tu šest dní, během nichž Tataři znovu způsobili velké škody a s lidem krutě zacházeli. Při třetím vpádu 6. a 7. října Tataři Hodonínsko minuli, neboť táhli k Uherskému Brodu a Hrozenkovským průsmykem na Valašsko.

Samotné město Hodonín se Tatarům vcelku ubránilo, jen dvě předměstské ulice Rohatecká a Ratíškovická byly vydrancovány a vypáleny. Od Lužické brány na židovské

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 93-94.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 94.

město vystřelený tatarský ohnivý šíp zapálil dům Židovky Anny Zelatkové. Ve vnitřním městě asi v té době zpustly nějaké domy.⁴⁵²

Vlivem zpusnutí domů, odvečení měšťanů do zajetí, útěků z města, jakož i v důsledku „ideologických proměn“ prodělával Hodonín demografickou a populační přeměnu, čímž se měnily i rodové tradice města. Nové obyvatelstvo přicházelo do města částečně z vesnic hodonínského panství (zejména ze sousedního Rohatce, Rakvic a Kostic), Bzence, částečně z Uher, především však ze Skalice a částečně také z oppersdorfských panství na severní Hané, ale i z Prostějovska, ba i z Čech.⁴⁵³

Držitel panství Bedřich z Oppersdorfu usiloval o to, aby získal město na svou stranu ve svém hospodářském podnikání. V počátečních letech odpouštěl městu a jeho obyvatelům dlužné kontribuce a platy, upouštěl od vyžadování robot, platů i naturálních dávek, jen aby se město pozvedlo.⁴⁵⁴

Panství Napajedla

Napajedelské panství postihl až strašný vpád Turků a Tatarů a vojsk Rákócziho roku 1663; tehdy se totiž turecká vojska pro nepřipravenost domácí obrany zmocnila důležité hronouherské pevnosti Nových Zámků. Tím se jim otevřela cesta k pustošení nejen slovenských krajů, ale i přilehlého Moravského Slovácka, a vojska pronikala hluboko na území Uherskobrodsko a Uherskohradištska. Nejen pustošení a ničení vesnic, osad, měst i městeček způsobovala rychle pronikající vojska, ale i odvečení veškeré kořisti, ba dokonce i obyvatelstva do zajetí. Útrapy alespoň zčásti ukončil varadínský mír v následujícím roce.⁴⁵⁵

I Napajedla a celé okolí bylo těžce postiženo nájezdy těchto vojsk, která se rojila po celém kraji až ke Vsetínu, všude pálila, zabíjela a odváděla do otroctví. Na Napajedelsko vpadli 19. září 1663 a pustošili kraj po šest dní. Tehdy se sedláci sami ozbrojili, aby hájili své majetky. Z městečka Napajedel bylo odvečeno devět osob, z Topolné také devět, a celá obec byla vypálena, veškerá úroda shořela. Z Kvítkovic zahynuli tři lidé, Nová Ves u Halenkovic byla úplně zničena a zanikla.⁴⁵⁶

⁴⁵² Tamtéž, s. 129-130.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 130.

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. 131.

⁴⁵⁵ J. Unger a kol., *Minulost*, s. 55.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 55-56.

Tyto hrůzy nebyly ještě zapomenuty a přesně za dvacet let přišly nové. Jejich předzvěstí bylo šíření nepokojů v kraji, během nichž například v roce 1677 bylo v kraji zjištěno 17 převlečených Turků potloukajících se po jednotlivých místech, kteří zakládali ohně a podněcovali k nepokojům. Hlavní nepokoje přinesl až rok 1683. Tehdy vystoupil na pomoc Turkům útočícím na Vídeň vůdce kuruců Imrich Thököly, jemuž se podařilo obsadit celé slovenské území až po řeku Váh a odtud pak proniknout i na Moravu, mimo jiné i na Uherskohradištsko a Napajedelsko. Přes Napajedla procházela i armáda polského krále Jana III. Sobieského směřující na pomoc obležené Vídni. Porážka Turků u Vídně znamenala i konec řádění Thökölyho vojsk. Ještě 14. července přitáhla silná vojska pod vedením Adama Pentenkasyho až do městečka Napajedel.⁴⁵⁷

Turci se na moravském území objevili celkem třikrát, v roce 1605, 1663 a naposled v roce 1683. Kvůli své nedostatečné výzbroji útočili na opevněná města jen vzácně. Pokud však k útoku došlo, sanžili se měšťané, hájící své domovy a majetek, nepřátelům bránit. Vrchnosti sice většinou odpouštěly městům a jejich obyvatelům dlužné kontribuce a platy a upouštěly od vyžadování robot, platů i naturálních dávek. Na druhé straně se však snažily využít složité situace svých poddaných k prosazení vlastních zájmů. Spory o jakés takés urovnání vzájemných vztahů se pak často protahovaly na mnoho let.

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 56.

V. KŘTY TURKŮ

Fenomén tureckých křtů

Náboženské napětí v době baroka nově vytvořilo či specificky upravilo celou řadu forem zbožnosti.⁴⁵⁸ Významné impulzy přitom vycházely ze zážitku tureckých válek.⁴⁵⁹ Jednou z těchto forem jsou i křty Turků. Tento fenomén zůstával v historiografii dlouho opomíjen, zpravidla byl vnímán jako kuriosum. Systematicky se jím začal zabývat až rakouský historik Karl Teply, který rozpoznal, že reprezentují významnou formu barokní zbožnosti stejně jako jiné jevy. Zatímco svědectví vysokého i lidového umění, legendy o zázracích a zprávy v knihách zázraků zprostředkují významnost „tureckého motivu“, nemohla mít tradice

⁴⁵⁸ Změna náboženského cítění v období baroka souvisí především s prožitkem traumatu třicetileté války, která se soudobému člověku jevila ne jako racionálně sledovatelný řetězec událostí, nýbrž jako živl, či přímo osud; Zdeněk Kalista, *Století andělů a ďáblů. Jihočeský barok, Jinočany 1994, s. 86.* Pro duchovní situaci, jaká se po skončení mnohaletého vyčerpávajícího válečného zápasu v našich zemích vytvořila, byl příznačný jistý kult mučednictví. Jistá touha po mučednictví se šířila v řadách soudobých intelektuálů i v širších lidových vrstvách. Jejím projevem byly například průvody flagelantů, které patřily k nejbarvitějším jevům doby románské a gotické. Na rozdíl od flagelantství středověkého, které vycházelo z lidového prostředí a mělo blízko k různým lidovým herezím, byli barokní flagelanti především záležitostmi intelektuálů a rekrutovali se především z řad jezuitských studentů. Dalším důkazem této touhy po mučednictví byla i příkladná obětavost některých výrazných intelektuálů zvláště z řad Tovaryšstva Ježíšova za velkých morových epidemií; Tamtéž, s. 93-94. Zvláštní formu touhy po mučednictví představovaly snahy zúčastnit se velikého misijního díla v zámořských koloniích tehdejších států, jmenovitě v koloniích španělských a portugalských, či jinde v Africe a Asii; Tamtéž, s. 96. Hlubokou proměnou během tohoto dlouholetého válečného konfliktu však prošel i samotný obraz světa v očích soudobého člověka; Tamtéž, s. 97. Pod povrchem viditelného světa a života se totiž začala otevírat přítomnost iracionálního živlu. Byl to svět proniknutý viditelným božím působením, svět, do něhož viditelně sestupovala a zasahovala boží ruka; Tamtéž, s. 98-99. Snahy vytrhnout člověka ze zajetí všednosti a otevřít v jeho životě plameny božích zásahů se rozehrávaly ve stoupajícím množství procesí a poutí konaných při různých příležitostech, jimiž byla oživována nejen stará místa mariánského kultu, ale i kostelíky, jež dříve pouti nepřitahovaly nebo kde byla tradice poutních slavností během doby přerušena; Tamtéž, s. 105.

⁴⁵⁹ Karl Teply, *Türkentaufen in Wien während des großen Türkenkrieges 1683-1699, Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 29, 1973, s. 57.*

tureckých křtů přirozeně stálou platnost. Upadla s vyhasnutím tureckého nebezpečí a s odezněním barokního životního pocitu, aniž by zanechala jiné než archivní stopy.⁴⁶⁰

Fenomén sám o sobě je jako zvláštní případ křtění pohanů, které bylo odjakživa doporučováno jako záslužný čin, samozřejmě mnohem starší. Jeho nejprve vsutku senzační charakter se však během 17. století rozvinul ve všeobecně pěstovaný, částečně módní, částečně lidově náboženský zvyk. Kulminačního bodu dosáhl v době, kdy vojska svaté ligy dokázala po odražení tureckého útoku na Vídeň proniknout hluboko do zemí „nepřítele křesťanského jména“ a dobyla Budín a Bělehrad.

Nemalou roli zde bezpochyby hrála i barokní záliba v cizokrajném a exotickém, kterou dokumentuje především vysoký počet nepokřtěných Turků mezi služebnictvem ve šlechtických domácnostech.⁴⁶¹ Rovněž zde nelze přehlížet ani ekonomické motivy.

Ze souhrnného počtu přivedených zajatců a jejich rozdělení mezi spojence lze konstatovat skutečnost, že nikde nenabyla tradice tureckých křtů takové živelné síly jako ve Vídni a v podunajských katolických zemích Domu rakouského. Právě zde zrodila tíha dlouhodobého osmanského ohrožení a překypující radost z vítězství mohutné lidově náboženské energie.⁴⁶² V samotné Vídni doložil Teply podle křestních matrik 651 tureckých křtů oproti 117 ve Štýrském Hradci, z ostatních rakouských měst dalších 86. Na území dnešního Rakouska může tudíž celkový počet tureckých křtů přesáhnout jeden tisíc.⁴⁶³

Vedle své etnografické stránky je však fenomén tureckých křtů významný i pro městské dějiny, jak z kulturně-historického tak z historicko-demografického hlediska. Křest, který se

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 57.

⁴⁶¹ Na českých a moravských šlechtických dvorech se Turci začali objevovat patrně v prvních letech 17. století. Většinou šlo o zajatce z tureckých bojišť, které si urozensi kupovali. V roce 1602 došlo ke křtu hned několika Turků či Turkyň. Už v březnu dal Petr Vok na třeboňském zámku za účasti předních nekatolických šlechticů pokřtít tureckou matku Fatimu s dcerou. Dva katolické křty se konaly v květnu téhož roku v pražských šlechtických domech. Křty byly zajímavou slavností a kmotry nových křesťanů se stali přední velmoži království. Turci (Turkyně) se poté mohli stát součástí dvorské společnosti, případně se oženit (provdát). Zmíněné Fatimě (po křtu Anně) z třeboňského zámku vystrojil po sedmi letech Petr Vok opět za účasti několika šlechticů i žen z fraucimoru své manželky veselku se stavebním písařem Tobiášem Alšem z Kaplice. Turecké ženy, prameny nazývané „Turkyně“, se na dvorech začaly častěji objevovat až před polovinou 17. století; V. Bůžek-J. Hrdlička-P. Král-Z. Vybíral, Věk, s. 228-229.

⁴⁶² K. Teply, Türkentaufen, s. 57-59.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 59.

konal 21. června 1609 v kostele u Skotů jistě nebyl ve Vídni první; v době války s Truky 1716-1718 již turecké křty zdaleka nehrály takovou roli jako za velké protiturecké války 1683-1699. Avšak po celou tuto dobu patřil pokřtěný Turek ke každodennosti městského života.⁴⁶⁴

Křty Turků ve Vídni

Podle svědectví matrik bylo ve Vídni v době velké protiturecké války provedeno 651 tureckých křtů. Obvod farností tří městských far u sv. Štěpána, Panny Marie u Skotů a sv. Michala se rozprostíral za obvod vlastního města; spolu s ostatními farami (u augustiniánů, hradní špitál u sv. Kláry, u sv. Leopolda, sv. Egidia a u sv. Oldřicha) zahrnoval předměstí v obvodu pozdějších hradeb a Leopoldstadt. Bez povšimnutí v Teplyho výzkumech zůstávají předměstí, kde se křty Turků konaly jen ojediněle.⁴⁶⁵

V časovém rozvržení tureckých křtů se odráží průběh turecké války. Nepřekvapí, že v roce obléhání Vídně (1683) se žádný nekonal. Bylo totiž třeba získat od událostí určitý odstup. Obrat nastal roku 1685 po znovudobytí Nových Zámků, které byly považovány za „úhelný kámen osmanské moci v Uhrách“. O rok později padl Budín, který byl po 145 let centrem turecké moci v Podunají; přitom bylo ukořistěno čtyři až pět tisíc zajatců.

Dobytí Bělehradu Maxmiliánem II. Emanuelem v roce 1688 způsobilo podobnou, avšak ne již tak velkou vlnu nadšení. I počty zajatců (kolem dvou tisíc a přibližně stejný počet z jiných míst) viditelně poklesly. Vrchol z roku 1699 tomu odporuje jen zdánlivě; bylo to podmíněno tím, že ke křtu byli stále ještě přiváděni zajatci z Budína a z podzimního polního tažení roku 1686. Tím aktivita pozvolna opadla; jen smělý vpád prince Evžena do Sarajeva (1697) ji ještě mírně zvýšil. Krátce před karlovickým mírem uzavřeným 26. ledna 1699 a krátce po něm byli ještě někteří zatvrzelí zajatci přinuceni ke konverzi, aby dle podmínek mírové smlouvy nemuseli být vydáni. V roce 1700 se konalo již jen pět křtů utajených Turků, stejně tak v následujících letech.⁴⁶⁶

Na rozdíl od velice sdílných matrik v Říšskoněmecké říši, kde byly turecké křty spíše zvláštností, se jejich údaje ve Vídni zpravidla omezují na datum křtu, křestní jméno a jména kmotrů. Nejspíše se ještě uvádí údaj o věku. Poznámky o původu udávají ve větším rozsahu

⁴⁶⁴ Tamtéž, s. 59.

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 59.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 64.

jen matriky od sv. Štěpána. Původní turecká jména, povolání, jména a postavení rodičů bývají uvedena jen příležitostně.⁴⁶⁷

Z lidí pokřtěných ve Vídni připadá okolo 60 % na ženy a 40 % na muže, z toho bylo 37 procent dívek, 28 % chlapců, 23 % žen, 12 % mužů. Pokud si chceme uvědomit vliv tohoto zjištění na obraz městského života, nesmíme pustit ze zřetele skutečnost, že mezi nepokřtěnými zajatci dominovali naopak dospělí.⁴⁶⁸

U 345 z celkem 433 křtů u sv. Štěpána lze zjistit přinejmenším místa zjetí, dčlem i místa původu. Jen velmi málo pokřtěných pocházelo z centra Osmanské říše.⁴⁶⁹

O sociálním původu matriky mnoho informací nepodávají. Nejčastěji byli otcové pokřtěných dětí uváděni jako řemeslníci, vojáci, obchodníci. Avšak jen velmi málo dětí, jejichž otcové byli označeni jako „bassa“ nebo „wäscha“, skutečně pocházelo ze vznešených rodin – a tyto se bez výjimky dostaly do rukou vysoce vznešených kmotrů – spíše šlo o ratolesti déle sloužících janičářů, kteří rádi používali chybně chápaný titul *bese* (něco jako „starší bratr“). Podobně lze určit i sociální původ žen.⁴⁷⁰

Pokud chceme posoudit kmotry tureckých křtů ve Vídni, nabízí se jejich členění podle tehdy platné sociální hierarchie. Toto hledisko zároveň ozřejmí oblasti zdroje a vyzarování tohoto fenoménu. V tak silně ve všech náboženských i světských záležitostech na dvůr zaměřeném a na dvoře závislém městě hrál postoj vládnoucího domu i co se týče tureckých křtů závažnou roli. A všichni panovníci od Ferdinanda II. po Karla VI. se jich skutečně osobně účastnili. Křty Turků v augustiniánském kostele patřily k těm nejdřívějším i nejpozdějším ve Vídni vůbec. Do roku 1746 se v hradní kapli konalo dohromady 14 tureckých křtů za účasti kmotrů z arcidomu (nebo v jejich zastoupení), mimoto další ve svatoštěpánském kostele, v Heiligenkreuzu a na jiných místech. Císařští kmotři se vůči svým kmotřencům cítili být povinni dostatečnou starostlivostí.

Císař Leopold I. při těchto událostech vystupoval vzácněji, než by se dalo očekávat. Sotva to však lze odůvodnit jeho nedostatečným zájmem. Je totiž všeobecně známo, s jakým zanícením užíval všech rozmanitých duchovních zbraní v boji proti Osmanům. Zřejmě mu v době, kdy se zvyk tureckých křtů rozšířil do širokých vrstev společnosti a hrozilo, že náboženské povinnosti přebují v módní záležitost, záleželo na tom, aby nepřispíval ke ztrátě

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 65.

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 65.

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 66.

⁴⁷⁰ Tamtéž, s. 66-67.

jejich smyslu. Právě díky této jím zachovávané zdrženlivosti znamenaly turecké křty s císařovou osobní účastí pokaždé velkou událost.⁴⁷¹

Bezprostředně vedle trůnu stáli členové vládnoucích domů. Mezi kmotry z těchto kruhů vynikli zvláště princ Evžen Savojský a markrabě Ludvík Bádenský. Muž, který svým kázáním, činností i osobním příkladem vyzařoval nejširší vliv, kardinál Leopold Kollonitsch, vystoupil ve Vídni v roli kmotra pouze dvakrát, častěji naproti tomu ve Vídeňském Novém Městě, v Rábu a na jiných místech.

Další významnou skupinu kmotrů tvořila šlechta z habsburských dědičných zemí a království. Toto téma otvírá již první křest velké protiturecké války. 27. prosince 1684 vyrvala v kostele sv. Štěpána „z turecké pověry“ domicella Anna Apolonie hraběnka ze Sinzendorffu asi šestileté děvčátko jménem Fatma, které bylo v době marného obléhání Budína chyceno pravděpodobně společně s matkou v okolí pevnosti. Při křtu asistovali Marie Klára Apolonie hraběnka z Lannoy (rozená Stahrembergová) a její manžel Markus Josef, skutečný a tajný rada a císařský komorník. Dítě obdrželo jména Marie Anna Josefa.

I dále dominovala šlechta všech stupňů hodnosti. V mnoha šlechtických domech (zvláště u vysoké šlechty jako jsou Auerspergové, Czerninové, Stahrembergové, ale i Bartholottiové z Partenfeldu) se hromadily turecké křty. Tento fakt byl podporován především tím, že jejich členové zastávali nejvyšší místa v hierarchii dvorských, vojenských a správních úřadů. Turecké zajatce jako svou osobní kořist přiváděli přímo z bojišť, nebo si mohli snadno přivlastnit zajatce patřící vlastně ke státnímu pokladu. Za pozornost stojí i skutečnost, že naprosto všichni, kdo měli co do činění s dvorskou válečnou radou nebo dvorskou komorou, byli zvláště často i vlastníky Turků.

Mezi kmotry ze šlechtického stavu se nejčastěji objevovala jména Stahremberg (mimo jiné prezident dvorské válečné rady a hrdinný obránce Vídně hrabě Ernst Rüdiger s manželkou Marií Josefou), Althan, méně často Breuner, Czernin, Herberstein, Jörger, Khevenhüler, Lamberg, Lobkowitz, Montecuccuoli, Palffy, Rabatta, Salm, Schwarzenberg, Trautmansdorff, Walterskirchen a Zichy.⁴⁷²

Jako nebylo barokní umění omezeno pouze na horní vrstvy společnosti, nýbrž byla venkovskými kostely, plastikami i selskými usedlostmi formována krajina jako celek, pronikaly i turecké křty mimo původní dvorsko-šlechtický rámeček. Jistou „rukověť“ k rozčlenění této oblasti nabízí policejní řád vydaný roku 1671, který rozděluje veškeré

⁴⁷¹ Tamtéž, s. 67.

⁴⁷² Tamtéž, s. 69-70.

obyvatelstvo, pokud není svou příslušností k zemským stavům těsněji spojeno se špičkou společenské pyramidy, do pěti skupin. Do prvních dvou se počítají vyšší a střední císařští a zeměpanští úředníci, dvorští služebníci a nobilitované osoby, vedle nich se ještě objevuje měšťanská honorace: purkmistři, městští sudí, městští radní, doktoři práv a medicíny. Teprve ve třetí skupině jsou vedle zaměstnanců účtáren, sklepmistrů, vrátných, trubačů, předních měšťanů nevykonávajících žádné řemeslo a obchodníků uvedeni i umělci a knihtiskaři. Do čtvrté skupiny patří nejnižší dvorští služebníci, obyčejní měšťané a řemeslníci; do páté pak nádeníci a „ostatní prostý lid“.⁴⁷³

Jestliže se přiřazení shodují i jen zhruba, vyplývá z nich přesto s dostatečnou přesností, že první a druhá třída je zastoupena nadproporcionálně, ale ani kmotři ze třetí a čtvrté skupiny nehrají nikterak zanedbatelnou roli. Mezi nimi lze opět nalézt mnoho dvorských služebníků. K nim se připojují hofmistři, chirurgové, ranhojiči, holiči, krupaři, řezníci, držtkaři, hokynáři, kupci, krčmáři, svíčkaři, krejčí, koželuhové, jircháři, zámečníci, panští sluhové a jiní. Mezi nejprostšími lidmi můžeme narazit na zahradníka, vinaře i nádeníka.⁴⁷⁴

Jako v každém lidském konání působily i zde nejprotikladnější podněty: pocit náboženské povinnosti, spontánně rozvinutý soucit či vědomí prospěšnosti. Na opačné straně stojí vůle po uplatnění barokního velikášství, které se s oblibou obklopovalo exotickým služebnictvem. Většinu křtů v těchto kruzích lze přičíst převážně tomuto podnětu. Tito kmotři se nechávali – čím výše postavení, tím častěji – při křtu zastupovat. Často lidé prostě „šli s módou“, do role kmotrů byly dokonce nuceny i malé děti,⁴⁷⁵ nebo sledovali obchodní spekulace, takto lze pravděpodobně interpretovat relativně často se vyskytující krčmáře a

⁴⁷³ Tamtéž, s. 70.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 72.

⁴⁷⁵ Přesná charakteristika osoby kmotra vycházela z ustanovení tridentského koncilu (1545-1563). Jedním ze základních požadavků pro realizaci duchovního závazku byla katolická morálka, za kmotry měly být vybírány pouze takové osoby, které vládou „*vitalis exempli et christiana, eaque Catholica disciplina*“. Jelikož měli křtěnci předkládat svým chováním a způsobem života vzor správného křesťana, nemohly se jimi stát osoby nevěřící, kacíři, exkomunikovaní, pod kletbou, ale ani děti mladší 14 let, které dosud nepřijaly svátost oltářní. Mnichům, jeptiškám, opatům a abatýším, žijícím podle náboženských zásad, bylo však přesto přijetí této role zakázáno. Kněžím, zejména klerikům vyššího svěcení, se kmotrovství nezapovídalo, nicméně se této službě neměli ochotně propůjčovat; Miroslava Melkesová, *Adhiberi solent, qui compatres vocantur*. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti, *Historická demografie* 27, 2003, s. 72.

ranhojiče.⁴⁷⁶ Aktéři tureckých křtů i jejich okolí mohli zpravidla skutečné pohnutky snadno zaměnit. I kdyby příslušná vyjádření matrik nebyla tak skoupá, musela by být doplněna pozorováním okolností, za nichž se tyto křty konaly. Nejjednoznačněji jsou náboženské pohnutky patrné tam, kde byl křtěnec obětován klášteru nebo na něm byl přestup pro záchranu duše vynucen ve smrtelném zápasu.

Nehledě na nouzové křty a křty malých dětí se obecně zdá, že se dbalo na požadavek dostatečné křesťanské výchovy. Příležitostně se výchova uskutečňovala v klášteře. Dívky byly ubytovány u voršilek v Johannesgasse, chlapci především u jezuitů. Jako s instruktory se tedy setkáme s rektorem domu pro novice u sv. Anny a s jinými členy jezuitského řádu a v jednom případě i s císařovým zpovědníkem Františkem Menegattim S. J.

Zatímco v Římskoněmecké říši se turecké křty zpravidla konaly o velkých církevních svátcích, byly křty ve Vídni, což je podmíněno jejich velkým množstvím, rozptýleny do celého roku a na všechny dny v týdnu; jen pátek ustupuje poněkud do pozadí.⁴⁷⁷ O tom, že i zde byl v zásadě kladen důraz na svátky, svědčí určité, ne však tak výrazné zhuštění o těchto termínech. S oblibou byl však volen 6. leden a den předcházející kvůli liturgickému vztahu ke Kristovu křtu.⁴⁷⁸

⁴⁷⁶ K. Teply, *Türkentaufen*, s. 74-75.

⁴⁷⁷ Jako den vhodný ke křtu byla preferována zejména neděle, a to nejenom z náboženské úcty, ale také z celé řady ryze praktických hledisek. Jednalo se především o sváteční den, v němž se nepracovalo a všichni účastníci křestního obřadu měli možnost být nejen svědky udílení svátosti, ale i následující rodinné oslavy. Navíc obřad při nedělní mši měl bezesporu i nemalý společenský význam. Ostatní dny v týdnu, s výjimkou středy a pátku, bývaly využívány spíše podprůměrně. Minimální volbu pátku zapříčinilo dobové chápání tohoto dne jako připomínky Kristovy smrti. Byl považován za nevhodný nejen pro oslavy jakéhokoli druhu, ale jako den postní rovněž i pro konání křestní hostiny. Zcela ideální stav představovalo spojení svátku (ať už „zasvěceného“, jichž například na rok 1616 připadalo u českých katolíků 66, či svátku některého svätce) a neděle. Například Velikonoce, a zvláště pak Bílá sobota byla z pohledu církve nejvhodnějším dnem pro křest dospělých osob a od Zeleného čtvrtku do Velikonoční neděle nemělo být křtěno žádné novorozeně. Omezení týkající se denní doby konání křestního obřadu v raně novověkých církevních nařízeních neexistovalo. Křest mohl být vykonán ve kteroukoli denní dobu, ale nejlépe uprostřed bohoslužeb, aby si svůj křest připomněli i ostatní lidé; Miroslava Melkesová, *Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku*, *Historický obzor* 11-12, 2003, s. 272-273.

⁴⁷⁸ K. Teply, *Türkentaufen*, s. 75; Dnes se svátek Křtu Páně slaví odděleně od slavnosti Zjevení Páně v neděli následující po 6. lednu, končí jím liturgická doba vánoční.

Nemenší rozpětí než v motivech se ukazuje i ve vnější formě tureckých křtů. Od nouzových křtů prováděných bez jakékoli formy přes prosté křty v měšťanském prostředí až po slavnostní křty při velkých církevních svátcích. Dva nebo tři kmotrové jsou norma, ale ani půl tuctu kmotrů není nic neobvyklého. Místem křtu⁴⁷⁹ byl zpravidla farní chrám, nebo příležitostně klášterní kostel. Sice jako vznešenější doporučované domácí křty se vyskytují jen zřídka, poněvadž v tomto případě byla účast veřejnosti žádoucí.

Z obsáhlejších matričních zápisů z německých zemí lze vyrozumět, že při křech dospělých byla obvyklá velká forma zdůrazňující exorcismus. Neofyta oblečený v bílé křestní košili, na jejíž pořízení přispělo farní společenství, držel v ruce křestní svíci. Před vlastním křtem odrecitoval krédo, odvrhl „prokletého Mohameda“ a slíbil, že chce zůstat neochvějně věrný nové víře. Po křtu přijal eucharistii. Na závěr křestní oslavy obdržel nově pokřtěný ještě v kostele nebo při následující hostině dary od kmotrů a peněžní částku, která pro něj byla posbírána v kostele.⁴⁸⁰

Křtěnec dostal zpravidla dvě křestní jména, často i tři až čtyři, nezřídka – a to zvláště při slavnostních křtech – až sedm. Co se týče volby jmen, nelze zjistit žádnou odchylku od konvencí. Převážně byla křtěncům dávána jména kmotrů nebo jejich budoucích patronů, často i jméno světce, jehož památka se v den křtu slavila. Ve shodě s jeho všeobecnou oblíbeností bylo i tureckým křtěncům nejčastěji dáváno jméno Jan. Starozákonní jména byla naproti tomu velmi vzácná. Lidé se jim však nevyhýbali proto, že byla používána i v islámu, jako spíše kvůli tomu, že byla obvyklá u protestantů. V katolickém prostředí tehdy hojně přejímané jméno Josef bylo bez rozpaků používáno navzdory své podobnosti s muslimským Yusuf; podle četnosti zaujímalo dokonce hned druhou příčku. Mezi ženskými jmény se na absolutní špičce nacházelo jméno Marie, za ním s velkým odstupem následovala Anna; velice časté byly samozřejmě i kombinace Marie Anna či Anna Marie.⁴⁸¹

⁴⁷⁹ Křest měl podle dobových nařízení katolické církve probíhat výhradně ve farním kostele, kde stávala křtitelnice se svěcenou vodou, a kde byly uloženy veškeré matriční knihy narozených. Kněžím bylo zakázáno jakkoli podporovat zvyk domácích křtů, a naopak doporučeno jejich počet všemi dostupnými prostředky snižovat. Přesto byly především děti šlechticů křtěny téměř vždy mimo farní kostel v přísně uzavřené společnosti domácí kaple. I tehdy však směla být užita pouze křestní voda přinesená z křtitelnice farního chrámu, kde se její svěcení uskutečňovalo dvakrát do roka. Kromě této výjimky byl církevními zákony „*baptismus privatis*“ povolen výhradně v závažných situacích ohrožujících život dítěte; M. Melkesová, *Křtiny*, s. 269.

⁴⁸⁰ K. Teply, *Türkentaufen*, s. 76-77.

⁴⁸¹ Tamtéž, s. 80.

Zajímavou otázkou, jak dlouhý časový interval uplynul mezi zajetím a křtem, lze zodpovědět na dostatečně početných skupinách zajatců z Budína a Bělehradu. Celkem vykazují matriky 136 zajatců z Budína (50 mužského/86 ženského pohlaví). Z toho jich během prvního roku bylo pokřtěno 52 (20/32), tedy 38 % z celkového počtu pokřtěných. Ve druhém roce byly pokřtěny 24 osoby (4/20), což činí 17,6 %. V prvních dvou letech dosáhl tedy počet pokřtěných již 55,9 %. Ve třetím roce bylo pokřtěno 29 osob (12/17) neboli 21,4 procenta. Dohromady bylo tedy v prvních třech letech pokřtěno celkem 105 osob (36/69) neboli 77,3 %. V následujících třech letech pak bylo pokřtěno 8 (3/5), 7 (4/3) a 9 (2/7) osob. Tím bylo na konci 6. roku (září 1692) se 129 pokřtěnými (45/84) dosaženo 95 %. V 7. roce se nekonal žádný křest, ve druhé polovině časového úseku zůstává roční míra s jedním až dvěma křty poměrně konstantní.

Tuto všeobecnou výpověď lze dále diferencovat, když se celkový počet rozčlení podle věkových skupin (s ohledem na dobu zajetí). Děti do šesti let bylo přivedeno ke křtu 63 % již během prvního roku, ve druhém roce stoupl jejich počet na 77,3 %, ke konci třetího roku na 88,7 %. 100 % bylo dosaženo již v šestém roce. Ve věkové skupině od 7 do 16 let klesl počet pokřtěných v odpovídajících letech na 28,6 %, 45,0 %, 69,5 %; 96,0 %; u dospělých na 6,5 procenta, 32,3 %, 51,1 %; 84,0 %. Podle očekávání je křivka křtů tím plošší, čím vyšší je věk zajatců. Dále se ukazuje zřetelný rozdíl mezi muži a ženami; žen bylo ke konci třetího roku pokřtěno již 81 %, mužů teprve 45 %.

Rozdělení zajatců z Bělehradu probíhá přes pomalejší náběh (kvůli menšímu počtu malých dětí) poněkud prudčeji. V průměru bylo během prvního roku pokřtěno 26,4% z celkového počtu pokřtěných. Ke konci druhého roku to bylo 67,5 % a ke konci třetího roku již 85,0 %.

Shrneme-li obě skupiny dohromady, lze konstatovat, že z těch zajatců, kteří nakonec přijali křesťanství, byla jedna třetina pokřtěna již během prvního roku, druhá třetina následuje ve druhém roce, ke konci třetího roku konvertovaly čtyři pětiny.⁴⁸²

Do jakého sociálního prostředí se pokřtění Turci dostali, bylo řečeno výše. Dejme tomu že – nehledě k těm nemnoha případům, kdy matriky výslovně podávají odlišné údaje – první kmotr (nebo manželský pár) byl i tím, kdo se staral o výživu a výchování. Většina pokřtěných byla tedy přijata do šlechtických domácností, kde našla uplatnění vedle křesťanského

⁴⁸² Tamtéž, s. 82.

služebnictva a svých nepokřtěných kamarádů: od pacholka u koní po komorníka a majordoma, od husopasky po panskou.⁴⁸³

Křty Turků na Moravě

Na základě Teplyho poznatků jsem chtěla provést podobný výzkum i v moravském prostředí, jež bylo tureckými vpády zasaženo podobně jako rakouské země. V děkanském kostele sv. Jakuba v Brně, na jehož křestní matriky jsem se zaměřila,⁴⁸⁴ bylo za celé období od roku 1683 do roku 1700 (tedy ve stejné době, kterou se ve svých výzkumech zaměřil Karl Teply) uspořádáno pouze 26 tureckých křtů. Ve srovnání s vídeňským kostelem sv. Štěpána, kde se jich ve stejném období událo 433,⁴⁸⁵ je to skutečně málo.

Svatojakubský kostel však byl dějištěm tureckých křtů již v době patnáctileté války (1593-1606). 25. dubna 1602 se zde konal křest Turkyně zajaté u Stoličního Bělehradu. Pokřtít na jméno Kristina ji nechal Jiří Dietke pocházející ze západopruského města Elbingu, který působil jako barbír a felčar v pluku Jindřicha Matyáše hraběte z Thurnu. V roli kmotrů se vedle předního měšťana Antonína Trusyho a svatopetrského kostelníka Zachariáše Lusatia objevily i dvě ženy zastupující vyšší stavy, a sice abatyše starobrněnských cisterciacek s vdovou po Zikmundovi z Dietrichsteina.⁴⁸⁶

Mezi lety 1685 a 1695 mohli být farníci od sv. Jakuba svědky 24 křestních obřadů, 9. května 1689 a 4. ledna 1695 byly totiž pokřtěny dvě děti najednou. Před rokem 1685 museli zřejmě lidé získat odstup od událostí⁴⁸⁷ a jistotu, že se turecký nepřítel do země nevrátí. Po roce 1695 patrně již o ně ztratili zájem nebo se jim nedostávalo zajatců.

Z celkem 26 pokřtěných osob bylo 12 mužů nebo chlapců a 14 žen či dívek. V letech 1683 a 1684 se zde žádný křest nekonal, roku 1685 byli pokřtěni dva chlapci, následujícího roku čtyři osoby (1/3), roku 1687 tři (1/2), 1688 opět tři (1/2), 1689 pět osob (2/3), 1690 byla pokřtěna jedna dívka, 1691 tři chlapci, 1692 dvě děti (1/1), 1693 se nekonal žádný křest, 1694 byla pokřtěna 1 dívka a 1695 dvě děti (1/1).

⁴⁸³ Tamtéž, s. 83.

⁴⁸⁴ MZA Brno, E 67 Sběrka matrik, č. 16 859 a 16 860, Křestní matriky kostela sv. Jakuba v Brně.

⁴⁸⁵ K. Teply, Türkentaufen, s. 60.

⁴⁸⁶ T. Sterneck, Město, s. 56.

⁴⁸⁷ K Teply, Türkentaufen, s. 61; Roku 1683 se ve Vídni nekonal žádný křest a následujícího roku pouze jeden křest Turkyně v kostele sv. Štěpána, viz tabulka na s. 60.

Matriční zápisy⁴⁸⁸ jsou maximálně stručné. Omezují se pouze na datum křtu, jméno „patrona“, jenž dal dítě pokřtít (u prvních dvou zápisů je na prvním místě uveden svatojakubský děkan Ignác, který křestní obřad vykonal), křestní jméno křtěného Turka a jména kmotrů. Údaje o věku či původu křtěnců až na výjimky (týká se to zejména prvních zápisů) neuvádějí. 10. června 1685 byl pokřtěn tříletý „*Türek aus Syrien*“ na jméno František Kristián. 27. října téhož roku pokřtil děkan Ignác třiapůlleté „*tyrcam infantem, die Eltern weiß man nicht*“, jménem Šimon. 14. prosince 1686 byl pokřtěn „*ein jung Türke von 6 Jahre alt*“, dostal jméno Kristián. 29. srpna 1687 se konal křest dvacetiletého mladého muže. 25. listopadu přijala křest Kateřina, která se původním tureckým jménem jmenovala Munda. Jen v několika málo případech se v matričním zápisu přímo objevila informace, že se jedná o dítě: „*Türkechind*“ (21. dubna 1689), „*zwei Kinder*“ (4. ledna 1695) nebo mladého člověka, „*einen jungen Türke und Madel auch Türkin*“ (9. května 1689). Z výzkumů prováděných Teplym ve Vídni však můžeme usuzovat, že i zde děti mezi pokřtěnými Turky převažovaly.

Z křestních jmen⁴⁸⁹ se u chlapců nejčastěji, a to třikrát, objevilo jméno Kristián, buď samotné nebo v kombinaci. 10. června 1685 byl pokřtěn František Kristián, který dostal

⁴⁸⁸ V ideálním případě měla v minulosti v rámci katolické církve křestní slavnost novorozenců – *baptismus sollemnis* – probíhat ve farním chrámu za přítomnosti kněze, prvního kmotra zvaného *levans*, druhého, označovaného jako *patrinus*, a dalších přizvaných svědků, *testis*. Jejich maximální počet nebyl církevním ustanovením nijak specifikován, neboť v oblastech, kde panoval obyčej přibírat ke svátosti více osob, směl duchovní správce považovat za kmotry a následně i uvést do matriky narozených pouze přítomné vystupující v roli *levans* a *patrinus*; M. Melkesová, *Adhiberi solent*, s. 70. Přesto se běžně v matriční evidenci nacházelo v roli kmotra i sedm lidí; Táž, *Křtiny*, s. 264. Hlavním kmotrem byl u chlapce vždy muž a u dívky žena; Tamtéž, s. 263. Tato zásada platila i ve šlechtickém prostředí; Martin Holý, *Křest ve šlechtickém prostředí raného novověku*, *Historická demografie* 28, 2004, s. 25. Zápis do matriky se bezprostředně po křtu pravděpodobně nekonal; M. Melkesová, *Křtiny*, s. 265.

⁴⁸⁹ Volba křestních jmen vždy podléhala celé řadě vlivů, z nichž pouze některé je možné v současné době odhalit. Spolu s módními, náboženskými a společenskými faktory se při volbě jmen výrazně uplatnily jako zdroj inspirace také konkrétní žijící osoby. Dospělé osoby, podle nichž bývalo jméno udělováno, je možné rozdělit do dvou skupin. První tvořili rodiče a druhou, mnohem různorodější, kmotři. Zatímco první se prosazovala v polovině 17. století v omezené míře, u druhé byl zaznamenán mnohem silnější vliv. Volba jména podle některého z rodičů proběhla [v chýnovské farnosti] v jednotlivých letech poměrně vyrovnaně a přibližně 7,5 % dětí bez ohledu na původ dostávalo ročně své jméno buď po otci nebo po matce. Oproti tomu vliv kmotrů dosahoval 20 %, ale jsou zde patrné větší výkyvy v jednotlivých letech. Nejčastěji se nápodoba děla podle osob vystupujících v roli *levans*

křestní jména podle svých kmotrů Františka Karla hraběte z Kolowrat a Kristiána hraběte z Roggendorfu, který byl i kmotrem Kristiána Jana pokřtěného 29. srpna 1687. Ve třetím případě (14. prosince 1686) můžeme tomuto jménu přiřknout jakousi symbolickou hodnotu, je totiž odvozeno z latinského slova *christianus*, což znamená křesťan. Třikrát se také objevilo jméno Jan (ve Vídni bylo toto jméno vůbec nejoblíbenější a nejen pro Turky⁴⁹⁰), dvakrát v kombinaci – již zmíněný Kristián Jan a Jan Kašpar (4. ledna 1695) – a jednou samotné (12. března 1691). Ostatní jména se vyskytují pouze jednou: Šimon (27. října 1685), Josef – ve Vídni druhé nejčastější⁴⁹¹ (23. listopadu 1688), Jiří (21. dubna 1689), František Xaver (9. května 1689), Petr Pavel (9. července 1691), Jakub (25. července 1691), pokřtěný o svátku tohoto apoštola, a Martin (13. května 1692), který dostal křestní jméno svého „patrona“.

Zatímco chlapci dostávali jedno, maximálně dvě křestní jména, obdržely dívky při křtu nejčastěji dvě, tři nebo i čtyři jména. Jen ve třech případech se musely spokojit pouze s jedním, a to Marianna (26. července 1686), což je vlastně složenina jmen Marie a Anna; Kateřina (25. listopadu 1687) a Žofie (22. února 1690). Tři jména dostaly Marie Antonie Josefa (20. prosince 1686) a Terezie Regina Antonie (6. března 1692), čtyři Klára Rozálie Marie Josefa (18. ledna 1687) a Marie Anna Eleonora Kateřina (7. června 1689). Zbylých osm dívek obdrželo při křtu dvě jména: Marie Rozálie (26. prosince 1686), Anna Marie (2. února 1688), Jana Kristina (21. února 1688), Eva Marie (22. února 1689), Helena Rozálie (9. května 1689), Marie Rozálie (5. září 1694) a Rozina Juliána (4. ledna 1695). Nejčastěji, celkem osmkrát, se mezi dívčími jmény objevilo jméno Marie, vždy v kombinaci s jinými jmény. Podobná situace byla i ve Vídni, kde se jméno Marie nacházelo na absolutní špičce.⁴⁹²

Dále vyvstává otázka, zda byly pro křty tureckých dětí voleny spíše dny sváteční nebo všední.⁴⁹³ Hned první turecký křest u sv. Jakuba, při němž byl do lůna svaté církve uveden tříletý František Kristián, se udál o Letnicích (10. června) roku 1685. Na svátek sv. Štěpána (26. prosince) následujícího roku byla pokřtěna Marie Rozálie. Dvacetiletý Turek Kristián Jan

a testis; M. Melkesová, *Adhiberi solent*, s. 109-110. Praxe udělovat novorozenci jméno totožné s účastníkem svátostného obřadu se v chýnovské farnosti mezi lety 1645-1654 projevila v menší intenzitě než volba na základě módních trendů či liturgického kalendáře. Ve většině případů šlo navíc u inspirace žijící osobou, o jména všeobecně oblíbená, přičemž téměř polovina z nich odpovídala i právě slavenému církevnímu svátku; *Tamtéž*, s. 112.

⁴⁹⁰ K. Teply, *Türkentaufen*, s. 80.

⁴⁹¹ *Tamtéž*.

⁴⁹² *Tamtéž*.

⁴⁹³ Marie Bláhová, *Historická chronologie*, Praha 2001.

přijal svátost křtu o svátku Stětí sv. Jana Křtitele (29. srpna) roku 1687. Svátek Uvedení Páně⁴⁹⁴ (2. února) roku 1688 byl zvolen pro křest Anny Marie. Ve dvou případech se křest tureckých dětí konal o svátku Stolce sv. Petra (22. února), roku 1689 byla v tento den pokřtěna Eva Marie a následujícího roku, kdy tento svátek připadl na středu po 2. neděli postní (latinsky zvané *Reminiscere*), Žofie. Na svátek sv. Jakuba (25. července) roku 1691 byl pokřtěn turecký chlapec, který na památku světce obdržel své křestní jméno. Podobně na svátek sv. Anny (26. července) 1686 Marianna a na den sv. Kateřiny (25. listopadu) 1687 Kateřina, původním jménem Munda. Velikonoční svátky – především Bílá sobota – zvláště doporučované pro křty dospělých⁴⁹⁵ nebo 6. leden, spojený tehdy s liturgickou oslavou Kristova křtu a preferovaný ve Vídni,⁴⁹⁶ však zůstaly zcela opomenuty.

Neděle, obecně uznávaná za nejvhodnější den k oslavě křtu⁴⁹⁷, byla pro křty tureckých dětí zvolena pouze ve třech případech, a to neděle Svatodušní (10. června 1685) pro křest Františka Kristiána, neděle Sexagesima (21. února 1688) pro křest Jany Kristiny, a neděle 5. září roku 1694 pro křest Marie Rozálie. Zcela minimálně (též třikrát) byl volen pátek, který byl jako den Kristova umučení a zároveň postní den nevhodný pro pořádání jakýchkoli oslav.⁴⁹⁸ K volbě tohoto dne došlo ve dvou případech zřejmě jen proto, že na něj připadla oslava svátku, v roce 1686 to byl svátek sv. Anny a v následujícím roce svátek Stětí sv. Jana. Pouze 20. prosince 1686, kdy byla pokřtěna Marie Antonie Josefa, byl pátek všední den. Volba ostatních dnů v týdnu (pokud tedy nebyly spojeny s oslavou nějakého významnějšího svátku) byla poměrně vyrovnaná. Kromě středy, která jako křestní den volena nebyla, se úterý vyskytuje čtyřikrát, čtvrtek dvakrát, pondělí a sobota třikrát. 9. května 1689, v pondělí po 4. neděli velikonoční (*Cantate*) byli pokřtěni František Xaver a Helena Rozálie, v pondělí po 2. neděli postní (12. března) roku 1691 byl pokřtěn Jan a v pondělí 9. července téhož roku Petr Pavel. Úterý 23. listopadu 1688 se stalo křestním dnem pro Josefa, úterý po sv. Trojici (7. června 1689) pro Marii Annu Eleonoru Kateřinu, úterý po 5. neděli velikonoční (13. května 1692) pro Martina a úterý v oktávu Mlád'átek (4. ledna 1695) pro Jana Kašpara a

⁴⁹⁴ Tento svátek se v Jeruzalémě slavil už v 5. století, v Římě od 7. století pod názvem Setkání. Od 10. století se na Západě objevuje v liturgických knihách název Očišťování Panny Marie. Nynější název znovu připomíná, že je to především svátek Páně; Denní modlitba církve, Kostelní Vydří 2002, s. 1293. Lidově se tento svátek nazývá Hromnice.

⁴⁹⁵ M. Melkesová, *Křtiny*, s. 272.

⁴⁹⁶ K. Teply, *Türkentaufen*, s. 76.

⁴⁹⁷ M. Melkesová, *Křtiny*, s. 271-272.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 272.

Rozinu Juliánu. Ve čtvrtek po 1. neděli velikonoční, latinsky zvané Quasimodo, (21. dubna 1689) byl pokřtěn Jiří a ve čtvrtek po 2. neděli postní (6. března 1692) Terezie Regina Antonie. Sobota 27. října 1685 byla křestním dnem Šimona, 14. prosince 1686 Kristiána a 18. ledna 1687 Kláry Rozálie Marie Josefy.

Mezi kmotry dominují výše postavené osoby. Zvláště u prvních křtů se kmotrovství ujímali příslušníci předních moravských šlechtických rodů. Zemský hejtman František Karel hrabě Kolowrat byl 10. června 1685 spolu s Kristiánem hrabětem z Roggendorfu kmotrem tříletého Turka ze Sýrie Františka Kristiána. Sám se v roli kmotra objevil ještě při křtu Marie Antonie Josefy, který se konal dne 20. prosince 1686 v kostele sv. Tomáše. Hrabě z Roggendorfu se 29. srpna 1687 spolu s manželkou Reginou Apolonií Terezií, rozenou z Kolowrat, stal kmotrem i dvacetiletého Kristiána Jana.

Příslušníci panského stavu figurovali i u křtů, k nimž byli jako kmotrové přizváni „patrony“ z poněkud nižších vrstev. „*Sehr gnad Martinz*“⁴⁹⁹ nechal 18. ledna 1687 pokřtít Turkyni jménem Klára Rozálie Marie Josefa, kmotrovství se ujal Fridrich hrabě z Oppersdorfu. Pan von Schatzberg přivedl 2. února 1688 k pravé víře Annu Marii, jejím kmotrem byl Karel Antonín hrabě Collalto. Antonín Zach nechal 7. června 1689 pokřtít svou Turkyni jménem Marie Anna Eleonora Kateřina, jako kmotra pozval hraběte Schlicka.

Některé vznešené dámy, které nechávaly křtít své Turky, pověřovaly kmotrovstvím své služebnictvo. Tak to učinila například hraběnka Marie Františka z Kounic. Kmotry její Turkyně Marianny pokřtěné 26. července 1686 se stali František Karel Stergl, hrabecí podkoní, a hraběnčina komorná („*Camerjungfrau*“) Terezie Magdaléna Sekon. Vysoce urozená paní Pruskovská obsadila 26. prosince 1686 do role kmotrů své Turkyně Marie Rozálie pana Waltra Stengella a svou komornou Mariannu Borde. Jaké postavení tyto dívky v domácnostech svých nových paní potom zastávaly, je nabíledni. Zřejmě v nich měly být jen módním a žádaným exotickým doplňkem.⁵⁰⁰ O něco lépe se snad měl šestiletý turecký chlapec Kristián, kterého nechala 14. prosince 1686 pokřtít slečna Františka rozená z Ostberů, a jehož kmotrovství se vedle Václava Jiřího Gerstie sama ujala.

⁴⁹⁹ Patrně příslušník starého rodu Martinkovských z Rozseče, který měl ve znaku „*na modrém štítě žlutý (zlatý) půlměsíc, špicemi k vrchu obrácený, nad půlměsícem a pod ním žlutá (zlatá) pěticípá hvězda. Klenot totéž znamená jak na štítě, v pozdější době podložené pávím chvostem.*“; Josef Pilnáček, Staromoravští rodové I, Velehrad-Moravany 2004, s. 124.

⁵⁰⁰ K. Teply, *Türkentaufen*, s. 74-75.

Dále jsou mezi „patrony“ i kmotry poměrně silně zastoupeni příslušníci nižší šlechty, například pan Filip Grestman z Grestenfeldu nechal dne 25. listopadu 1687 pokřtít Turkyni jménem Munda, při křtu dostala jméno Kateřina a jejími kmotry se stali „*sehr gnad*[iger] *H*[err]“ Ferdinand Schiletzky a „*edle Fhrau*“ Dorothea Fiescher, „*Rathsfrau*“. Týž pan Schiletzky pak 21. dubna 1689 přivedl ke křtu Jiřího, jehož kmotrovství se ujali pan Karel Ludvík Maxmilián Sambt s paní Františkou. Slečna von Chiesnik nechala 9. května 1689 pokřtít „*einen jungen Türke und Madel auch Türkin*“, chlapec dostal jméno František Xaver, jeho kmotry byli „*sehr gnad*.“ Karel Antonín Madiaschosky a Paní Anna Marie Matiger „*Postmeister*“; děvče přijalo jméno Helena Rozálie a jeho kmotrovství se ujali pan Jindřich Liesska a „*sehr gnad*.“ [?] Forgatkí.

Kmotry tureckých dětí se stávali i brněnští měšťané. 27. října 1685 byl pokřtěn třiapůlletý chlapec, který po svém kmotrovi, jímž byl krejčí Šimon Kowditz s manželkou Angelínou, dostal křestní jméno Šimon. Byl to druhý křest ve sledovaném období vůbec. Kmotry Evy Marie pokřtěné 22. února 1689 se stali Ondřej Matyger „*c. k. Apodeker*“ a Marie Salomena Schenk. Kryštof Chemon nechal 12. března 1691 pokřtít svého Turka jménem Jan, v roli kmotrů vystoupili Jan Wolf ze Satlerů a kuchař Matyáš Pusuk. Kmotrovství Jakuba, pokřtěného ve svátek svého svatého patrona 25. července 1691, se ujali pan Jiří František Keller „*Rath Versautser*[?]“ a paní Marie Matiger „*Postmeisterin*“. Pan soudní písař nechal 5. září 1694 pokřtít svou Turkyni jménem Marie Rozálie, jejími kmotry byli měšťan a obchodník František Luciny a paní Maxmiliána Scholtzin. Voják ze Špilberku Pavel [?] nechal dne 4. ledna 1695 pokřtít dvě děti, jimž byla dána jména Jan Kašpar a Rozina Juliána, jejich kmotry se stali pan Sambt s manželkou a pan Julius Wassreich s paní Rozinou. Úplně prostí lidé, jako tomu bylo například ve Vídni,⁵⁰¹ se v roli „patronů“ nebo kmotrů v Brně nevyskytují.

Přihlédneme-li k genderovému aspektu, zjistíme, že kromě dívek Marianny (pokřtěna 26. července 1686) a Marie Rozálie (26. prosince téhož roku), jež daly pokřtít Hraběnka Marie Františka z Kounic a urozená paní Pruskovská, a dvou tureckých dětí Františka Xavera a Heleny Rozálie pokřtěných 9. května 1689, které přivedla ke křtu slečna von Chiesnik, se „patrony“ tureckých křtěnců stávali výhradně muži, kteří také obsazovali přední místa ve výčtu kmotrů bez ohledu na to, zda se jednalo o křest chlapce nebo dívky. Při křtu novorozenců se však běžně uplatňovalo pravidlo, podle něž se pohlaví hlavního kmotra

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 72.

„levans“ shodovalo s pohlavím křtěnce.⁵⁰² Toto pravidlo platilo v případě křtu šestiletého tureckého chlapce Kristiána (14. prosince 1686). Jeho „patronkou“ byla sice slečna Františka rozená z Ostberů, ale ve výčtu kmotrů je uvedena až na druhém místě za Václavem Jiřím Gerstie.

Pouze dva turecké křty se mezi lety 1683 a 1700 podle tamější křestní matriky⁵⁰³ udály v královském městě Uherské Hradiště. Zřejmě zde stále zůstalo oblíbenější obracet na křesťanskou víru místní Židy než turecké zajatce dovezené bůhví odkud. 9. října 1689 byla pokřtěna „*puella Turcica adulta*“ jménem Anna Marie Viktorie, jejími kmotry byli Albertus Boliger „*civis hradistiensis*“ a „*d[omi]na Eva uxor ejus*“. 8. března 1693 bylo pokřtěno turecké dítě jménem Anna Marie Barbora Josefa, v roli kmotrů vystoupili hradištský „*colonel*“ [?] a Jana Barbora O[?]redin rozená z Petřvaldu.

Podobná byla i situace ve městě Uherský Brod.⁵⁰⁴ Zde však byla téměř úplná absence tureckých křtů způsobena spíše otřesnou hospodářskou situací města, které roku 1680 prodělalo ničivou epidemii moru a o tři roky později vpád vojsk Imricha Thökölyho spojených s Turky. Zkázou dokonala „*(trans)akcí městská*“ hraběte Dominika Ondřeje z Kounic. 30. května 1689 pokřtil děkan Mikuláš Hlavačka ve zdejším kostele sv. Mořice osmnáctiletého chlapce turecké národnosti jménem Jan Kristián, adoptivního syna pana Jana Falken[?] von Falkenstand. V roli kmotrů vystoupili Václav Sapouch a „*comitis Kaunitz ca[?]ntancz*“ Tomáš Sáblík. 17. března 1693 pokřtil děkan Hlavačka „*cum suis sacerdotibus*“ Václava, „*qui erat autem Turca*“. Téhož dne byl pokřtěn jiný Turek jménem Jan, „*qui 19. martii mortui est*“. Jejich kmotry byli Petr Mišing „*Stallmeister*“, „*H. Generalschick s. Hatna Richtenienska* [?]“.

Fenomén tureckých křtů se odrazil i v pramenech osobní povahy. Hejtman telčského panství Jan Nikodém Bohdanecký z Hodkova si roku 1687 do své *Paměti* zapsal: „*Dne 24. Febr[uarii] dal jsem slavně okřtít to turecké děvče, loňského roku koupené, jméno jí dané Maria Maxmiliána. Kmotry byly Její Milost paní Katerle, baron[ka] Candelmová, a slečna Rosalie Khogerová u ní se zdržující, item kmotr Jeho Milost hraběcí Excellence pán, pan hrabě Collalto, nejvyšší komorník Markrabství moravského. Jeho Milost pan praelat buřskej*

⁵⁰² M. Melkesová, *Adhiberi solent*, s. 74-76.

⁵⁰³ MZA Brno, E 67 Sběrka matrik, č. 12 053, Křestní matrika Uherské Hradiště.

⁵⁰⁴ MZA Brno, E 67 Sběrka matrik, č. 12 148, Křestní matrika kostela sv. Mořice v Uherském Brodě.

[!], pan Norbert Pleyer, ráčil křtít, což vše ke cti a slávě boží a její duše spasení bud'.⁵⁰⁵ Mařan zřejmě doufal v její převýchovu a první úspěchy na tomto poli si poznamenával. Absence zápisů v dalších letech však svědčí spíše o neúspěchu jeho snažení.⁵⁰⁶ Podobné to nakonec bylo i s Turkem, jemuž byl kmotrem následujícího roku: „dne 20. Aprilis okřtěn zde v Telči Turek již vyrostlý pana barona Candelmo, byl jsem jemu kmotrem a paní kmotrou, dáno mu jméno Maxmilián Joseph, ale nechtěl hrubě dobře dělat, dal se potom na vojnu pod dragouny heyßlerovský.“⁵⁰⁷

Z pramenů (křestní matriky), jimiž jsem se při výzkumu tureckých křtů na Moravě zabývala, nelze bohužel rekonstruovat další osudy těchto křtěnců, a nebyl to ani hlavní úkol této práce. Lze se domnívat, že většinou našli uplatnění ve šlechtických domácnostech.⁵⁰⁸ Také z nich nelze zjistit, zda jejich křtu předcházela nějaká náboženská výchova, jako tomu bylo například ve Vídni,⁵⁰⁹ a zda tuto novou víru skutečně přijali za svou. Zůstává též otázkou, jak na ně reagovali ostatní křesťané a zda je vůbec přijali do svého středu. Jeden katolický konvertita, který dostal jméno Jakub Paksch, se s přímluvou kardinála Dietrichsteina ucházel v Brně roku 1606 o přijetí do učení v truhlářském cechu. Ani autorita olomouckého biskupa, který v této věci přes tehdy neúřadujícího radního Kryštofa Piczera oslovil konšelský sbor, však nepřesvědčila cechovní mistry k překonání nedůvěry a vstřícnosti vůči podezřelému individu.⁵¹⁰

⁵⁰⁵ Josef Hrdlička, Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova, České Budějovice 2003, s. 189.

⁵⁰⁶ Tamtéž, s. 240.

⁵⁰⁷ Tamtéž, s. 195.

⁵⁰⁸ K. Teply, Türkentaufen, s. 83.

⁵⁰⁹ Tamtéž, s. 75.

⁵¹⁰ T. Sterneck, Město, s. 56.

ZÁVĚR

Osmanští Turci vybudovali na území dnešního Turecka během 14. století dobře organizovaný vojenský stát na bázi bojovného islámského náboženství. Roku 1453 dobyli Byzanc a učinili ji pod jménem Istanbul centrem své říše. Za vlády sultána Sülejmana I. Nádherného (1520-1566) zaměřili své výboje i do střední Evropy. Roku 1540 obsadil Sülejman I. Budín a zřídil „budínský pašalik“ jako přímou součást svého impéria. Morava se tak stala nárazníkovou zemí ve válce s Turky. Cílem nepřátelských vpádů byla v letech 1605 v souvislosti s Bočkajovým povstáním, 1663 a naposled v roce 1683 při druhém tureckém obléhání Vídně.

Obrana země proti Turkům se stala hlavním úkolem zemských úředníků. Důležitou úlohu v ní hrála i královská města, mezi nimiž klíčové bylo postavení Brna a Olomouce, dvou politických center markrabství. Do čela vojenských akcí byl postaven zemský hejtman jako vrchní velitel zemské hotovosti. Turecká hrozba byla na Moravě brána vážně a země spoléhala především sama na sebe. Odhodlání k obraně a boj proti Turkům nejsou jen důležitou kapitolou vojenských dějin Moravy, ale i společenským faktorem. Šlechta se po dlouhém období míru vracela ke svému původnímu vojenskému poslání a ve válkách proti Turkům našli uplatnění zejména rytíři. Protiturecký boj se pozitivně promítl i do obhajoby zemských a náboženských svobod.

Obrazem Turka u obyvatel českých zemí se hlavně ve druhé části (první se věnuje zkoumání „turecké literatury“ 16.-18. století) své knihy *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí* zabýval Tomáš Rataj. Ratajovy „kategorie“ však vycházejí pouze ze studia literatury, která, snad pouze s výjimkou cestopisů, nevycházela z přímé zkušenosti s Osmanskou říší a tureckým nebezpečím, proto jsou pro moravské prostředí buď zcela nepoužitelné, nebo se o nich v pramenech vyskytují jen ojedinělé zmínky. Ohrožené moravské obyvatelstvo pravděpodobně nevnímalo Turka jako duchovního či dokonce politického nepřítele,⁵¹¹ tento druh nepřátelství byl patrně až příliš teoretický. Zcela jistě však nemohlo Turka považovat za přítele,⁵¹² a určitě se s ním nechtělo spojovat, a to ani pokud mu toto spojenectví bylo nabídnuto.⁵¹³ Pouze autory cestopisů mohla

⁵¹¹ Srov. T. Rataj, *České země*, s. 219-224.

⁵¹² Srov. Tamtéž, s. 230-233.

⁵¹³ Bočkajovci psali Karlu staršímu ze Žerotína, aby přiměl moravské stavy ke spojenectví s povstalci; F. Kameníček, *Vpády*, s. 261. Ty však spojenectví odmítly, neboť se nechtěly spojovat s Turky a Tatary, kteří byli hlavními spojenci bočkajovců; Tamtéž, s. 262.

zajímat turecká každodennost.⁵¹⁴ Ani o velikosti a moci Vysoké Porty⁵¹⁵ se moravské prameny z období tureckých vpádů nezmiňují. Jako boží trest⁵¹⁶ za hříchy lidu viděl turecký vpád na Moravu z roku 1605 neznámý autor spisku *Lamentací, pláč a nařikání země moravské*.⁵¹⁷ Zvláště šlechticům vyčítal opouštění pevných hradů a stavění zámků, pýchu a nádheru v oblékání, opilství, obžerství, zálibu ve světských písních a tanci, smilstvo a cizoložství, ožebračování a nemilosrdné zacházení s poddanými.⁵¹⁸ Naproti tomu nepřítel „*jak jest ustavičný a střídmy, aby jen svou zlost provedl*“.⁵¹⁹ Zřejmě věděl, že se Turci kvůli svému náboženství vystříhají alkoholu, i když se možná domníval, že tak činí pouze proto, aby mohli křesťanům lépe škodit. Také bratrský kněz Pavel Urbanides z Rohatce byl toho názoru, že neštěstí, které roku 1605 na Moravu přišlo, bylo „*z dopuštění božího*“.⁵²⁰ Snad nikdo na ohrožené Moravě nedumal nad podstatou muslimského náboženství či koránu.⁵²¹ O tom, že zdejší lidé měli přece jen jakousi povědomost o tom, že Turci vyznávají Alláha a Mohameda, svědčí pouze zmínka v Letochově kronice vztahující se k roku 1663, v níž se praví, že vojáci a sedláci čhali na nepřátele a „*mnoho set jich poslali do horoucího pekla k jejich proroku Machometovi*“.⁵²² V rozsudcích nad zajatými tureckými „špehaři“ se zase pravidelně opakuje formulace „*Od Turka pohana spolu s tovaryši svými peníze bral*“.⁵²³ Jakousi křesťanskou nadřazenost nad Turky⁵²⁴ zřejmě pociťoval Václav František Letocha, když o nich ve zprávě o vítězství u Uherského Brodu roku 1605 psal jako o „*barbarském lidu*“⁵²⁵, nebo když je ve zprávě o vpádu na Moravu roku 1663 nazval „*sběří tureckou a tatarskou*“.⁵²⁶

⁵¹⁴ Srov. T. Rataj, *České země*, s. 256-261.

⁵¹⁵ Srov. Tamtéž, s. 244-255.

⁵¹⁶ Srov. Tamtéž, s. 225-229.

⁵¹⁷ Celý spisek je tímto pocitem doslova prodchnut; srov. J. Polišenský, *Kniha*, s. 17-24, 26-31, 35-38, 39-44, 45-48, 51-56, 167.

⁵¹⁸ Srov. Tamtéž, s. 22-24, 42.

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 42.

⁵²⁰ Tamtéž, s. 57.

⁵²¹ Srov. T. Rataj, *České země*, s. 234-243.

⁵²² J. Polišenský, *Kniha*, s. 131.

⁵²³ Tamtéž, s. 139, 141, 145.

⁵²⁴ T. Rataj, *České země*, s. 275.

⁵²⁵ J. Polišenský, *Kniha*, s. 39.

⁵²⁶ Tamtéž, s. 130.

Naopak turecká ukrutnost⁵²⁷ - pálení, vraždy, násilí na ženách a dětech, loupeže, odvlékání do otroctví - nachází v pramenech bohatou odezvu. Není tedy divu, že před Turky moravské obyvatelstvo ve strachu prchalo a skrývalo se v horách. Všeobecnou hysterii ještě násobilo šíření všelijakých fám. Také se stávalo, že jak Turci, tak moravští vojáci děsili lidi schválně. Strachem však občas bývali zasaženi i samotní obávaní nepřátelé a nevyhnul se ani obráncům moravské země. Jen jakoby mimochodem zaznívají z pramenů plaché zmínky o možné porazitelnosti ukrutných nepřátel. O to významnější jsou pak záznamy o odvaze několika jedinců, kteří se jim dokázali postavit.

Hlavní rozdíl v tom, jak vnímali Turka Moravané a jak obyvatelé ostatních částí českých zemí spočíval zřejmě ve skutečnosti, že pro Moravany byl Turek skutečným, velmi konkrétním nepřítelem, který je ohrožoval na životě, loupil jejich majetek, ubližoval jejich ženám a dětem. Zatímco obyvatelé jiných zemí Koruny české vnímali Turka, potažmo muslima, pouze jako náboženského a kulturního antipoda křesťanského světa.⁵²⁸

Všechny nepřátelské vpády, které se Moravou v 17. století přehnaly, zanechaly obrovské lidské a materiální ztráty, z nichž se země dlouhá léta vzpamatovávala. Obyvatelé, kteří nestačili před nájezdníky uprchnout, byli pobiti nebo odvečeni do zajetí, města a vesnice byly vypáleny a některé z nich zcela zanikly. Vzhledem, k tomu, že nepřátelé odváděli dobytek a ničili úrodu na polích i v sýpkách, kráčel v jejich stopách často hlad a mor. Nejvíce bylo tureckými vpády zasaženo panství Uherský Brod. Dále jsem se zaměřila na panství Mikulov, Strážnice, Hodonín a Napajedla.

Jedním ze způsobů vyrovnání se s tureckým ohrožením byly křty zajatých Turků. Tento fenomén zůstával v historiografii dlouho opomíjen, zpravidla byl vnímán jako kuriosum. Systematicky se jím začal zabývat až rakouský historik Karl Teply, který podnikl rozsáhlý výzkum tureckých křtů ve Vídni v letech 1683-1700. Na základě Teplyho poznatků jsem chtěla provést podobný výzkum i v moravském prostředí, jež bylo tureckými vpády zasaženo podobně jako rakouské země. V děkanském kostele sv. Jakuba v Brně bylo ve stejném období uspořádáno 26 tureckých křtů. Z celkem 26 pokřtěných osob bylo 12 mužů nebo chlapců a 14 žen či dívek. V matričních záznamech až na výjimky chybí údaje o věku křtěnců. Z výzkumů prováděných Teplym ve Vídni však můžeme usuzovat, že i zde děti mezi pokřtěnými Turky převažovaly. Dva turecké křty se konaly v Uherském Hradišti, tři turecké děti byly pokřtěny v Uherském Brodě.

⁵²⁷ Srov. T. Rataj, *České země*, s. 262-274.

⁵²⁸ T. Rataj, *České země*, s. 13.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Prameny nevydané

Moravský zemský archiv Brno

Rodinný archiv Dietrichsteinů (G 140)

inv. č. 626, sign. 263/XIIIn, kart. 202 (Soupis škod po tatarském vpádu na mikulovském panství).

inv. č. 624, sign. 263/XIII, kart. 202 (Korespondence Ferdinanda z Dietrichsteina o vpádu na mikulovské a dolnokounické paství [1663]).

Rodinný archiv Kouniců (G 436)

inv. č. 1429, kart. 142 (Podpora vrchnosti poddaným, kteří za rebelie (1683) utrpěli škodu).

Sbírka matrik (E 67)

č. 16 859 a 16 860 (Křestní matriky kostela sv. Jakuba v Brně).

č. 12 053 (Křestní matrika Uherské Hradiště).

č. 12 148 (Křestní matrika kostela sv. Mořice v Uherském Brodě).

Státní okresní archiv Uherské Hradiště

Archiv města Uherské Hradiště

inv. č. 663, kart. 514 (Nařízení krajského hejtmána o opevňování).

inv. č. 226, kart. 91 (Radní protokol z let 1682-1684).

Prameny vydané

Berger, Tilman – Malý, Tomáš (edd.), Josef Cereghetti, *Historia chrudimská*, v níž se vypisuje počátek města Chrudimě, jakož také skáza a zase poznovu vystavení a všelikých věcí v něm zběhlých, Chrudim 2005.

Hrdlička, Josef (ed.), *Autobiografie Jana Nikodéma Mařana Bohdaneckého z Hodkova*, České Budějovice 2003.

Kameníček, František (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců a k ratifikaci míru vídeňského od zemí koruny České roku 1605-1606*, Praha 1894.

Polišenský, Josef (ed.), *Knih o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*, Praha 1948.

Sobotík, Bohuslav (ed.), *Františka Letochy Památky města Brodu Uherského*, Uherský Brod 1942.

Štindl, Martin (ed.), Velká Mezeříč Františka Ignáce Konteka 1401-1723. Městská kronika barokní Moravy, Tišnov 2004.

Literatura

- Abramenkovová, V. V., a kol., Stručný psychologický slovník, Bratislava 1987.
- Ariés, Philippe, Dějiny smrti I-II, Praha 2000.
- Brichtová, Dobromila a kol., Mikulov. Město, ve kterém zpívají domy, Mikulov 1998.
- Bůžek, Václav – Hrdlička, Josef – Král, Pavel – Vybíral, Zdeněk, Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku, Praha-Litomyšl 2002.
- Čada, Václav a kol., Hodonín. Minulost a socialistická přítomnost města, Brno 1979.
- Čerešňák, Bedřich a kol., Přehled dějin Moravy II. Stavovská Morava (1440-1620), Praha 1987.
- Delumeau, Jean, Strach na Západě ve 14.-18. století I-II, Praha 1997,1999.
- Hartl, Pavel, Stručný psychologický slovník, Praha 2004.
- Ginzburg, Carlo, Noční příběh. Sabat čarodějnic, Praha 2003.
- Gutkas, Karl, Das Jahr 1683 in Niederösterreich, in: Robert Waissenberger (Hrsg.), Die Türken vor Wien 1683. Europa und die Entscheidung an der Donau, Salzburg-Wien 1982, s. 151-161.
- Holý, Martin, Křest ve šlechtickém prostředí raného novověku, Historická demografie 28, 2004, s. 15-33.
- Kameníček, František, Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru vídeňského od zemí koruny České roku 1605-1606, Časopis Českého musea 68, 1894, s. 88-106, 257-274, 378-396, 534-556.
- Klusáková, Luďa, Stereotyp nebo obraz druhého, Obraz druhého v historické perspektivě, AUC, Philosophica et historica 1-1995, Studia historica XLI., s. 7-10.
- Kopčan, Vojtech – Krajčovičová, Klára, Slovensko v tieni polmesiaca, Martin 1983.
- Kopčan, Vojtech, Turecké nebezpečenstvo a Slovensko, Bratislava 1986.
- Kopčan, Vojtech, Dobytie Nových Zámkov a koniec osmanskej moci na Slovensku, Historický časopis 33, 1985, s. 664-677.
- Král, Pavel, Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku, České Budějovice 2004.
- Matoušek, Josef, Turecká válka v evropské politice v letech 1592-1594, Praha 1935.
- Melkesová, Miroslava, Adhiberi solent, qui compatres vocantur. Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti, Historická demografie 27, 2003, s. 63-122.

- Melkesová, Miroslava, Křtiny a úvod ve venkovském prostředí raného novověku, *Historický obzor* 11-12, 2003, s. 262-276.
- Pajer, Jiří a kol., *Strážnice. Kapitoly z dějin města, Strážnice* 2002.
- Pánek, Jaroslav, *Poslední Rožmberkové. Velmoži české renesance*, Praha 1989.
- Pánek, Jaroslav, Paměti českého šlechtice z poloviny 16. století („Sarmacie“ Jana Zajíce z Házmburka), *FHB* 14, 1990, s. 17-98.
- Pánek, Jaroslav (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka, Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha 2007.
- Pánek Jaroslav, Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi, *ČsČH* 36, 1988, č. 6, s. 856-872; 37, 1989, č. 1, s. 71-84.
- Pánek Jaroslav, Turecké nebezpečí a předbělohorská česká společnost, *Studia Comeniana et historica* 11, 1981, č. 23, s. 53-72.
- Pánek Jaroslav, Osmanská expanze v nové slovenské historiografii, *Studia Comeniana et historica* 21, 1991, č. 45, s. 113-118.
- Pilnáček, Josef, *Staromoravští rodové I, Velehrad-Moravany* 2004.
- Procházka, Jiří, Válka s Turky 1663-1664 a osmanští „špehaři“ na Moravě, *Jižní Morava* 32, 1996, s. 95-101.
- Rataj, Tomáš, *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*, Praha 2002.
- Rataj, Tomáš, *Obraz Turka v české renesanční společnosti ve světle cestopisné literatury*, *FHB* 17, Praha 1994, s. 59-84.
- Rataj, Tomáš, Ouhlavní nepřítel všeho křesťanstva. Turci v obrazech a představách raného novověku, *KUDĚJ* 1, 1999, č. 2, s. 22-37.
- Skácel, Jan, *Čtení o Strážnici*, Strážnice 1999.
- Sterneck, Tomáš, *Město, válka, daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593-1606)*, Praha 2006.
- Sterneck, Tomáš, Mnohem hůře nežli nepřítel, in: Tomáš Bobrovský, Libor Jan-Martin Wihoda (edd.), *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*, Brno 2003, s. 692-702.
- Sterneck, Tomáš, S daněmi proti Turkům. Berní peníze, poplatníci a výběřčí na předbělohorské Moravě, *Dějiny a současnost* 24, 2, 2002, s. 15-21.
- Šimeček, Zdeněk, Rozšíření novin v českých zemích v 17. a na počátku 18. století, *ČSČH* 1979, s. 540-561.

- Svoboda, Milan, Redernský monument ve Frýdlantu v Čechách jako hmotný pramen pro poznání dějin posledních příslušníků frýdlantské linie Redernů, in: Michaela Hrubá – Petr Hrubý (edd.), *Renesanční sochařství a malířství v severozápadních Čechách*. Sborník příspěvků z kolokvia konaného v Muzeu města Ústí nad Labem ve dnech 25. - 26. listopadu 1999, Ústí nad Labem 2001, s. 191-215.
- Šimeček, Zdeněk, Počátky novinového zpravodajství v českých zemích, *Sborník historický* 18, 1971, s. 5-38.
- Šimeček, Zdeněk, Osmanská expanze v českém zpravodajství 16. a počátku 17. století, in: Zdeňka Veselá (ed.), *Osmanská moc ve střední a jihovýchodní Evropě v 16. a 17. století II*, Praha 1977, s. 310-373.
- Šimeček, Zdeněk, Vznik tzv. tureckých novin a novinářství ve Vratislavi v 17. století, *Slovanský přehled* 58, 1972, s. 293-298.
- Teply, Karl, Türkentaufen in Wien während des großen Türkenkrieges 1683-1699, *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 29, 1973, s. 57-87.
- Tomeček, Radek, Uherský Brod. Putování historií královského města, Uherský Brod 2002.
- Unger, Josef a kol., *Napajedla. Minulost a současnost města*, Napajedla 1973.
- Válka, Josef, *Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996.
- Válka, Josef, *Morava v době renesance a reformace*, Brno 2001.
- Válka, Josef, *Panství Uherský Brod v 17. století. Hospodářský vývoj a sociální situace na moravském pohraničním dominiu v období druhého znevolnění (doktorská práce)*, Brno 1952
- Veselá-Přenosilová, Zdenka, Příspěvek ke vztahům Imricha Thökölyho k Osmanské říši, *Historický časopis* 10, 1962, s. 569-577.
- Vlnas, Vít, *Princ Evžen Savojský. Život a sláva barokního válečníka*, Praha-Litomyšl 2001.

SEZNAM ZKRATEK

apod.	a podobně
atd.	a tak dále
AUC	Acta Universitatis Carolinae
ČsČH	Československý časopis historický
FHB	Folia historica bohemica
inv. č.	inventární číslo
kart.	karton
KUDĚJ	Kulturní dějiny
MZA	Moravský zemský archiv
s.	strana
sign.	signatura
SokA	Státní okresní archiv
srov.	srovnej
tzv.	takzvaný
viz	podívej se na